

ahmed yesevi

İnceleme Araştırma Dizisi
Yayın No: 23

1. Baskı: Nisan 2015
2. Baskı: Temmuz 2015

©Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sokak No: 30
06490 Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09
www.ayu.edu.tr • yayinlar@yesevi.edu.tr

Tosun, Necdet
Ahmet Yesevi / Editör: Necdet Tosun . - Ankara : Hoca Ahmet
Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi, 2015
248 s: 24x31 cm. - (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak
Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi ; Yayın No: 23)
ISBN: 978-9944-237-29-1
1. Ahmet Yesevi, 1093-1166 2. Yesevilik I. Tosun, Necdet
297.759092

Editör
Prof. Dr. Necdet Tosun

Yayın Yönetmeni
Alim Korkmaz

Yayın Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Kutalmış

Yayın Koordinatörü
Halil Ulusoy

Yapım
Akademik Sanat Yapım
www.akademiksanatyapim.com.tr

Çevirmen
Kazakça - Rada Nabiyeva
Rusça - Sofya Sorokina
İngilizce - İsmail Eriş

Redaksiyon
Türkçe - Yrd. Doç Dr. Mustafa Karataş
Kazakça - Didar Shauyenov
Rusça - Yrd. Doç Dr. Telli Korkmaz
İngilizce - Vanessa de Obaldia

Hat
Avni Nakkaşoğlu • Adem Sakal • Savaş Çevik

Minyatür
Cihangir Ashurov

Tezhip
Semra Ata • Laleh Garehasanlo • Zeynep Akbaba

Teknik
Abdulkadir Canlı • Ali Rıza Mukaddem

Tasarım & Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
Tel: 0312 472 37 73-74
www.sfn.com.tr

احمد يسهوي

ahmed yesevi

— EDITÖR —
PROF. DR. NECDET TOSUN

іçindekiler

мазмұны / содержание / contents

HOCA AHMED YESEVİ

Takriz.....	8
Ön söz.....	10
Hoca Ahmed Yesevî.....	15
Hayatı.....	19
Eserleri.....	22
Menkıbeleri.....	25
Türbesi.....	33
Yesevîlik.....	38
Yesevîlikte Tasavvufî Eđitim.....	43
Bibliyografya.....	50

ҚОЖА АХМЕТ ЯССАУИ

Алғысөз.....	54
Кіріспе.....	56
Қожа Ахмет Яссауи.....	59
Қожа Ахмет Яссауидің Өмірі.....	61
Шығармалары.....	63
Аңыздар.....	64
Кесенесі.....	67
Яссауилік.....	68
Яссауилікте сопылық білім беру.....	72
Пайдаланылған әдебиеттер.....	75

ХОДЖА АХМЕД ЯСАВИ

Предисловие.....	76
Введение.....	78
Ходжа Ахмед Ясави.....	81
Жизнь Ходжи Ахмеда Ясави.....	83
Произведения.....	85
Предания.....	86
Гробница.....	89
Ясавия.....	90
Ясавия и суфийское образование.....	93
Библиография.....	97

KHOJA AHMED YASAWI

Praise.....	98
Foreword.....	100
Khoja Ahmed Yasawi.....	103
The Biography of Khoja Ahmed Yasawi.....	104
His Works.....	106
His Manaqib (the Tales or Narratives about Him).....	107
His Tomb.....	110
The Sufi Order of Yasawiyya.....	111
Sufi Training in Yasawi Sufi Order.....	114
Bibliography.....	117

НІКМЕТЛЕР, ХІКМЕТТЕР, ХІКМЕТЫ, НІКМЕТС..... 119

Bibliyografya, Пайдаланылған Әдебиеттер, Библиография, Bibliography.....	244
---	-----

takriz

Hazret-i Türkistan Ahmed Yesevî, bir büyük ahlak, aşk ve irfan adamı, bir Allah dostudur. Türk kültür tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. O, sadece Yûsuf Hemedânî Hazretlerinin gönlünde yaktığı İslam'ın aşk ve irfan kıvılcımını kendinden sonraki taliplere aktarmakla kalmamış, yetiştirdiği aksiyoner alperenleri Asya'nın bir ucundan Avrupa içlerine kadar göndererek insanlara adalet, tevazu, birlik ve dirlik düşüncesini telkin etmiştir.

Yesevî Hazretleri, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, ana dili Türkçeyi kullanmış, Türkçeyi bir ilim, aşk ve irfan dili hâline getirmiştir. Sohbetlerinde ve nutk etmiş olduğu hikmetlerinde ana dili Türkçeyi kullanarak geniş kitleleri etkileyen ilk Türk mutasavvıfı olmuştur. Bugün geniş bir coğrafyada konuşulup yazılan edebî bir Türkçeden söz ediliyorsa bunu sağlayan Ulu Pîr Ahmed Yesevî'dir.

Diğer taraftan Ahmed Yesevî Hazretleri, kendi zamanında İslamın çizgi dışına çıkan ve umumi olarak rafizilik, zındıklık ve mühlidlik olarak nitelendirebileceğimiz gayr-ı sünnî akım ve yollara karşı Kur'an ve Sünnet bayrağını açan kişidir. O, Kur'an'ın tanımlayıp Hz. Peygamberin uyguladığı ve telkin ettiği gerçek İslam'ı halka anlatan bir mana insanı, Kur'an'ın aşk ve irfanî boyutunun bir yorumcusudur.

Nitekim Ahmed Yesevî deyince biz, Hz. Peygamber'in yaşadığı İslam'ı, bu İslam'ı ana diliyle, herkesin anlayabileceği Türkçe ile anlatan ilk Türk mutasavvıfını ve yetiştirdiği aksiyoner alperenlerle İslam'ın tevhid ve adalet nurunu cihana yaymak için çalışan bir grup serdengeçtiyi hatırlamaktayız.

Hazret-i Türkistan, sadece bizim milletimiz için değil vaz' ettiği mesajlarıyla da evrensel bir değerdir. Ne ki onun adına izafe edilen Yesevilik yolu, esasen İslam'ın Türkçe yorumundan başka bir şey değildir. Allah, Peygamber ve varlık sevgisini gönülde toplayan bu

PROF. DR.
MUSA YILDIZ
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanı

âbide şahsiyet, aşk ve irfânın, samimiyetin, hoşgörünün, insana saygı ve sevginin derinleşme ve genişlemenin bir sembolüdür.

Bir manzumede Türkistan'ın kalbi şöyle anlatılır:

*Türkistanın kalbi Ahmed Yesevî
Aşk ile donatmış tüm gönülleri
Toplamış başına Alperenleri
Demiş yiğitlere erlik yolu bu
Erenler hakiki yârlık yolu bu*

*Melamet sırrımı Arslan Baba'dan
Alıp fakr donunu giymiş abâdan
Vermiş icâzeti Yûsuf Hemedân
Demiş sonucunda gürlük yolu bu
Nefsini bilenin hürlük yolu bu*

*Bu yeşil kubbede ses bırakan pîr
Hikmetli sözlerle anlatıp bir bir
Vahyin dili ile Türkçe seslenir
Der ki Türkistan'a birlik yolu bu,
Aman dağılmayın dirlik yolu bu...*

*Tekbir sesleriyle sulanan bozkır
Rüzgâra karışıp Hû yankılanır
Yesevî türbeden nûruyla balkır
Der ki Türk karındaş! Birlik yolu bu
Ayrılma Kur'an'dan dirlik yolu bu*

(Mustafa Tatcı)

Bugün Yesevî'nin kurduğu dünyayı biz onun yaktığı çerağdan alacağımız yeni kıvılcımlarla dünyaya taşımak durumundayız. Nitekim elinizdeki eser, bu misyonumuzun bir göstergesidir.

Projesi Rektör Vekilliği dönemimizde bizzat tarafımızdan başlatılan Ahmed Yesevî adlı bu eser, mutlaka yeni faaliyetlerimizle genişleyecek ve Yesevî'nin düşünceleri dünyaya mal olacaktır. Burada Prof. Dr. Necdet Tosun'a ve emeği geçen herkese üniversitem adına kalbi şükranlarımı sunarım.

ön söz

— PROF. DR. —
— NECDET TOSUN —

XII. yüzyılda Orta Asya'da yaşamış olan Hoca Ahmed Yesevî, hem İslâmiyet'in yayılmasında hem de ahlâk ve maneviyatın kökleşmesinde önemli katkıları olmuş, ayrıca söylediği hikmet tarzı şiirlerle Türk dili ve edebiyatına önemli hizmetleri geçmiş bir âlim, mutasavvıf ve şairdir. Hakkında dilden dile aktarılan menkıbeler ve kendisine nispet edilen birkaç risâle hâricinde onun görüşlerini ve duygu dünyasını günümüze aktaran en önemli eserler, şiirlerinin toplandığı **Dîvân-ı Hikmet** ile talebesi ve müridi Sûfî Muhammed Dânişmend'in kaleme aldığı **Mir'âtü'l-kulûb** isimli eserdir.

Dîvân-ı Hikmet'in yazma nüshalarındaki şiir sayılarının birbirinden farklı olması ve eski tarihli yazmalarının pek bulunmaması sebebiyle bu eserin önce dilden dile aktarıldığı, sonraları kaleme alınırken farklı şekillerde derlendiği ve hatta başka şâirlere ait şiirlerin de bu mecmualara karışmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte **Dîvân-ı Hikmet**'teki tüm şiirler, Hoca Ahmed Yesevî'nin dinî, ahlâkî ve tasavvufî görüşlerini yansıttıkları niteliktedir.

Yesevî'nin gönül dünyasını günümüze taşıyan bu şiirler, Doğu Türkçesi yazı dili geleneği içerisinde, Çağatay Türkçesiyle kaleme alındığı için günümüzde rahatça anlaşılabilir. Bu şiirlerin hem çağdaş Türk lehçelerine hem de İngilizce ve Rusça gibi dünyada yaygın konuşulan dillere çevrilerek insanlığın istifadesine sunulması önemli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı kısmen de olsa karşılamak için **Dîvân-ı Hikmet**'ten önemli gördüğümüz hikmetler seçilmiş ve Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Rusça ve İngilizceye çevrilerek birçok kişinin okuyup anlayarak istifade edebileceği bir seçmeler mecmuası meydana getirilmiştir. Bununla birlikte, **Dîvân-ı Hikmet** yüzlerce yıl Arap harfleriyle yazılıp basıldığı için özgün yazımlarını göstermek, bu hâtırayı yâd etmek ve bir nostaljiyi günümüze sanath bir şekilde taşımak gayesiyle seçilen hikmetlerin Arap harfli yazımı, Latin harfli okunuşu, sadeleştirme ve tercümelemleri birlikte verilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı

ve menkıbeleri ile ilgili yeni çizilmiş minyatürler ile bazı şiirlerin hat sanatıyla yazılmış levhaları da esere sanat açısından ayrı bir değer katmıştır. Sonuçta meydana gelen bu güzel sanat eseri, Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı, menkıbeleri ve Yeseviyye tarikatının âdâbı hakkında bir giriş ile birlikte okuyucularımıza takdim edilmiştir.

Dîvân-ı Hikmet'ten seçmeler yapılırken eserin Arap harfleriyle yapılan iki baskısından yararlanılmıştır. Bunlardan birincisi, eserin Kazan 1904 baskısının Dayrabay Serikbayulı ve S. Rafiddinov tarafından yine Arap harfleriyle ve bilgisayarda dizilerek 2001 yılında Almatı'da yapılan neşridir. İkincisi ise Kuanişbek Kârî, Galiya Kambarbekova ve Rasul İsmailzâde tarafından hem Arap harfleri hem de Kazakça uyarlaması (tercümesi) ile birlikte hazırlanan ve 2000 yılında Tahran'da yapılan baskısıdır. Bu ikinci neşri hazırlayanlar **Dîvân-ı Hikmet**'in Kazan 1893 ve İstanbul 1897 baskılarını mukayese ederek daha sağlam bir metin oluşturdukları için, yaptığımız seçmelerde daha çok bu ikinci nüshayı esas aldık.

Seçilen hikmetlerin Türkiye Türkçesine çevirisi/uyarlaması tarafımızdan yapılmış olup gerektiğinde **Abuşka Lügatı** ve Şeyh Süleyman Buhârî'nin **Lügat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî** gibi sözlükleri ile daha önce Kemal Eraslan ve Hayati Bice tarafından yapılan neşirlerin sonundaki lügatçelerden de istifade edilmiştir. **Dîvân-ı Hikmet** daha önce Rusça ve İngilizce gibi dillere bu miktarda tercüme edilmemiş olduğundan, hazırlanan bu eser, bu iki dili bilenler için de önemli bir kaynak olacaktır. Esasen Ahmed Yesevî gibi bir değerimizin şimdiye kadar farklı dillere çevrilip dünyaya yeterince tanıtılmamış olması bir kayıp idi. Farklı dillere tercümelemleri, hat ve minyatürleriyle hem ilim hem de sanat eseri olan bu çalışma, Ahmed Yesevî'nin dünyaya tanıtılması konusunda da önemli bir katkı olacaktır. Bu çalışmayı hazırlayan ekip olarak, eserin basılmasını üstlenen Ahmet Yesevî Üniversitesi'ne müteşekkir olduğumuzu bildirmek isteriz.

شَحْرَبَانِيقُ
بَابِ سِحْرِ وَفِي بُولَاكَا
بَابِ سِحْرِ وَفِي بُولَاكَا

Hoca Ahmed Yesevî

Orta Asya'da İslamiyet'in yayılmaya başlamasıyla birlikte, Hicri II. (M.VIII.) asırdan itibaren bölgede zahid ve sûfler de görülmeye başlamıştır. Bugünkü Türkmenistan sınırları içinde bulunan Merv şehrinde dünyaya gelen Abdullah b. Mübârek (M. 181/797) hem hadis âlimi hem de zahid ve sûfi idi. Merv şehrinde iki tekke (ribât) kurduğu ve buralarda halkı irşad ettiği nakledilir. Özbekistan sınırları içinde bulunan Nahşeb (bugünkü adı Karşı) ve Tirmiz şehirleri de birçok âlim ve sûfinin yetiştiği bölgelerdi. "Sûfiyi hiçbir şey bulandıramaz, aksine her şey onunla saf ve duru hâle gelir." diyen Ebû Tûrâb Nahşebî (ö. 245/859-860) ile velilik konusundaki fikirleriyle tanınan ve çok sayıda Arapça tasavvufî eser kaleme alan Hakîm Tirmizî (m. 320/932-933) bu sûflerin en meşhurlarındandır. Hakîm Tirmizî'nin kabri Tirmiz şehrinde hâlâ önemli bir ziyaretgâhtır.

Buhara ve Semerkand ise hem alimleri hem de sûfleriyle Orta Asya'nın en önemli kültür merkezleriydi. Buhara'nın Kelâbâz (Kelâbâd) Ma-

hallesi'nde yaşayan Ebû Bekir Muhammed b. İshâk Kelâbâzî (ö. 380/990) tasavvufun öğretilerini et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf isimli Arapça eserinde toplamış, ayrıca Bahru'l-fevâid isimli eserinde bazı hadislere tasavvufî yorumlar yapmıştır.

Tekke âdabını tespit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşıkâne şiiirlerle tanınan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (ö. 440/1049) bugün Türkmenistan'da bulunan Meyhene'de yaşamış ve orada vefat etmiştir. Türkmen halkı arasında "Mene Baba" lakabıyla anılır. Hayatı, menkıbeleri ve sözleri Muhammed b. Ebû Ravh Lütfullah'ın (ö. 541/1147) Hâlât u Sühanân-ı Şeyh Ebû Sa'îd ve Muhammed b. Münevver'in Esrârü't-tevhid fi makâmâtî's-Şeyh Ebî Sa'îd isimli Farsça eserleriyle günümüze ulaşmıştır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye nispet edilen ve: "Yine gel, yine gel, ne olursan ol, yine gel" diye başlayan meşhur rubâî de aslında Mevlânâ'dan iki asır önce yaşayan Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr'ın şiiirleri arasında yer almaktadır.

Тунçтан уарılmış қары тоқтағы
Қоладан жасалған есік тоқтағы

Дверная колотушка из бронзы
Bronze door knocker

*Arslan Bab Türbesi - Otrar / Kazakistan
Арыстан баб кесенесі Отырар/ Қазақстан*

*Мавзолей Арыстан Баба, Отырар/ Казахстан
Mausoleum of Arslan Bab, Otrar/ Kazakhstan*

*Yusuf Hemedani Türbesi - Turkmenistan
Юсуф Хемедани кесенесі Түркіменістан*

*Мавзолей Юсуфа Хемедани / Туркменистан
Mausoleum of Yusuf Hamadani / Turkmenistan*

Hayatı

Ahmed Yesevî bugün Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarında yer alan Sayram kasabasında dünyaya gelmiş, dinî tasavvufî eğitimi tamamladıktan sonra yine o bölgedeki Yesi (bugünkü adıyla Türkistan) şehrine yerleşmiş, uzun yıllar halkı maneviyat yolunda irşad ettikten sonra burada vefat etmiş bir mutasavvıftır. Babası İbrahim Şeyh, Sayram ve civarında müridleri olan tanınmış bir sûfi idi. Anne ve babasını küçük yaşta kaybeden Ahmed Yesevî, bir süre Otırlar'daki Arslan Bab isimli şeyhin yanında dinî-tasavvufî eğitim gördü. Onun da vefat etmesi üzerine başka şehirlerde eğitimine devam etti.

Zamanın önemli ilim merkezlerinden Buhara'ya giden Ahmed Yesevî burada Yûsuf Hemedânî'ye intisap edip müridi oldu. Bazı kaynaklarda Yesevî'nin Şihâbeddin Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) veya Ebu'n-Necib Sühreverdî'ye (ö. 563/1168-69) de mürid olup icâzet aldığı söylenir. Akraları arasında başka şeyhler de olan ve babasının Yesi'deki halifesi Mûsâ Hoca ile yakınlığı bulunan Ahmed Yesevî'nin bu akraba çevresinden de önemli derecede tasavvufî eğitim almış olması muhtemeldir.

Eğitimi bitirdikten sonra Yesi'de dergâh kurup insanları dinî ve ahlâkî yönden yetiştiren Hoca Ahmed Yesevî, tasavvufî düşüncelerini Türkçe ve sade şiirler ile anlatmış, hikmet adı verilen bu şiirler zamanla toplanarak Dîvân-ı Hikmet mecmuaları meydana gelmiştir. Bazı menkıbelerde ağaçtan tahta kaşık yontup satarak geçimini temin ettiği ifade edilmekteyse de, aslında varlıklı bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Hakkında nakledilen menkıbelerden anlaşıldığı kadarıyla Yesevî, dergâhtaki zikir usulü sebebiyle dönemindeki bazı âlimler tarafından eleştirilmiştir. O da bazı şiirlerinde samimiyetten uzak âlimler ile sahte sûfileri tenkit etmiştir. Sohbetlerinde ve şiirlerinde en çok işlediği konular Allah ve peygamber sevgisi, fakir ve yetimleri korumak, dinî kurallara riayet, güzel ahlâk, zikir, nefis ile mücadele, kendini eleştirmek (melâmet), ölümü düşünmek, manevî mertebeler ve bu mertebeleri aşmadan şeyhlik iddiasında bulunmanın kötülüğü gibi mevzulardı.

Rivayete göre Ahmed Yesevî altmış üç yaşına geldiğinde dergâhında yerin altına küçük bir oda şeklinde çilehane yaptırdı. Ömrünün kalan kısmını çoğunlukla ora-

Keşfu'l-mahcûb isimli eserin müellifi Hücvârî (ö. 465/1072) Fergana bölgesinde bazı mutasavvıflarla karşılaştığını, buradaki halkın şeyhlere "Bâb" dediğini nakleder. Aslında bu durum Orta Asya'daki diğer bölgeler için de geçerlidir. Ahmed Yesevî'nin bir süre yanında eğitim aldığı Otırlarlı Arslan Bâb ile Arslan Bâb türbesi içinde kabirleri olan Karga Bâb ve Laçın Bâb da bu unvanı taşımaktaydılar. Nesebnâme'lerde Ahmed Yesevî'nin babası, dedesi ve diğer bazı akrabalarının "Şeyh" olarak zikredilmesi, bu bölgede Yesevî'den önce de tasavvufî hareketlerin önemli derecede etkili olduğunu göstermektedir. Bu şeyh ve dervişlerin göçebe ve yerleşik Türkler arasında, özellikle Sirderya kenarlarında ve bozkırlarda basit Türkçe ile halka hitap ederek İslâm'ı ve tasavvuf ahlâkını yaydıkları anlaşılmaktadır.

Orta Asya genelde fütüvvet ve melâmet vasfıyla öne çıkan Horasan tasavvuf kültürünün etkisi altındaydı. Bununla birlikte Semerkand ve Buhara gibi şehirlerde güçlü medreseleri ve âlimleri olan bu muhit, Horasan'ın kalenderî meşrep sûfilerinin

yayılmaması için pek müsait bir zemin değildi. Orada ancak dinî kurallara sıkıca bağlı bir tasavvuf anlayışı gelişip yayılabilirdi ve neticede öyle oldu. Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde eğitim görüp hoca olmuş, sonra Horasan tasavvuf kültüründe yetişmiş bir sûfi olan Yûsuf Hemedânî, Mâverâünnehr'deki birkaç müridine irşad izni verip halife olarak tayin ettiği zaman Orta Asya'nın en önemli iki tasavvuf ekolünün tohumlarını da atmış oluyordu.

Yûsuf Hemedânî'nin (ö. 535/1140) iki önemli müridi Hoca Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik Gucdüvânî sonraları Orta Asya'nın en yaygın tarikatları olan Yeseviyye ve Hâcegân (sonraki adıyla Nakşbendiyye) isimli tasavvuf ekollerinin kurucusu olmuşlardır. Yûsuf Hemedânî'nin kaleme aldığı bazı tasavvufî eserler günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en meşhuru Rutbetü'l-hayat isimli Farsça eserdir. Yûsuf Hemedânî'den dinî ve tasavvufî eğitim aldıktan sonra kendi memleketi olan Yesi'ye dönüp orada halkı irşad eden Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya'nın manevî hayatında derin izler bırakmış önemli bir mutasavvıftır.

da ibadet ve tefekkürle geçirdi. Geç dönemlere ait bazı kaynaklarda Ahmed Yesevî'nin Hicrî 562 (M. 1166-67) senesinde vefat ettiği belirtilmiş ise de, bazı araştırmacılar bu tarihin biraz daha ileriye alınması gerektiğini düşünmektedirler.

Ahmed Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu olmuşsa da kendisi hayattayken vefat etmiştir. Yesevî'nin nesli Gevher isimli kızı sayesinde devam etmiştir. Türkistan, Mâverâünnehir ve Orta Asya'da olduğu gibi Anadolu'da da kendilerini Ahmed Yesevî'nin neslinden sayan pek çok ünlü şahsiyet çıkmıştır. Semerkantlı Şeyh Zekeriyâ, Üsküplü Şâir Atâ ve Evliya Çelebi bu isimlerden birkaçıdır.

XIV. yüzyılın sonunda Emîr Timur, Türkistan bozkırlarında şöhreti ve nüfuzu iyice yayılmış olan Ahmed Yesevî'nin kabrini ziyaret edip kabrin üstüne bir türbe yapılmasını emretmiş, birkaç yıl içinde türbe, cami ve dergâhıyla birlikte bir külliye oluşturmuştur. Bugün bu türbe Orta Asya'nın en önemli ziyaret yerlerinden biridir. Ahmed Yesevî'nin çilehânesi ile türbesi arasında yüz metre kadar mesafenin olması, onun ilk ve asıl dergâhının çilehane bölgesinde olduğunu akla getirmektedir. Vefatından sonra defnedildiği yere zamanla büyük bir külliye yapılıncâ kütüphane, aşevi, mescid ve derviş hücrelerinden oluşan yeni ve daha büyük bir dergâh meydana gelmiş olmalıdır.

Ahmed Yesevî'nin Yesi'de irşada başladığı sıralarda Orta Asya'da İslâmlaşmanın yanı sıra yaygın tasavvuf hareketleri de vardı. Bu dönemde Yesevî, Taşkent ve Sirderya ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. İslâm'ın esaslarını, güzel ahlâkı, tasavvufun âdâb ve erkânını basit ve yalın bir dille öğretiyordu. Bunun için, halk edebiyatından alınan anlatım teknikleriyle örülmüş hece vezninde manzumeler söylüyordu. Hikmet adı verilen bu manzumeler, dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılıyordu. Bu sayede Yesevilik, kısa süre içinde Orta Asya Türkleri arasında yayıldı.

Müridlerinden Sûfi Muhammed Dânişmend'in kaleme aldığı Mir'âtü'l-kulûb isimli eserde Ahmed Yesevî'den nakledilen: "Âhir zamanda bizden sonra öyle şeyhler zuhûr edecek ki, şeytan onlardan ders alacak ve onlar Şeytan'ın işini yapacaklar... Ehl-i Sünnet ve Cemâati düşman görüp ehl-i bidat ve dalâleti sevecekler" şeklindeki sözleri ile bazı Divân-ı Hikmet nüshalarında yer alan:

*"Mürşidlikni da'vâ kılur şartın bilmes
Helâl haram, sünnet, bid'at farkın bilmes
Bü-Hanife mezhebinde hergiz yürmes
Diğer bid'at mezheplerdin yürürler-e"*

şeklindeki ifadeleri, diğer Orta Asya Türkleri gibi Ahmed Yesevî'nin de Sünnî ve Hanefî olduğunu göstermektedir.

Ahmed Yesevî'nin sözlerini ihtivâ eden en eski eserlerden biri Sûfi Muhammed Dânişmend'in Mir'âtü'l-kulûb isimli Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan eseridir. Yesevî'nin menkıbelerini ihtivâ eden en eski eser de Hüsameddin Sıgnâki'ye (ö. 711/1311-1312) nisbet edilen Farsça menâkıb risâlesidir. Bu eserlerin her ikisi de yayınlanmıştır. Ahmed Yesevî, hikmetlerdeki düşünceleri ve bilhassa menkıbevi hayatıyla Orta Asya tasavvufunun en büyük isimlerinden biri olmuştur.

Minyatür: Cihangir Aşurov, Arslan Bab ve Genç Hoca Ahmed
Миниатюра: Жихангир Ашуров, Арыстан баб және жас Қожа Ахмет

Miniature: Jikhangir Ashurov, Arslan Bab and young Khoja Ahmed

*Divan-ı Hikmet,
Fransa Milli Kütüphanesi
Дивани Хикмет,
Франция ұлттық кітапханасы*

*Диван-и Хикмет,
Национальная библиотека Франции
Divan-i Hikmet,
National library of France*

Eserleri

1. Dîvân-ı Hikmet

Yesevî'nin Türkçe şiirlerini içine alan derlemenin adıdır. Dîvân-ı Hikmet nüshaları, muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar arzeder. Bu durum, hikmetlerin farklı şahıslar tarafından yazıldığını veya derlendiğini gösterir. Bir kısmı kaybolan veya zamanla değişikliğe uğrayan hikmetler derlenirken yeni hikmetler eklenmiş, böylece ana metin kısmen aslından uzaklaşmıştır. Bununla birlikte, bütün hikmetlerin temelinde Yesevî'nin inanç ve düşünceleri ile tarikatının esasları bulunur. Hikmetler, Türkler arasında bir düşünce birliğinin teşekkül etmesi bakımından çok önemlidir. Dîvân-ı Hikmet eski ve yeni harflerle birçok kez yayımlanmıştır.

2. Fakrnâme

Yesevî'ye izafe edilen ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan Fakrnâme, Dîvân-ı Hikmet'in Taşkent ve bazı Kazan baskılarında yer alır. Müstakil bir risâleden çok Dîvân-ı Hikmet'in mensur bir mukaddimesi olan Fakrnâme, Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır.

3. Risâle der Âdâb-ı Tarikat

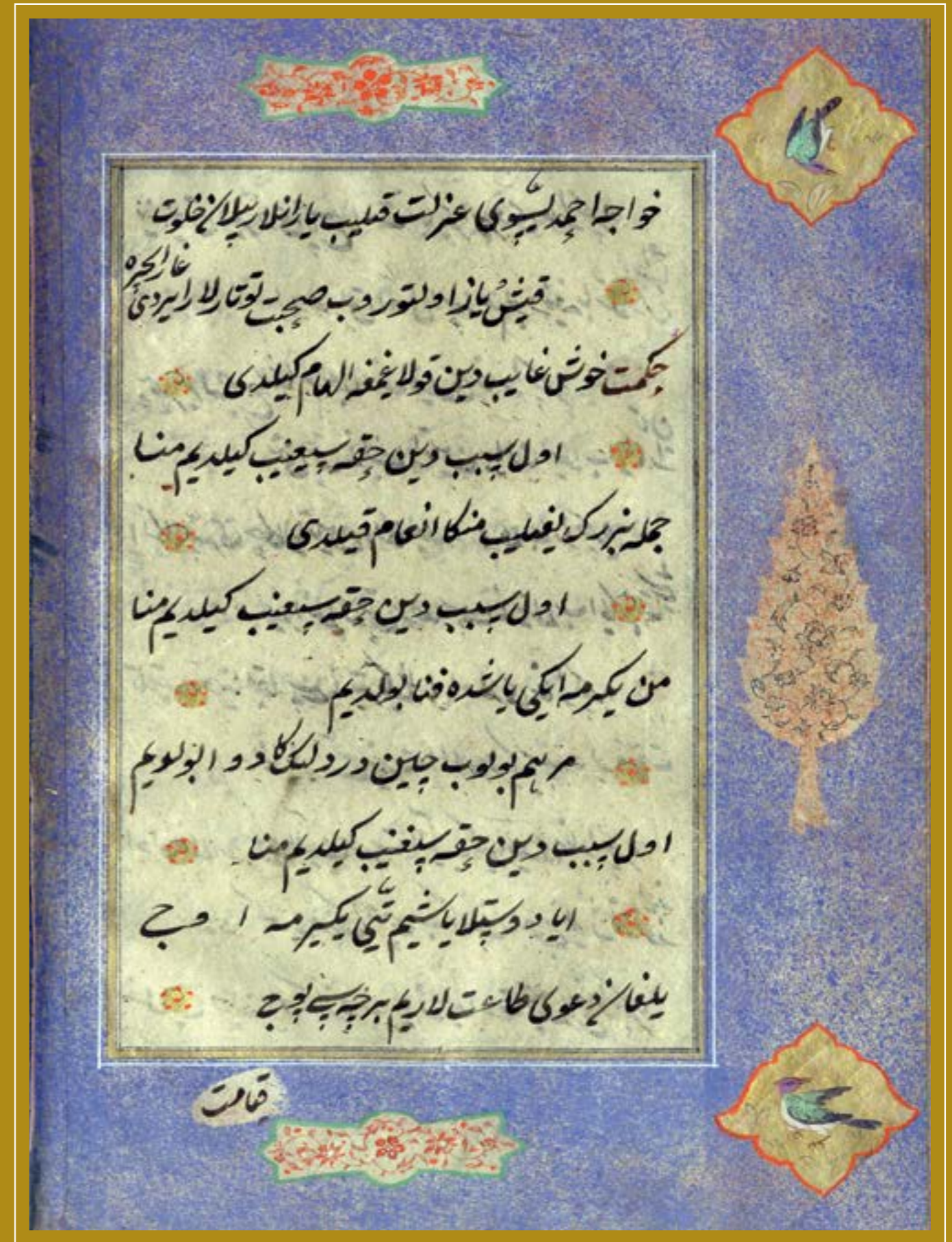
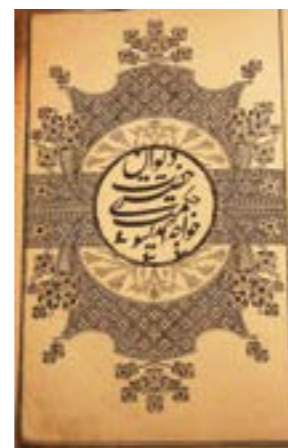
Taşkent'te yazma nüshaları bulunan bu küçük Farsça eser, tarikat âdâbı ve makamları, mürid mürişid ilişkileri, dervişlik, Allah'ı tanımak ve ilâhî aşk gibi konular hakkındadır. S. Mollakanagatılı tarafından Kazak Türkçesi'ne tercüme edilerek yayımlanmıştır (Almatı 2012).

4. Risâle der Makâmât-ı Erba'in

Yesevî'ye nisbet edilen Farsça, yazma ve küçük bir eser olup şeriat, tarikat, marifet ve hakikattan her biri hakkında onar makam olmak üzere toplam kırk makam ve kaideyi ihtiva etmektedir. Şimdilik bilinen tek nüshası Kütahya Tavşanlı Zeytinöğlü İlçe Halk Kütüphanesi'ndedir (nr. 1056, vr. 112a-113a).

*Dîvân-ı Hikmet, Taş Baskıları
Дивани Хикмет, Литография
Диван-и Хикмет, Литография
Divan-i Hikmet, Lithography*

*Dîvân-ı Hikmet, Cihangir Aşurov Koleksiyonu
Дивани Хикмет, Жихангир Ашууров эжисагы*

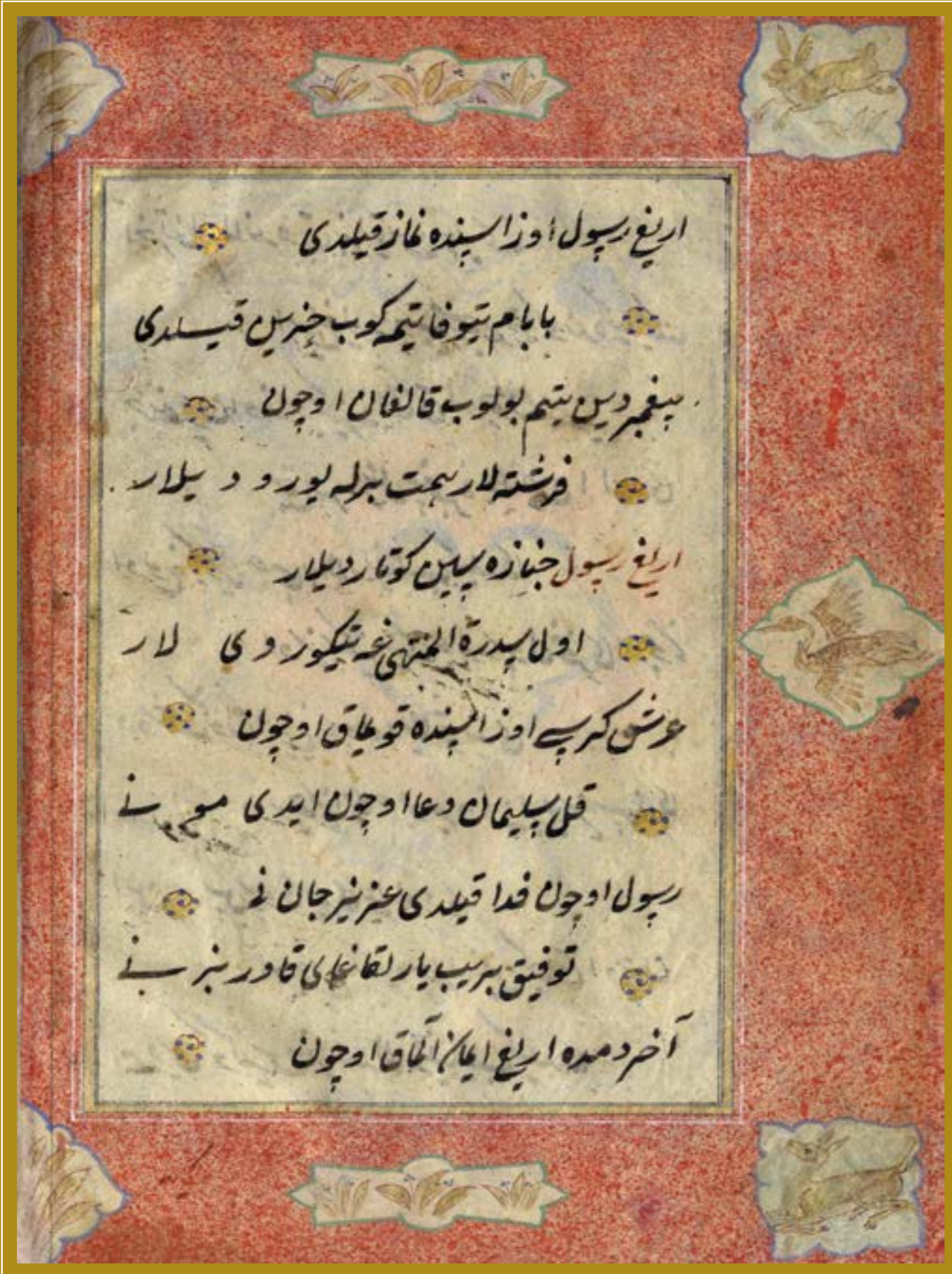
*Диван-и Хикмет, Коллекция Джихангира Ашуурова
Divan-i Hikmet, The Jikhangir Ashurov collection*

Menkıbeleri

Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında eski kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. O, Türk Dünyası'nda gerçek hayatından ziyade menkıbeleri ile tanınmıştır. Bu menkıbelerden bir kısmı onun hayatı ve düşünceleri hakkında fikir verecek nitelikteyken, diğer bazıları halk muhayyilesinin ürünüdür. Kendisine ait birçok menkıbeden bazıları şunlardır:

Arslan Bâb, menkıbeye göre, ashâbın önde gelenlerinden idi. (Bâb, şeyh demektir. Bu kelime sonraları bazı eserlere Baba diye geçmiştir). Hz. Peygamber'in gazâlarından birinde ashâb-ı kirâm aç kalarak peygamberin huzuruna geldiler ve biraz yiyecek istihâm ettiler. Hz. Peygamber'in duâsı üzerine Cebrâil Cennetten bir tabak hurma getirdi. Fakat o hurmalardan bir tanesi yere düştü. Cebrâil dedi ki: "Bu hurma sizin ümmetinizden Ahmed Yesevî adlı birinin kısmetidir." Her emanetin sâhibine verilmesi tabii olduğu için Hz. Peygamber ashâbından birini bu iş ile vazifelen-dirmek istedi. Neticede hurmayı Arslan Bâb'in ağızına attı ve çok sonraları yaşayacak olan Ahmed Yesevî'nin terbiyesi ile meşgul olmasını söyledi. Dört yüz küsür yıl yaşayan Arslan Bâb Sayram'a yahut Yesî'ye geldi ve vazifesini yerine getirdi.

Bazı soy seçerelerinde Arslan Bâb, Ahmed Yesevî'nin babası İbrahim Şeyh'in akrabası olarak görülmektedir. Muhtemelen Arslan Bâb'in âlem-i mânâda (rüyada) gördüğü bu hurma hâdisesi sözlü rivayetlerde değişmiş ve bu menkıbe meydana gelmiştir.

Ahmed Yesevi hazretleri vakitlerini üçe ayırırdı. Günün büyük bölümünde ibâdet ve zikirle meşgul olurdu. İkinci kısmında talebelerine zâhiri ve bâtinî ilimleri öğretirdi. Üçüncü bölümünde ise alın teri ile geçimini sağlamak üzere tahta kaşık ve kepçe yaparak bunları satardı. Bir rivayete göre, onun hâlden anlar bir öküzü vardı. Bu öküzün sırtına bir heybe asar, içine de yaptığı kaşık ve kepçeleri koyup Yesi çarşısına salıverirdi. Kim kaşık ve kepçeden alırsa ücretini heybenin gözüne bırakırdı. Mal alıp da ücretini vermeyen olursa, öküz o kimsenin peşini bırakmaz, nereye gitse peşinden o da giderdi. Adam ücreti heybeye koymadıkça o kimsenin yanından ayrılıp başka yere gitmezdi. Akşam olunca da Ahmed Yesevî'nin evine gelirdi.

***

Hârezm'in Urgenc şehrinde İmâm Mervezî (bazı kaynaklarda Mergazî veya Merâgî) nâmında bir âlim vardı. Ahmed Yesevî hakkında söylenen uygunsuz sözler ona kadar gitmişti. Bu sözlere ina-

nıp kendisini imtihan etmek ve şüphesini gidermek gayesiyle yanına bazı arkadaşlarını alarak yola çıktı. Yesevî'nin her tarafta talebeleri olduğunu, her zaman sohbetinde binlerce kişinin hazır bulunduğunu öğrenmişti. "Ben üç bin mesele ezberledim, hepsini ayrı ayrı sorar onları imtihan ederim." diye düşündü. Bu sırada Ahmed Yesevî hazretleri tekkesinde bulunuyordu. Talebesi Sûfi Muhammed Dânişmend'e: "Bakar mısın, bize kimler geliyor?" buyurdu. Dânişmend, Mervezî'nin yanındakilerle birlikte ve hâfızasında üç bin mesele ile geldiğini söyledi. Yesevî'nin emri ile Muhammed Dânişmend, o üç bin meseleden binini Mervezî'nin hâfızasından sildi. Sonra Yesevî hazretleri talebelerinden Süleyman Hakîm Ata'ya aynı şekilde emretti. O da öyle yaptı. Mervezî, hâfızasında kalan bin mesele ile Yesi'ye geldi. Hoca Ahmed Yesevî'nin yanına gelip: "Allah'ın kullarını doğru yoldan ayıran sen misin?" dedi. Yesevî hiç kızmadı. Karşılık da vermedi. "Şimdilik üç gün misafirimiz olun, sonra görüşürüz." buyurdu. Üç gün sonra bir kürsü kuruldu. Mervezî konuşmak

için kürsüye çıktı. Ahmed Yesevî Hakîm Ata'ya geri kalan bin meseleyi de silmesini söyledi. Hakîm Ata, Allah Teâlâ'ya dua etti. Aklındaki bin mesele de silindi. Mervezî, kürsü üstünde bir şeyler konuşmak istedi. Fakat hâfızasında hiçbir meselenin bulunmadığını anladı. Kitap ve defterlerini açıp oradan okumak istedi. Fakat defterindeki yazıların da silinmiş olduğunu gördü. Sayfalar bomboştu. Bu hâli gören Mervezî kusurunu anladı, tevbe etti ve Ahmed Yesevî'ye mürid oldu. Onun yanında yüksek derecelere ulaştı.

***

Yine bir menkıbeye göre, Yesi şehrine yakın bir yerde Savran diye bir kasaba vardı. Bura halkının çoğu gayr-i müslim olup müslüman Yesi halkına ve özellikle Ahmed Yesevî hazretlerine çok düşmandılar. Ahmed Yesevî'nin büyüklüğü, kerâmetleri etrafa yayıldıkça ve ona bağlı olanların sayısı her geçen gün arttıkça Savranlılar ziyadesiyle rahatsız oluyorlar, Hoca hazretlerine olan düşmanlıkları da artıyordu. Bir gün Ahmed Yesevî'ye iftira etmek istediler. Bir yere toplandılar. İçlerinden birinin öküzünü getirip mezbahada kestiler. Sadece ayaklarını bıraktılar. Ertesi gün de kadiya gidip şikâyet ettiler. Öküzlerinin çalınıp mezbahada kesildiğini, kanları akararak aceleyle götürüldüğünü, kan izlerini takip

ettiklerini ve öküzlerinin Ahmed Yesevî'nin tekkesine götürüldüğünü anladıklarını bildirdiler. Kadı, Ahmed Yesevî'nin tekkesine girip öküzlerini arayabileceklerini söyleyince tekkeye geldiler ve doğruca gece gizledikleri öküzün yanına vardılar. Tam maksatlarına kavuşmuş olduklarını zannediyorlardı ki Yesevî'nin kerameti tecelli edip iftiracıların hepsi bir anda köpek oldular. O öküz etine hücum edip kısa zamanda bitirdiler. Böylece esas hâlleri anlaşılmış oldu. Dışarıda kalıp bu müthiş manzarayı seyredenler hayret, dehşet ve korku içerisinde Ahmed Yesevî'nin eteklerine yapıştılar. Pişman olduklarını bildirip affedilmeleri için yalvarmaya başladılar. Yesevî hazretleri merhamet edip dua etti. Böylece tekrar eski hâllerine döndüler. Başka bir menkıbeye göre, bu Savranlılar Hoca Ahmed Yesevî'nin oğlu İbrahim'i öldürmüş ve başını kesip bir havluya sararak Yesevî'ye kavun diye getirmişlerdi.

***

Başka bir menkıbeye göre, Hoca Ahmed Yesevî bir gün dergâhının önünde oturuyordu. Yoldan geçmekte olan bir grup çocuk gördü. Câmiye veya medreseye Kur'an öğrenmek için giden bu çocuklar mushaflarını bir torba (kılıf) içine koymuş ve boyunlarından aşağı sarkıtmışken, içlerinden bir tanesi Kur'an'a olan saygısından dolayı mushafi-

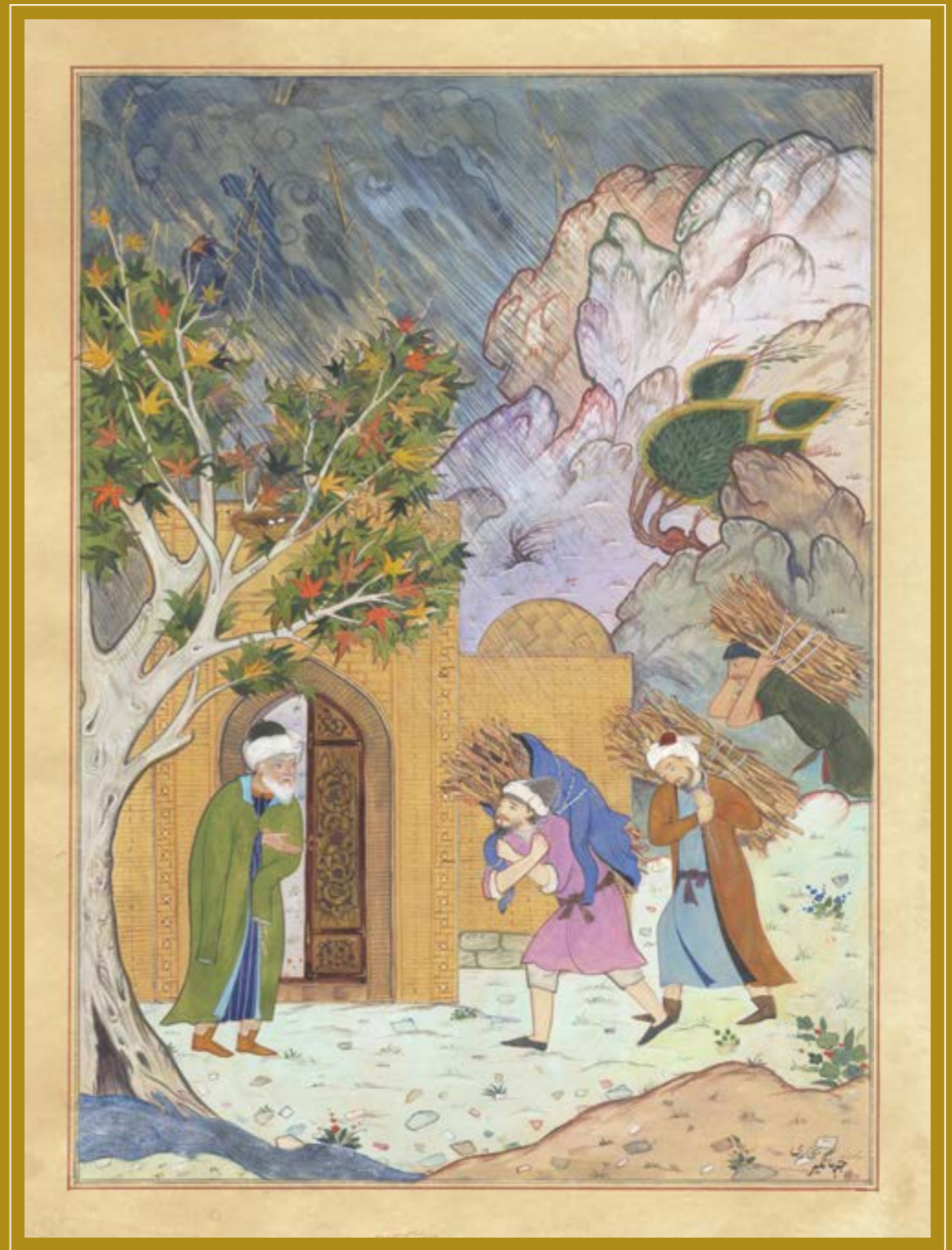
nı başının üzerinde taşıyordu. Ayrıca medreseden evine dönerken hocasının bulunduğu tarafa sırtını dönmek için geri geri yürüyerek gidiyordu. Bu durumu gören Ahmed Yesevî o çocuğa: “Oğlum! Hocandan, anne ve babandan izin al, senin dinî eğitimini ben vereyim.” dedi. Çocuk gerekli izinleri alıp Yesevî'nin dergâhına geldi. Uzun yıllar dinî eserler okuyup ilim tahsil etti, ardından mürid olup maneviyatta ilerledi. Bu çocuğun adı Süleyman idi. Bir gün Ahmed Yesevî Süleyman ve diğer birkaç arkadaşını odun toplamak için kıra gönderdi. Gelen odunlarla yemek pişirilecek ve dervişlere, talebelere ve misafirlere ikram edilecekti. Çocuklar odun getirirken yolda yağmur yağmaya başladı. Süleyman cübbesini (paltosunu) çıkarıp odunlara sardı. Dergâha geldiklerinde diğer çocukların getirdiği ıslak odunlar yanmazken Süleyman'ın kuru odunları yandı. Bunun üzerine Yesevî: “Sen ince düşünceli yani hikmetli bir iş yapmışsın. Bundan sonra senin adın Hakîm Süleyman olsun.” dedi. Sonraki yıllarda hocası Ahmed Yesevî'den icazet (diploma) alan ve Bakırgan denen bölgede yerleştiği için Süleyman Bakırganî adıyla da anılan bu zât, daha ziyade Hakîm Ata diye meşhur olmuştur.

***

Ahmed Yesevî, çok sevdiği Hz. Peygamber'in 63 yaşında vefat ettiğini düşünerek kendisi de bu yaşa geldikten sonra yeryüzünde fazla dolaşmak istemedi. Vaktinin çoğunu dergâhında bir yeraltı odası şeklinde oluşturduğu çilehanesinde geçiriyordu. Önde gelen talebelerinden Seyyid Mansûr Ata bu çilehaneye ilk defa indiği zaman gördüğü manzaraya üzüldü. “Şeyhim bu dar yerde sıkıntı içindedir,” diye düşünerek ağlamaya başladı. O sırada gözünden perdeler açıldı, o daracık zannettiği yeri bir ucu doğuda, bir ucu batıda gördü ve içinden geçirdiklerinin yanlış olduğunu anladı.

***

Bir gün Ahmed Yesevî'nin dergâhında birçok mürid bir araya gelmişti. Ancak burası dar bir yer olduğu için müridler çok terlemişler ve ter ortalığa saçılmıştı. Dergâhın alt kısmına bir küp koyup ağzını açtılar. Sızan ter o küpe doluyor ve küpün içinde güzel bir şerbete dönüşüyordu. Sûfiler de bu şerbetten içiyorlardı. Sonradan bu küp, “Aşk Küpü” (Hum-i Aşk) diye meşhur oldu.

Minyatür: Cihangir Aşurov, “Dergaha odun taşıyan dervişler”
Миниатюра: Жихангир Ашуров, Даргаҳқа отын таситын дәрвиштер

Miniature: Jikhangir Ashurov, Dervishes who is carrying woods to dargah

Носа Ahmed Yesevi Türbesi Türkistan/Kazakistan
Қожа Ахмет Ясауи кесенесі Түркістан/Қазақстан

Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясауи Туркестан/Казакстан
Mausoleum of Khodja Ahmed Yasawi, Turkistan/ Kazakstan

Hoca Ahmed Yesevi Türbesi
Қожа Ахмет Ясауи кесенесі

Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясави
Mausoleum of Khodja Ahmed Yasawi

Hoca Ahmed Yesevi Mezarı
Қожа Ахмет Ясауидің мазары

Могилы Ходжа Ахмеда Ясави
Tomb of Khodja Ahmed Yasawi

Türbesi

Hoca Ahmed Yesevi miladî 1166 yılında vefat ettiğinde, içinde çilehanesinin de bulunduğu dergâhın 100 metre kadar uzağına defnedilmiş ve basit bir kabir - türbe yapılmıştı. Bu ilk türbe o civarda yaşayan Müslümanlar için kısa zamanda bir ziyaret mekânı olmuşsa da, çok geçmeden (XIII. yüzyılın başlarında) ortaya çıkan Moğol istilası ve bu istilânın yıkıcı etkileri bölgeyi olumsuz şekilde etkiledi. XIV. yüzyılın sonlarında Altınorda devletini yıkıp bu bölgeyi ele geçiren Emir Timur, Moğolistan hanının kızı Tükel Hanım'ı eş olarak seçip gelin alayını karşılamak üzere yola çıkmış, yolda Yesi şehrine uğrayıp Hoca Ahmed Yesevi'nin kabrini ziyaret etmişti. Bu Yesi ziyareti esnasında Timur'un rüyasında Ahmed Yesevi'yi gördüğü, kendisini zaferle müjdeleyen Yesevi'ye bir şükranne olmak üzere, onun küçük türbesinin yerine büyük bir külliye inşa edilmesini emrettiği kaydedilir. Külliye'nin yapımı için o dönemde Türkistan bölgesinin en meşhur mimarlarından olan Hoca Hüseyin Şirâzi görevlendirilmişti.

İki kubbeli dikdörtgen bir yapı olan külliye'de merkezi bölümün ortasında büyük bir kazan yer alır. Yedi metalin karışımından oluşan bu kazanın etrafında bazı dualar ve kazan ustası hakkında bilgiler vardır. Önceleri bu kazana hafif tatlandırılmış su koyularak

Cuma namazlarından sonra ziyaretçilere ikram edildiği ve şifalı olduğuna inanıldığı ifade edilmektedir. Bu kazan 1934'te Stalin'in emriyle götürüldüğü bir sergiden geri getirilmeyerek St. Petersburg'daki Leningrad Hermitage müzesine konmuş, sonraları Kazakistan makamlarının gayreti ile 1989 yılında yeniden türbedeki yerini almıştır. Üzerinde büyük bir kubbe olan bu merkezi bölümün çevresinde mutfak (halımhâne), mescid, kütüphane, derviş odaları (halvethâne), su kuyusu odası (kudukhâne) gibi çeşitli maksatlarla planlanmış birçok bölüm vardır.

Merkezi bölümün bitişiğinde Orta Asya kültüründe evliya türbelerinin sembolü olan bir tuğ (ucunda at kuyruğu kılları, sancak ve alem olan bir direk) ve bir kapı yer alır. Bu kapı Ahmed Yesevi'nin mezarının bulunduğu odaya (Gûrhâne) açılmaktadır. Ahşap oyma işçiliği ürünü olan kapının iç tarafındaki döküm halkalardan birinde, yapılış tarihi olan hicrî 797 (m. 1395) tarihi bulunmaktadır. Bu mezar odasının üzerinde küçük kubbe vardır. Yesevi'nin mezar sandukası, açık yeşil renkte bir taştan yapılmıştır. Merkezi bölümün yanlarındaki odalardan bazılarında başka mezarlar da bulunmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren Kazak Türklerinden bazı yüksek mevki sahibi kişiler ve yöneticiler buralara defnedilmiştir.

Tay Kazan
Тай Қазан

Tay Kazan
Тай Қазан

Hoca Ahmed Yesevi Türbesi Gravürü-1890
Қожа Ахмет Ясауи кесенесі гравюрі – 1890

Гравюра мавзолея Ходжа Ахмеда Ясави – 1890
Gravure of Khodja Ahmed Yasawi's Mausoleum – 1890

Külliyenin etrafı ve üzeri çinilerle süslenmişken, giriş kapısının bulunduğu cephesi çinisizdir. Bu durum, Timur'un vefatı üzerine külliye inşaatının bitirilemediği ve çini süslemelerinin kısmen eksik kaldığı şeklinde açıklanmaktadır. Hatta ana girişin üstündeki kemer kısmının da Timur'un vefatıyla eksik kaldığı ve hicri 1000 (1591-92) senesinde Buhara emiri Abdullah Han'ın emri ve desteği ile bu kemerin tamamlandığı belirtilmektedir. Abdullah Han zamanında kurulan iskeleden kalan tahtaların bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

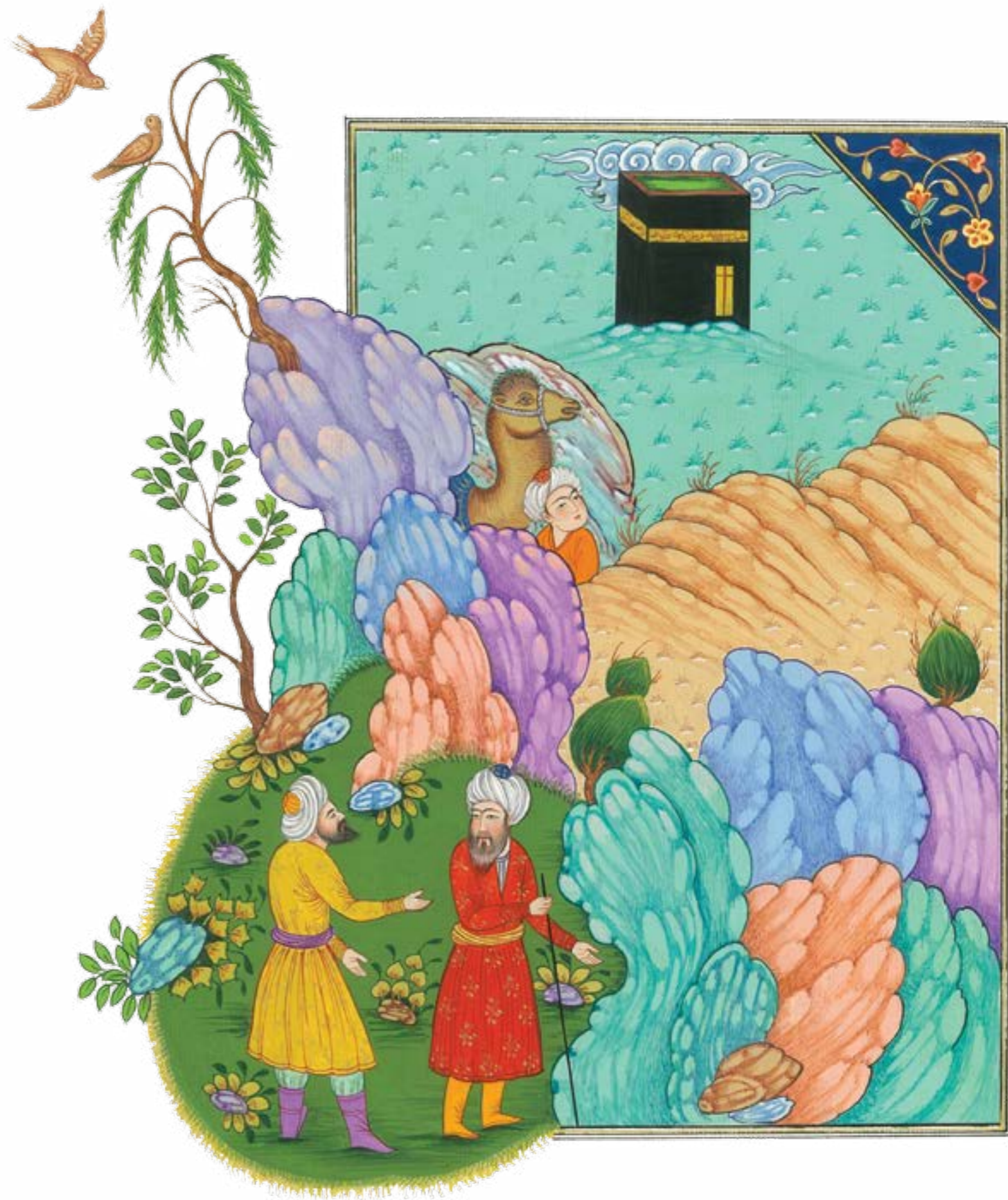
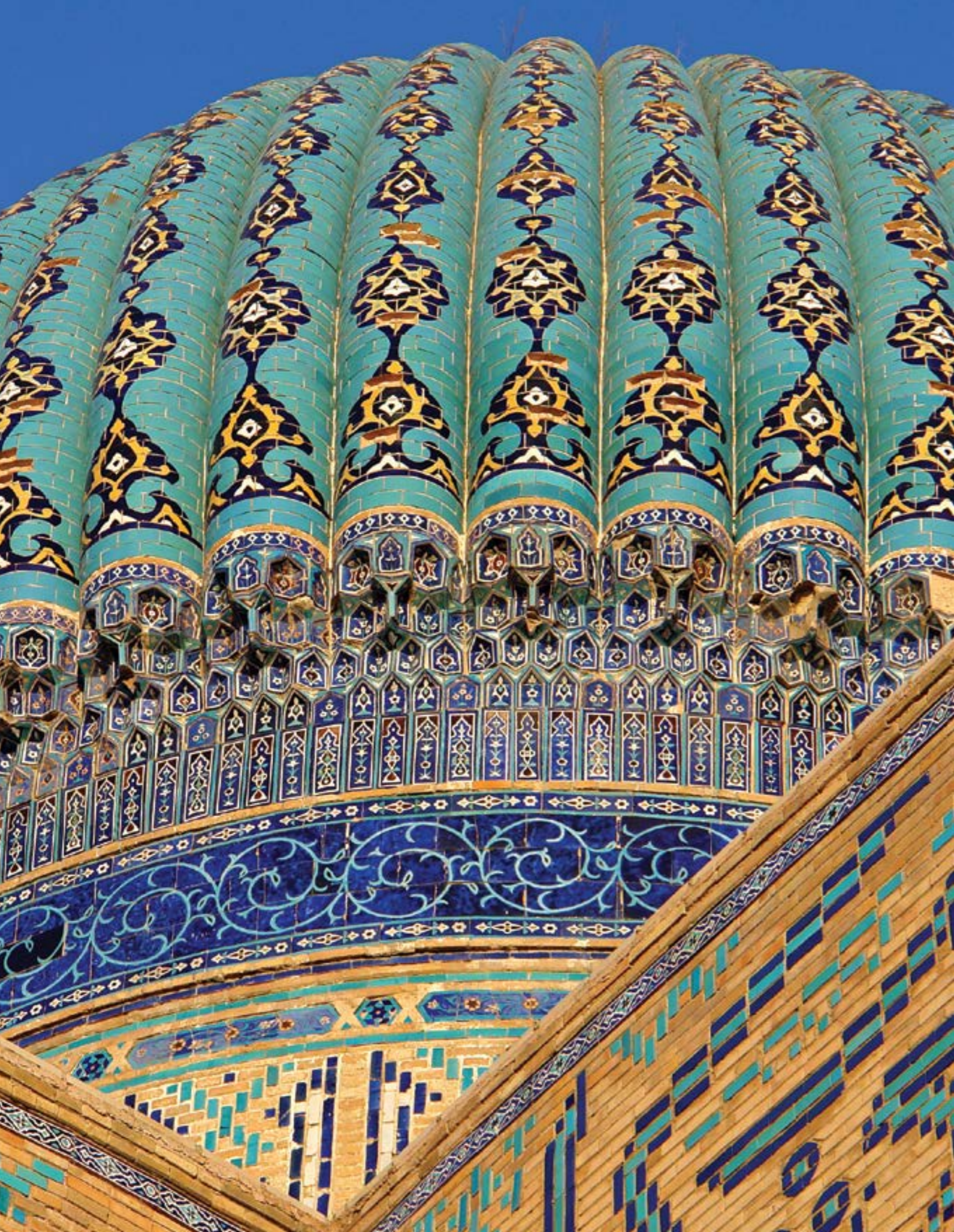
Türbenin dışını çevreleyen üç cephesinde üst kenarı takip eden kuşak şeklinde çinilerle süslü Kur'an ayetleri vardır. Bunlar En'am sûresinin 59-63 ayetleri arasındadır. Ayrıca dış cephede çinilerle ve Küfî hatla Allah, Muhammed, el-Hamdü lillah, Allâhü Ekber, Lâ ilâhe illallah gibi yazılar işlenmiştir. Türbenin dışında giriş kapısına bakan bahçedeki küçük türbe, Uluğ Beg'in kızı ve Ebu'l-Hayr Han'ın eşi olan Râbia Sultan'ın türbesidir.

Hoca Ahmed Yesevi Türbesi
Hat Yazıları ve Çini Süslemeleri
Қожа Ахмет Ясауи кесенесіндегі
көркем жазулар және керамикалық әшекейлер

Надписи хат и керамические украшения
мавзолея Ходжа Ахмеда Ясави
Khat Writings and Tile Works of
Khodja Ahmed Yasawi's Mausoleum

◀ *Hoca Ahmed Yesevi Türbesi
Hat Yazıları ve Çini Süslemeleri*

*Қожа Ахмет Ясауи кесенесіндегі
көркем жазулар және керамикалық әшекейлер*

*Надписи хат и керамические украшения
мавзолея Ходжа Ахмеда Ясави*

*Khat Writings and Tile Works of
Khodja Ahmed Yasawi's Mausoleum*

Yesevîlik

Ahmed Yesevî'nin ardından müridleri vasıtasıyla onun tasavvuf yolu ve düşünceleri zamanla Orta Asya'nın farklı bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata Yeseviyye adı verildiği gibi, cehri zikir yapmaları sebebiyle Cehriyye ve mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle Silsile-i Meşâyih-i Türk de denilmiştir. Ahmed Yesevî'nin en meşhur halifeleri Mansûr Ata, Saîd Ata, Süfî Muhammed Dânişmend ve Hakîm Ata'dır. Yesevîlik daha ziyade Hakîm Ata ve talebeleri ile devam etmiştir.

Asıl adı Süleyman Bakırğâni olan Hakîm Ata (ö. 582/1186) tasavvufi eğitimini tamamladıktan sonra Yesi'den ayrılıp Harezm bölgesine gitmiş ve orada halkı irşad ile meşgul olmuştur. Hocası Ahmed Yesevî gibi hikmet tarzında Türkçe şiirler söyleyen Hakîm Ata'nın bazı şiirleri Bakırğan Kitabı isimli mecmua içinde günümüze ulaşmıştır. Âhir Zaman Kitabı, Hazret-i Meryem Kitabı ve Mi'râcnâme gibi başka manzum eserleri de olan Hakîm Ata'nın hayatı ve menkıbeleri, yazarı belli olmayan Türkçe ve mensur Hakîm Ata Kitabı'nda toplanmıştır. "Barça yahşı biz yaman, barça buğday biz saman" yani "herkes iyi biz kötüyüz, herkes buğday (gibi değerli), biz samanız." ve "Her gördüğünü Hızır bil, her geceyi Kadir bil." gibi sözleri meşhurdur. Kabri, Özbekis-

tan'ın Karakalpakistan özerk bölgesindeki Kongrat şehrinde yer almaktadır.

Hakîm Ata'nın en önemli halifesi Zengî Ata'dır (ö. 656/1258). Taşkent'te yaşayan Zengî Ata'nın çobanlılık yaparak geçimini sağladığı ve şeyhi Hakîm Ata'nın vefatından sonra dul kalan hanımı Anber Ana ile evlendiği nakledilir. Zengî Ata'nın meşhur dört halifesi Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata'dır. Bunlardan Seyyid Ata ve Sadr Ata'nın Deşt-i Kıpçak'taki Saraycık'a gittiği, orada bulunan Altınorda hükümdarı Özbek Han'ı İslâmiyet'e davet ettiği ve Sadr Ata'nın gösterdiği kerâmet neticesinde Özbek Han ile birlikte 70.000 kişinin Müslüman olduğu nakledilir.

Ahmed Yesevî'nin bir diğer icazetli müridi (halifesi) Süfî Muhammed Dânişmend Otırar'da dergâh kurup halkı irşad etmiştir. Dânişmend'in en meşhur talebesi Süzük Ata (bazı kaynaklarda lakabı Sükcük veya Süksük şeklinde geçer) diye anılan Şeyh Mustafa'dır. Şeyh Mustafa'nın halifesi İbrahim Ata, İbrahim Ata'nın oğlu İsmail Ata'dır. Babası öldüğünde on yaşında olan İsmail Ata dini ve tasavvufi eğitimine Hârezm, Buhara ve Semerkand'da devam ettikten sonra Hocend'e gidip Şeyh Maslahat Hocendî'den hilâfet almış ve kendi memleketi olan

Kazıgurt'ta irşada başlamıştır. Oğlu ve halifesi Hoca İshak XIV. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı Hâdikatü'l-ârifin isimli Türkçe eserinde babası İsmail Ata ve diğer bazı sûfilerin görüşleri ile Yesevîlik âdabına yer vermiştir. İsmail Ata ve oğlu Hoca İshak'ın kabirleri Kazıgurt yakınlarındaki Turbat'tadır. Yukarıda adı geçen Süzük Ata'nın Taraz'da yöneticilik yapan "Melikü'z-zühhâd" lakaplı bir kişiye hilâfet verdiği, bu silsilenin Ebu'n-Nûr Süleyman Âşık b. Dâvûd ve Cemâleddin Muhammed Kâşgarî ile devam ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda adı geçen Zengî Ata'nın mürid ve halifelerinden Sadr Ata'dan sonra sırasıyla Elemîn Baba (bazı kaynaklarda Eymen veya Almin), Şeyh Ali Şeyh ve Mevdûd Şeyh halkı irşada devam etmişlerdir. Mevdûd Şeyh'ten sonra Yeseviyye silsilesi iki kola ayrılarak devam eder: Bunlardan birisi Kemâl Şeyh İkâni, diğeri Hâdim Şeyh ile başlamaktadır.

Kemâl Şeyh'ten sonra silsilenin bu kolu şöyle devam eder: Şeyh Aliâbâdi (Seyyid Ahmed), Şemseddin Özgendi, Abdâl Şeyh (Şeyh Üveys), Şeyh Abdülvâsi' ve Şeyh Abdülmüheymin. Bu son zâtn XVI. yüzyılda Taşkent'te yaşadığı bilinmektedir. Bu silsiledeki Şemseddin Özgendi "Şems-i Âsi" mahlasıyla hikmet tarzında şiirler söylemiştir.

Hâdim Şeyh ile başlayan diğer Yesevî kolu da kendi içinde ikiye ayrılarak devam etmiştir: Birinci kol Hâdim Şeyh'in halifelerinden Şeyh Cemâleddin Kâşgarî Buhârî, Süleyman Gaznevî, Seyyid Mansûr Belhî (ö. 965/1557) ile devam ederek Osmanlı döneminde İstanbul'u ziyaret eden Nakşibendî ve Yesevî şeyhi Ahmed b. Mahmûd Hazîni'ye ulaşır. Hazîni'nin eserleri şunlardır: Cevâhiru'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr, Menba'u'l-ebhâr fî riyâzi'l-ebrâr, Huccetü'l-ebrâr, Tesellâu'l-kulûb, Câmi'u'l-mürşidîn ve Divân. Bu koldaki Cemâleddin Kâşgarî

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi
Mezar Giriş Kapısı Ahşap Süslemesi

Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің
кабір есігінің ағаш әшекейі

Декорация входной двери могилы
Ходжа Ахмеда Ясауи

The Wooden Decoration of Khodja Ahmed Yasawi's
Mausoleum's Entrance Door

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi
Duvar Çini Motifi

Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің
қабырғасындағы фарфор оюлар

Фарфоровые мотивы стен мавзолея
Ходжа Ахмеда Ясауи

Wall Tile Design of
Khodja Ahmed Yasawi's Mausoleum

Buhârî'den sonra başka bir alt kol Şeyh Hudâyâd Buhârî Gazîregî (ö. 939/1532), Mevlânâ Velî Kûh-i Zerî, Kâsım Şeyh Azîzân Kermînegî (ö. 986/1578-79) ve Pîrim Şeyh yoluyla devam ederek Âlim Şeyh lakaplı Muhammed Âlim Sıddîkî'ye (ö. 1043/1633) ulaşır. Bu son zât, 1033'te (1624) tamamladığı Lemehât min nefehâtî'l-kuds isimli Farsça eserinde Ahmed Yesevî'den başlayarak kendi dönemine kadar yaşamış olan birçok Yesevî şeyhi hakkında mühim bilgiler vermiştir. Âlim Şeyh'in halifesi olan Mevlânâ Osman'a intisap ederek hilâfet almış bulunan Buharalı Mevlânâ Muhammedî İmlâ (ö. 1162/1749-1750) Yesevilğin yanı sıra Nakşibendiyye'den de icâzetli idi.

Âlim Şeyh'in halifelerinden Muhammed Şerîf Buhârî (ö. 1109/1697) Farsça olarak kaleme aldığı Hucetü'z-zâkirîn li reddi'l-münkirîn isimli eserinde hem cehrî zikrin meşrû olduğunu ispatlamak için deliller getirmiş, hem de önceki Yesevî şeyhleri hakkında bilgiler vermiştir. Bu zât Yesevilğin yanı sıra Nakşibendilik'ten de icâzetli idi. Hikmet tarzında Türkçe şiirler yazan Kul Şerîf'in de bu zât olduğu tahmin edilmektedir. Kendisinden sonra silsile sırasıyla Fethullah Azîzân ve Lütfullah Azîzân ile devam edip Şeyh Hudâyâd b. Taş Muhammed Buhârî'ye (ö. 1216/1801) ulaşır. Tasavvufa dâir birçok eser kaleme alan Şeyh Hudâyâd'ın Bustânü'l-muhîbbîn isimli Türkçe eseri Yeseviyye tarikatının âdâbı hakkında mühim bilgiler içeren ve cehrî zikri savunan bir kaynaktır. Onun halifesi Ömer İşân Yesevilikle birlikte Nakşibendiliğin Müceddi-

diyye koluna da bağlıydı. XIX. yüzyılın başlarına kadar izi sürülebilen ve zayıflamış ya da Nakşibendiliğin içinde erimeye başlamış olsa da silsilesi bilinen Yesevilik, bu tarihten sonra yazılı kaynaklarda izlenemez olmuş, XIX. yüzyılın sonlarında Ruslar'ın Orta Asya'da hâkimiyet kurmasının ardından da gözden kaybolmuştur.

Yukarıda adı geçen Yesevî şeyhlerinin dışında, kaynaklarda hayatı veya silsilesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan başka Yeseviyye mensupları da vardır. Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Baba Maçın ve Yaşlıg Yunus Ata, İsmail Ata'nın müridi Otlug Yunus Ata, Bahâeddin Nakşibend'in kendileriyle görüştüğü Kusem Şeyh, Halil Ata ve Pehlivan Ata, Emîr Külâl'in oğlu ile görüşen Kök Ata, Türkistanlı Tonguz Şeyh, sadece Türkçe konuştuğu için Türkçü Ata diye anılan Taşkentli bir Yesevî şeyhi bunlardan bazılarıdır.

Yaşayan bir şeyhten tasavvufî eğitim almayı rüyasında Ahmed Yesevî'den ya da sonraki Yesevî şeyhlerinden Üveysî yolla hilâfet aldığı söyleyen kişiler de olmuştur. XV. yüzyılda Şehrisebz yakınlarında yaşayan ve Hazret Beşîr diye anılan Seyyid Ahmed Beşîrî (ö. 868/1463) ile XVI. yüzyılda Doğu Türkistan'da yaşayan ve Yârkend'de vefat eden Muhammed Şerîf Buzurgvâr (ö. 963/1556-57) bunlardandır. Seyyid Ahmed Beşîrî'nin hayatı ve menkıbeleri Nâsır b. Kâsım Türkistânî'nin Heşt Hadîka veya Hadâiku'l-cinân adıyla anılan Farsça eserinde toplanmıştır. Muhammed Şerîf Buzurgvâr'ın

menkıbeleri ise Muhammed Sıddîk Zelîlî'nin Türkçe ve manzum olan Tezkire-i Muhammed Şerîf Buzurgvâr isimli eseri ile aynı ismi taşıyan ancak yazarı bilinmeyen mensur Türkçe bir eserde bir araya getirilmiştir.

Bazı kaynaklarda Tatar ve Bulgar bölgelerinde yaşayan Biraş b. Abraş Sûfî, Ufa yakınlarında kabri olan Hüseyin Beg, Azerbaycan'ın Niyazabad şehrinde türbesi olan Avşar Baba ve Türkmenistan'da yaşamış olan Gözlü Ata gibi şahısların Yesevî şeyhi ya da dervîşi olduğu iddia edilmiştir.

XV. yüzyılın sonlarında kaleme alındığı tahmin edilen Vilâyetnâme'de Anadolu sülûfelerinden Hacı Bektâş-ı Velî doğrudan veya dolaylı olarak Ahmed Yesevî'nin halifesi olarak gösterilmişse de, bu eserden daha önce XIV. yüzyılda yazılan Eflâkî'nin Menâkıbü'l-ârifîn'inde ve XV. yüzyılda kaleme alınan Âşıkpaşazâde Târih'inde Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vefâiyye tarikatı şeyhi Baba Rasûl lakaplı Baba İlyâs-ı Horasânî'nin halifesi olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca XVII. yüzyılda kaleme alınan Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nde Yesevî dervîşi olarak takdim edilen Geyikli Baba ve Emirci Sultan'ın (Emîr-i Çîn Osman) daha eski ve güvenilir kaynaklar olan Elvan Çelebi'nin Menâkıbü'l-kudsîyye'si ile Âşıkpaşazâde Târih'inde Vefâiyye şeyhi Baba İlyâs'ın önde gelen halifelerinden olduğu ifade edilmektedir. Geç döneme ait ve güvenilirliği tartışmalı olan Vilâyetnâme ve Seyâhatnâme gibi bazı kaynaklarda Anadolu'daki bir kısım Vefâiyye mensuplarının Yeseviyye tarikatından gibi gösterilmesi, XIII. yüzyılda Vefâiyye şeyhlerinden Baba İlyâs-ı Horasânî'nin Anadolu Selçuklu Devleti aleyhine başlattığı isyanın oluşturduğu toplumsal psikoloji ile doğrudan ilişkili olmalıdır. Babaîler İsyânı adı verilen bu hareket devlet

tarafından bastırıldıktan sonra Vefâiyye tarikatına mensup, özellikle de Babaîler ile ilişkisi bulunan birçok sûfî, isyan töhmetinden uzak kalmak için tarikatının adını gizlemiş ya da Ahmed Yesevî yolundan geldiğini öne sürmüş olmalıdır. Sonraki asırlarda bu söylentiler Vilâyetnâme ve Seyâhatnâme gibi kitaplara da geçmiştir. Bu sebeple güvenilir kaynaklar ve orijinal silsilenâmeler bulunmadığı sürece Anadolu ve Balkanlar'da Yesevî varlığından söz etmek oldukça zordur. XIX. yüzyılın sonlarında Orta Asya'nın Fergana Vâdisi'nde ve Kırgız bölgelerinde görülen Laçiler ile Saçlı İşânlar'ın da Yesevilikle bağlantısı ispat edilememiştir. Bunlar Orta Asya Kalenderlerinin son kalıntıları olmalıdır.

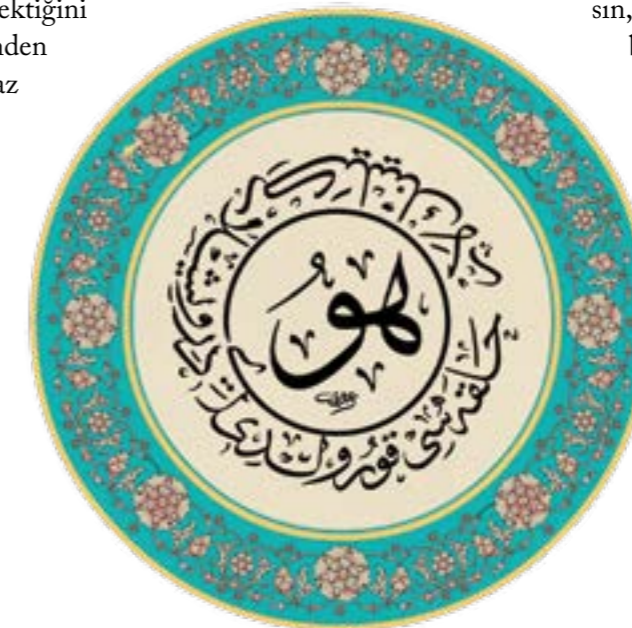
Yesevîlikte Tasavvufî Eğitim

İntisap

İntisap, tasavvuf yoluna girmek ve bağlanmak demektir. Yesevîlikte tasavvufî eğitim intisapla başlar. Hoca İshâk b. İsmail Ata'nın XIV. yüzyılda Çağatay Türkçesiyle yazdığı Hadikatü'l-ârifin isimli eserinde anlatıldığına göre, Yesevîlikte intisap merâsîmi şöyle yapılırdı: Şeyh, mürid olmak niyetiyle gelen kişinin elini tutar, tevbe etmesini ve Allah'a yönelmesini tavsiye ederek şu tevbe virdini üç kez okurdu: "Eş-taşfirullâhe'llezi lâ ilâhe illâ Hû el-Hayye'l-Kayyûm ve es'elühü't-tevbe". Sonra eline bir makas alır ve: "Yâ eyyühe'llezîne âmenû tûbû ilallâhi tevbeten nasûhâ" (et-Tahrîm, 66/8) âyetini okuyup müridin saçından, önce sağ, sonra sol, sonra da orta taraftan iki üçer adet kıl keserdi. Bu saç kesme olayı, sembolik olarak müridin dünya ve dünyevî şeylerin sevgisini kalbinden kesip atması ve mânevîyata yönelmesi gerektiğini ifade ederdi. Bunun peşinden şeyh, müride nafîle namaz kılmayı, sürekli zikretmeyi, şeyhinden izinsiz iş yapmamayı tavsiye ederdi.

Zikir

Yesevîlikte toplu ve sesli olarak icra edilen zikre, *zîkr-i erre* adı verilirdi. Zîkr-i erre, Farsça'da "testere zikri" demektir. Zikrin ilerleyen aşamalarında kelimeler kaybolup sâdece boğazdan testere sesini andıran bir hırıltı çıktığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında yaşadığı anlaşılan Yesevî şeyhi İsmâil Ata'nın zikir konusunda şöyle dediği nakledilir: "Demirci demiri ateşte ısıtıp çekiçle dövdüğü gibi, mürid de kalbini Hû zikrinin çekici ile dövüp temizlemelidir." İsmâil Ata bir müridine zikir telkîn ettikten sonra şöyle derdi: "Ey derviş! Tarikat kardeşi olduk. Benden bir nasihat kabul et: Bu dünyayı yeşil bir kubbe olarak düşün, farz et ki âlemde sâdece sen varsın, bir de Hak Teâlâ var. O kadar zikret ki, tevhîdin galebesi ile sadece Hak Teâlâ kalsın, sen aradan çık!" Hoca İshâk b. İsmail Ata, her şeyhin ve mürişidin zikir için Allah'ın isimlerinden birini tercih ettiğini, Hoca Ahmed Yesevî'nin "Allah" ve "Hû" şeklinde iki ismi

Миниатюр: Сихангир Ашуров, Ахмед Ясеви,
Куш ve Hayvanları Selamlaması

Миниатюра: Жихангир Ашуров, Ахмет Яссауи,
Құстар мен аңдарды сәлемдеу

Миниатюра: Джихангир Ашуров, Ахмет Ясауи,
Приветствие птиц и животных

Miniature: Jikhangir Ashurov, Ahmed Yasawi,
Greeting of birds and animals

عشق کرم جولان قیلام نه حورلاغه نظر قیلام
آنی مونی مهن نه قیلام مینکا

قیلدی شیدا مهنی جلد عالم بیلدی مهنی
عشق کرم جولان قیلام نه حورلاغه نظر قیلام
آنی مونی مهن نه قیلام مینکا

müridlere telkin ettiğini, İsmâil Ata'nın ise "Hû" zikrini tercih ettiğini söyler.

Müellifi bilinmeyen ve Risâle-i Zikr-i Hazret-i Sultânü'l-ârifin ismiyle anılan Çağatay Türkçesi'yle yazılmış bir eserde ise Yesevilerin zikrinin altı türünden bahsedilir: 1. *İsm-i zât zikri*: "Allah" diye zikretmektir. Bu zikir, "Allah Hû, Allah Hû, Yâ Hû, Allah Hû" şeklinde de icra edilir. 2. *İsm-i sıfat zikri*: "Hay âh, Hay âh" diye zikretmektir. Bu zikir öğle namazından sonra ayakta (kıyâmî) icra edilir, "Hay" ve "âh" derken beş parmak yumulur. 3. Düsere zikri: "Hay, âh, Allah, Hay, Hû" ve "Hay, Hayyen, Hû Al-

lah; Hay, Hayyen, Hû Allah" diye zikretmektir. 4. *Zikr-i Hû*: "Hû, Hû, Hû Allah; Hû, Hû, Hû Allah" diye zikretmektir. 5. *Zikr-i çaykun*: Zikir vaktinde ritim, âhenk ve mûsikînin bir arada ve uyum içinde devam etmesi için zâkirin elinde çingirak gibi bir âleti hareket ettirmesi, çak çak diye ses çıkarmasıdır. "Hû (çak), Hû (çak)" diyerek zikredilir. 6. *Çebâr darb*: "Hay, âh âh âh, Hay, Hû; Hay, âh âh, âh, Hay, Hû" diye zikretmektir. Bu altı zikir usûlüne ek olarak bir de "zikr-i kebûter" (güvercin zikri) vardır ki "Hû, Hû" diye icra edilir.

Halvet

Dervişlerin ibadet ve tefekkür için bir süre yalnız kalmalarına halvet denir. Yesevilikte tasavvufî eğitimin önemli unsurlarından biri de halvettir. Yeseviyye tarikatında halvetin geleneksel bir âdâb ve merasimi vardır. Hazîni'nin Cevâhîrü'l-ibrâr'da verdiği bilgiye göre, genel teamülden farklı olarak Yeseviyye'de halvet grup hâlinde yapılır. Halvete girecek olan müridler, mürişdin muvafakatiyle birgün önceden oruç tutmaya başlarlar. Halvetten bir gün önce sabah namazından sonra müridler zikir ve tekbirlerini çoğaltırlar. Aynı gün ikindi namazından sonra halvethânenin kapı, baca, tüm delikleri kapatılır ve müridler güneş batıncaya dek tevbe ve zikirle meşgul olurlar. Akşam namazından sonra iftar için sıcak su getirilir, müridler bununla orucunu açar ve bundan sonra su verilmez. Ardından kara danıdan halvet çorbası verilir. Tüm halvet ehli bu çorbayı içtikten sonra harâreti teskin için küçük bir karpuz ya da ayran verilebilir. Yemekten sonra Kur'an-ı Kerim'den bir sûre, ya da birkaç âyet okunur. Ayakta saf tutup üç kere tekbir getirilir, sonra oturulup gece yarısına kadar zikrullâh ile meşgul olunur. Bu esnada "hikmet" adı verilen ilâhiler okunur. Ardından başlar tıraş edilir ve halvethânenin dört yönüne doğru tekbir getirilir. Bundan sonra zikirle meşgul olunur. Kandil sönünce birkaç saat istirahat edilir ve görülen rüyalar şeyhe tâbir ettirilir.

Halvet, gece gündüz bu şekilde kırk gün devam eder. Kırk günün sonunda mutfak görevlileri diğerlerinden daha önce halvethânenin çıkar ve kurban keserler.

Bu kurbanların kanlarını ve kemiklerini gömerek saklamak âdettir. Kesilen kurbanların boğazları kebab yapılarak soğuk su veya ayranla halvet ehline verilir. O gece süfiler evlerinde istirahat eder ve ertesi gün sabah namazında dua ve zikirlerle halvetin tam olarak bittiği ilân edilmiş olur.

Netice olarak Hoca Ahmed Yesevî, şiirleri, fikirleri ve eserleri ile Orta Asya'da İslâmiyet'in, ahlâk ve maneviyatın yayılmasına önemli katkıları olmuş bir Allah dostudur. Hikmet tarzı şiirleri kısa zamanda Anadolu'ya kadar ulaşmış olmalı ki, Yunus Emre'nin "Bana seni gerek seni" nakaratlı şiiri, Yesevî'nin "Menge sen ok gerek sen" (Bana sırf sen gereksin) şiirinin mana ve şekil yönünden tekrarı gibidir. Osmanlı'da özellikle Nakşibendilere ait Özbek tekkelerinde Dîvân-ı Hikmet'ten bazı şiirlerin ilahi tarzında okunduğu bilinmektedir. Osmanlı son döneminde Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Hacı Hasan Şükrü Efendi (ö. 1327/1909) tarafından bazı hikmetler Çağatay Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesine çevrilmiş ve Tercüme-i Dîvân-ı Ahmed-i Yesevî adıyla yayınlanmıştır (İstanbul 1327/1909). Bu durum Ahmed Yesevî'nin Orta Asya'dan binlerce kilometre uzaklarda bile asırlarca unutulmadığını ve fikirlerinden istifade edildiğini göstermektedir.

Yesevî'nin hikmet tarzı şiirleri asırlardan beri Kazak bozkırlarında yankılandığı gibi, Özbek köylerinde ve Kırgız çadırlarında tekrarlanmıştır. Özbekler çayhanelerde Yesevî hikmetleri okuyanlara "Yesevîhân" adını vermişler, bu hikmetler özellikle Fergana vadisinde kadınlar arasında da okunmuştur. Kırgızlar'ın Dîvân-ı Hikmet'i ve Hakîm Ata'nın şiirlerini ihtivâ eden Bakırgan Kitabı'nı çocuklarına okudukları bilinmektedir. Âhiret'te Sırât Köprüsü'nde Ahmed Yesevî'nin Kırgızlar'a yardım edeceği şeklindeki halk inancı da Yesevîliğin Kırgızlar üzerindeki tesirini göstermektedir. Bugün Kazakistan'ın Türkistan (eski adı Yesi) şehrinde düğün yapan gelin ve damatların Ahmed Yesevî türbesine gelip dua etmeleri bile, bu büyük gönül insanının asırları aşan tesirinin bir göstergesidir.

Bibliyografya

Babadjanov, Bakhtiyar, "Une Nouvelle Source sur les Rituels de la Tariqa Yasawiyya: Le Risala-yi Dhikr-i Sultân al-'Ârifin", Journal of the History of Sufism, 3 (2001), s. 223-228.

Bice, Hayati, Hoca Ahmed Yesevi, İstanbul 2011.

Buhâri, Seyyid Zinde Ali, Semerätü'l-meşâyih, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 1336, vr. 1a-291b.

Buhâri, Şeyh Hudâyâd b. Taş Muhammed, Bustânü'l-muhibbin (nşr. B. M. Babacanov- M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 222-224.

Candarbek, Zikiriya, Nasab-nama Nuskararı Cane Turki Tarihi, Almatı 2002.

DeWeese, Devin, Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition, Pennsylvania 1994, s. 567-573.

Aynı müellif, "The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Re-thinking the Links Between the Yasavî and Naqsh-

bandî Sufi Traditions", Journal of Islamic Studies, VII/2 (1996), s. 180-207.

Aynı müellif, "The Yasavî Order and Persian Hagiography in Seventeenth-Century Central Asia", The Heritage of Sufism III: Late Classical Persianate Sufism, Oxford 2000, s. 389-414.

Aynı müellif, "Yasaviya", İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii, Moskova 2003, fasikül: 4, s. 35-38.

Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevi", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, II, 159-161.

Hakîm Ata, Bakırgan Kitabı, Kazan 1884.

Hoca İshâk b. İsmâil Ata, Hadikatü'l-ârifin, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 11838, vr. 1b-131a.

Hazîni, Ahmed b. Mahmûd, Cevâhiru'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr, İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 3893, vr. 15a-17b, 25b-26a.

Hüseyinî, Muhammed Şerif, Huccetü'z-zâkirin li-red-di'l-münkirin, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 372, vr. 1b-203b.

Kaya, Önal, Tezkire-i Hakîm Ata: Bir Yesevî Dervişinin Menkabevi Hayatı, Ankara 2007.

Kenjetay, Dosay, Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi, Ankara 2003.

Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981.

Mevlânâ Safiyyü'd-din, Neseb-nâme Tercümesi (hızr. Kemal Eraslan), İstanbul 1996.

Muminov, Aşirbek ve diğerleri, İslamizatsiya i Sakralnie Rodoslovnie v Sentralnoy Azii, Almatı 2008, II, 188-193.

Rafiu'ddin, Seyfuddin- Nadirhan Hasan, "Hazîni'nin Câmiu'l-Mürşidin Adlı Eseri Hakkında", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, V/12 (2004), s. 159-166.

Safi, Ali b. Hüseyin, Reşhât-ı Aynü'l-hayât (thk. Ali Asgar Mu'iniyân), Tahran 2536/1977, I, 17-34, 97, II, 370-372.

Siddikî, Muhammed Âlim, Lemehât min nefehâti'l-kuds (nşr. M. Nezir Rânchâ), İslamabad 1986.

Tekcan, Münevver, Hakîm Ata ve Bakırgan Kitabı, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Konya 1997 (yayımlanmamış doktora tezi).

Tosun, Necdet, "Yeseviliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-kulûb", İLAM Araştırma Dergisi, II/2 (1997), s. 41-85.

Aynı müellif, "Ahmed Yesevi'nin Menâkıbı", İLAM Araştırma Dergisi, III/1 (1998), s.73-81.

Aynı müellif, "Yeseviyye", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013, c. 43, s.487-490.

Yesevi, Ahmed, Dîvân-ı Hikmet (nşr. R. İsmâilzâde, K. Kârî, G. Kambarbekova), Tahran 2000.

Zernûki, Sûfi Muhammed Dânişmend, Mir'âtü'l-kulûb, İsveç, Uppsala Üniversitesi Ktp., nr. 472, vr. 158b-177a.

Алғысөз

Доктор, профессор
Мұса Иылдыз
Өкілетті Кеңес төрағасы

Әзірет Үлкістан Қожа Ахмет Ясауи аса ұлы көркем мінез иесі, жүрегі Алмаға деген ғашықтыққа толы ұлы ғалым және Алманың досы. Үлкі мәдениеті тарихындағы аса көрнекті ұлы тұлғалардың бірі. Ол, ұстазы Әзірет Жүсіп Хамаданидің оның көңілінде тұтатқан Исламның махаббат пен ғылым отын өзінен кейінгі шәкірттеріне де тек ұластырумен ғана шектелмей, өзі тәрбиелеген алыпкерендерді¹ Азияның бір бұрышынан Еуропаның ортасына дейінгі аймақтарға аттандырып, адамдарға әділеттілік, қарапайымдылық пен кішіпейілділік, бірлік пен тірлік идеяларын насихаттаған.

Әзірет Сұлтан Ахмет Ясауи сол дәуірде дін мен мәдениеттің тіліне айналған араб және парсы тілдерінің орнына өз ана тілі түрік тілін қолданып, түрік тілін ғылымның, махаббат пен кемелділіктің тіліне айналдырды. Сұхбаттары мен айтқан хикметтерінде ана тілі түрік тілін қолдану арқылы қалың көпшілікке әсер еткен алғашқы түрік сопысы да Қожа Ахмет Ясауи еді. Бүгінгі таңда кең байтақ аймақта қолданыстағы ауызша және жазбаша әдеби түрік тілі туралы сөз қозғалар болса, шұңғыл басты себепкері де ұлы піріміз Қожа Ахмет Ясауи болып табылады.

Сонымен қатар, Әзірет Ахмет Ясауи өзі өмір сүрген дәуірде ислам дінінің шеңберінен шыққан жалпылама рафизмдік, зындықшылық және мулхидилік деп аталатын суниттік емес бағыттар мен ағымдарға қарсы шығып, Құран мен сүннет байрағын желбіреткен тұлға. Ол Құран танып берген Пайғамбар да жүзеге асырған және насихаттаған шынайы исламды халыққа түсіндірген руханияттың адамы, Құранның махаббат пен кемелділік тұрғыдан жорамалдаушысы.

Сондықтан да біз Ахмет Ясауи деген кезде, Хз. Мұхаммед Пайғамбар өміріндегі исламды, осы ислам дінін өз ана тілінде барша халық түсіне алатын түрік тілінде түсіндірген алғашқы түрік сопысын және ол тәрбиелеген алыпкерендермен Исламның таухид пен әділет шұағын жержаһанға жаюға тырысқан бір топ жанкешті адамды еске аламыз.

¹ Ислам дінін жаю мақсатында қазауатқа қатысқан, дін жолында бар құш-жігерін аямаған, ғылыммен айналысқан Ясауи шәкірттері Анадолыда алыпкерен деген атпен танылған.

Әзірет Үлкістан тек біздің ұлтымыз үшін ғана емес, ұағыздаған сөздері арқылы әлемдік деңгейдегі құндылыққа да ие. Оның атымен аталатын Ясауилік немесе Ясауи жолы негізінде исламның түрікше жорамалы болып табылады. Алмаға, пайғамбар мен болмысқа деген сүйіспеншілікті өз көңілінде топтастырып, түйістіре білген Алманың құлы болған бұл тұлға махаббат пен кемелділіктің, шынайылық пен төзімділіктің, адамға деген құрмет пен сүйіспеншіліктің кең таралуы мен артуының символы болып табылады.

Бір өлең жолдарында Үлкістанның жүрегі былайша баяндалады:

Ахмет Ясауи Үлкістанның жүрегі,
Махаббатпен толтырды барша көңілі,
Қасына жинапты алыпкерендерді,
Жігіттерге деген екен ерліктің жолы осы,
Ерендердің де хақ жолы да осы.

Бұл пір жасыл құмбезде ізін қалдырған,
Бір бірлеп түсіндірді хикметті сөздерімен,
Уахидің тілімен түрікше былай деді,
Үлкістанның бірлік жолы осы,
Бөлінбеңдер, тірлік жолы осы.

Маламат сырын үйренді Арыстан Бабадан,
Алып киіпті жұп шекпенін фақрдың,
Рұқсатын беріпті Жүсіп Хамадан,
Депті соңында бақыттың жолы осы,
Өз нәпсісін танығанның бостандық жолы осы.

Үлкібір үнімен дала сусындар,
Желмен жарысып Ху жаңғырар,
Ясауи кесенесінен нұрын шашар,
Ей түрік бауырлар! Бірлік жолы осы,
Құраннан ажырама, тірлік жолы осы дер.
Мұстафа Платжы

Бүгінгі таңда Ясауи құрған дүниені ол жаққан шырақтан біздің алған ұшқындар арқылы қайтадан әлемге танытуымыз керек. Сол себепті де қолдарыңыздағы бұл еңбек осы миссиямыздың бір көрсеткіші болып табылады.

Жобасы ректор өкілі кезеңінде тарапымынан бастатылған «Ахмет Ясауи» атты бұл еңбек жаңа іс-шараларымыз арқылы кеңейетін болады және Ясауидің көзқарастары әлемнің игілігіне айналатын болады. Осы арада профессор Неждет Пәлосун мырзаға және бұл еңбектің әзірленуіне атсалысқан баршаға университетіміздің атынан шын жүректен алғысымызды білдіреміз.

Кіріспе

Доктор, профессор
Неждет Тосун

XII ғасырда өмір сүрген Қожа Ахмет Яссауи Ислам дінінің кеңінен таралуына әрі адамгершілік пен руханияттың орнығуына орасан зор еңбегі сіңген, сондай-ақ өзінің даналық өлеңдерімен түркі тілі мен әдебиетінің өркендеуіне үлкен үлес қосқан ғалым, сопы және ақын. Ол туралы айтылған аңыздар мен бірнеше трактатты қоспағанда оның көзқарастары мен жан дүниесін осы күнге жеткізген ең негізгі шығармалардың қатарына оның өлеңдер жинағы *Диуани Хикмет* пен оның шәкірті әрі мұриді саналатын Сопы Мұхаммед Данишменд жазған *Миратул-Қулуб* атты шығарма жатады.

«*Диуани Хикметтің*» жазбаша нұсқаларындағы өлең (хикмет) сандарының әртүрлі болуына әрі көне нұсқаларының табылмауына байланысты бұл шығарманың о баста ауыспа жеткізілгендігі, кейіннен қағаз бетіне түсірілгенде әртүрлі жолдармен жазылғандығы, тіпті басқа ақындардың өлеңдерінің де бұл шығармаға араласып кеткендігі туралы болжамдар бар. *Диуани Хикметтегі* барлық өлеңдер Қожа Ахмет Яссауидің діни, этикалық және сопылық көзқарастарын қамтиды.

Қожа Ахмет Яссауидің ішкі дүниесін осы күнге дейін жеткізіп келген бұл өлеңдер (хикметтер) шығыс түрік жазу тілінде немесе жалпы айтқанда шағатай тілінде жазылғандықтан, бүгінгі күні оны түсіну қиынға соғады. Бұл хикметтердің қазіргі түркі тілдеріне, ағылшын және орыс тілі сияқты әлемде кең тараған тілдерге аударылып оқырман қауымына жеткізілуі үлкен қажеттілік еді. Бұл қажеттілікті аздап та болса қамтамасыз ету үшін *Диуани Хикмет* ғасырлар бойы араб әріптерімен жазылып-басылғандықтан; өзіне тән орфографиясын көрсету, бұл мұраны қайта жаңғырту және құнды жәдігерді осы күнге шеберлікпен жеткізу мақсатында, таңдалған өлең шумақтары араб әріптерімен жазылуы, латын әріптерімен оқылуы және қарапайым түрдегі түсініктемесі мен аудармасы бірге берілген. Қожа Ахмет Яссауидің өмірі мен ол туралы айтылған аңыз-әңгімелермен байланысты жаңадан шыққан кейбір миниатюралар да шығармаға көркемдік жағынан ерекше үлес қосып тұр. Ғәтижеде

бұл өнер туындысында Қожа Ахмет Яссауидің өмірі, ол туралы айтылған аңыз-әңгімелер және Яссауи тариқатының ұстанған жолы жайлы мағлұматтар оқырманға қауымына ұсынылып отыр.

Диуани Хикмет шығармасынан өлең шумақтары (хикмет) негізінен шығарманың араб әріптерімен жазылған екі нұсқасынан алынды. Бұлардың біріншісі - 1904 жылы Қазан баспасынан шыққан Дайрабай Серікбайұлы және С. Рафиддинов тарапынан қайтадан араб әріптерімен компьютерде теріліп, 2001 жылы Алматы қаласында басылған нұсқасы. Ал, екінші нұсқа - Қуанышбек Қары, Фалия Қамбарбекова және Расул Исмаилов тарапынан араб әріптерімен жазылған әрі қазақ тіліне аударылған 2000 жылы Пегеранда басылған нұсқа. Бұл екінші басылымы *Диуани Хикметтің* 1893 жылғы Қазан және 1897 жылғы Стамбул басылымдарымен салыстырыла отырып шығарылғандықтан, біз көбіне осы екінші нұсқаны негізге алдық.

Таңдалып алынған өлең шумақтарының (хикметтер) түрік тіліне аудармасын өзіміз жасадық. Қажет болғанда Абушика Луғаты (сөздігі) және Мейх Сүлейман Бухаридің Луғат-ы Чағатай және Түрк-и Османи (Мағатай сөздігі және Османлы түрікшесі) атты сөздіктерін, Кемал Эрарслан және Хайати Бижениң еңбектерінің соңындағы сөздіктерді де пайдаландық. *Диуани Хикмет* шығармасы бұрын орыс және ағылшын тілдеріне аударылмағандықтан, бұл еңбек осы екі тілді білетіндер үшін де маңызы зор әдебиет боларына сенеміз. Негізінде, Қожа Ахмет Яссауи сияқты аса құнды данышпан-ғламаның еңбегі осы күнге дейін әртүрлі тілдерге аударылып, әлемге жеткілікті деңгейде танытылмауы үлкен келісілік. Әртүрлі тілдерге жасалған аудармаларымен, сондай-ақ каллиграфиялық стилі және миниатюраларымен, ғылыми әрі көркем өнер туындысы болып саналатын бұл шығарма Ахмет Яссауидің бүкіл әлемге танылуына үлкен үлес қосады деген сенімдеміз. Бұл еңбекті дайындаған топ ретінде шығарманың басылуын өз жауапкершілігіне алған Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетіне шын жүректен алғысымызды білдіреміз.

*Minyatür: Cihangir Aşurov,
Hiç Kimse de Kalmaz Geçer Dünya*

*Miniatura: Жихангир Ашуров,
Ешкімге қалмас өтер дүние*

*Miniatura: Джихангир Ашуров,
Жизнь проходит не останется никому*

*Miniature: Jikhangir Ashurov,
The world is passing nobody is staying*

Қожа Ахмет Яссауи

Орталық Азияда Ислам дінінің таралуымен қатар, хижри жыл санауы бойынша II (б.з. VIII) ғасырдан бастап бұл аймақта аскеттер мен сопылар да пайда бола бастады. Қазіргі Түрікменстан жеріндегі Мерв қаласында дүниеге келген Абдуллаһ бин Мубарак (өлген ж. 181/797) әрі хадис ғалымы әрі аскет және сопы болған. Мерв қаласында екі текке (рибат) құрғандығы және сол жерде халыққа дінді насихаттап, тура жолға шақырғандығы айтылады. Өзбекістан жеріндегі Нахшеб (қазіргі аты Қаршы) және Тирмиз қалалары да көптеген ғалымдар мен сопылар шыққан аймақтар еді. “Сопыны еш нәрсені былғамайды. Керісінше барлық нәрселер олар арқылы тазарып мөлдірейді” деп айтқан Әбу Тураб Нашхеби (өлген ж. 245/859-860) мен әулиелер туралы көзқарастарымен даңқы шыққан және араб тілінде көптеген сопылық шығармалар жазған Хаким Тирмизи (өлген ж. 320/932-933) болса осы сопылардың арасындағы ең танымалы еді. Хаким Тирмизидің қабірі Тирмиз қаласындағы әлі күнге маңы-

зды зиярат етілетін орындардың бірі болып табылады.

Бұқара мен Самарқанд болса ғалымдары мен сопыларының арқасында Орталық Азияның ең маңызды мәдениет орталықтары еді. Бұқараның Келабаз (Келабад) елді мекенінде өмір сүрген Әбу Бәкір Мұхаммед бин Ысқақ Келабази (өлген ж. 380/990) өзінің сопылық ілімдерін «ат-Таарруф ли мазхаби ахлит тасууф» атты араб тілінде жазылған шығармасында жинақтады. Сондай-ақ «Бахрул-фавайд» атты шығармасында кейбір хадистерге сопылық тұрғыдан талдау жасады.

Текке ережелерін айқындауымен және өзі бір жүйеге келтірген сема мәжілістерінде оқыған ғашықтық өлеңдерімен танылған Әбу Саиди Әбул Хайр (өлген ж. 440/1049) қазіргі Түрікменстандағы Мейһене жерінде өмір сүрді және сол жерде қайтыс болды. Ол түрікмен халқы арасында “Мене Баба” деген лақап атпен танымал болды. Өмірі, аңыз-әңгімелері және сөздері Мұхаммед бин Әбу Раух Лут-

фуллаһтың (өлген ж. 541/1147) «Халату сухананы шейх Әбу Саид» және «Мухаммед бин Мүневверин асрарут таухид фи макаматиш шейх Әби Саид» атты парсы тілінде жазылған шығармаларымен осы күнге дейін жеткен. Маулана Жалаләддин Руми айтқан деп айтылатын “Тағы да кел, тағы да кел, кім болсаң да, тағы да кел” деп басталатын атақты шумақ та негізінде Мауладан екі ғасыр бұрын өмір сүрген Әбу Саид-и Әбул Хайрдың өлеңдерінде кездеседі.

«Кашфул махжуб» атты шығарманың авторы Хужвири (өлген ж. 465/1072) Ферғана өңірінде кейбір сопылармен кездескендігін және жергілікті халықтың шейхтерді “Баб” деп атайтындығын айтады. Негізінде бұл жағдай Орталық Азияның басқа аймақтарында да осындай. Ахмет Яссауиге тәлім-тәрбие берген отырарлық Арыстан Баб және Арыстан Баб кесенесінде жерленген Қарға Баб пен Лашын Баб та осылай аталған. Насабнама нұсқаларында Ахмет Яссауидің әкесі, атасы және басқа да кейбір туысқандарының “шейх” деп аталуы бұл аймақта Яссауиден бұрын да сопылық қозғалыстардың ықпалды болғандығын көрсетеді. Бұл шейхтар мен дәруіштер көшпелі және отырықшы түркілердің арасында, әсіресе Сырдария жағалауы мен кең байтақ далада қарапайым түрік тілінде халыққа Ислам діні мен сопылық этиканы таратқан.

Жалпы Орталық Азия батырлық (футуат) және өзін-өзі сынау (меламет) сияқты қасиеттерімен көзге түскен Хорасан сопылық мәдениетінің ықпалында еді. Сондай-ақ Самарқанд пен Бұхара сияқты қалаларда беделді медреселері мен ғалымдары бар бұл аймақ Хорасанның жуас мінезді сопылары

үшін қолайлы орта емес еді. Ол жерде тек қана діни ережелерді бекем ұстанатын сопылық түсініктің тарауы мүмкін еді және солай да болды. Бағдаттағы Низамия Медресесінде білім алып ұстаз болған және кейін Хорасан сопылық мәдениетінен тәрбие алып сопы болған Жүсіп Хамадани Мәуереннахрдағы бірнеше мүридіне халыққа дінді насихаттап, оларды тура жолға шақыру үшін рұқсат беріп халифасы қылып тағайындауы арқылы, Орталық Азияның ең негізгі екі сопылық мектебінің де негізін қалады.

Жүсіп Хамаданидің (өлген ж. 535/1140) екі маңызды мүриді Қожа Ахмет Яссауи мен Абдулқалық Ғыждуани болса кейінгі жылдарда Орталық Азияның кең таралған тариқаттары болып табылатын яссауилік тариқаты және хажеган (кейінгі аты накшбандия) атты сопылық мектептердің негізін қалаған. Жүсіп Хамадани жазған кейбір сопылық шығармалар осы күнге дейін жеткен. Олардың ішіндегі ең атақтысы «Рутбет-ул хаят» атты парсы тілінде жазылған шығармасы. Жүсіп Хамаданиден діни және сопылық білім алғаннан кейін өзінің елі Яссы қаласына оралып, сол жерде халықты тура жолға шақырған Қожа Ахмет Яссауи, Орталық Азияның рухани өмірінде терең із қалдырған көрнекті сопы.

Қожа Ахмет Яссауидің Өмірі

Қожа Ахмет Яссауи қазіргі Қазақстанның Шымкент қаласына жақын орналасқан Сайрам ауданында дүниеге келген. Діни-сопылық бағытта білім алғаннан кейін сол аймақтағы Яссы (қазіргі аты Түркістан) қаласына барып қоныстанады. Ұзақ жылдар бойы халыққа дінді насихаттап, осы жерде қайтыс болған. Әкесі Ибрахим Шейх болса, Сайрам мен оның айналасында артынан мұриттері ерген танымал сопы болған. Әке-шешесінен жастайынан айрылған Ахмет Яссауи, біраз уақыт Отырардағы Арыстан Баб есімді шейхтің қолында діни білім алады. Ол қайтыс болғаннан кейін басқа қалаларға барып білім алуын жалғастырады.

Қожа Ахмет Яссауи сол кездегі әйгілі ғылым орталықтарының біріне айналған Бұхара қаласына барады. Бұл жерде ол Жүсіп Хамаданидің (өлген ж. 535/ 1140-41) мүриді болады. Кейбір деректерде оның Шихабәддин Сухравардидің (өлген ж. 632/1234) немесе Әбу-н Нәжиб Сухравардидің (өлген ж. 563/1168) шәкірті болып одан шәкірт тәрбиелеу үшін рұқсат (ижазат) алғандығы туралы да айтылады. Сондай-ақ оның туыстарының арасында өзге шейхтер де болған. Әкесінің Яссыдағы халифасы Мұса Қожамен туыстық жақындығы болған Ахмет Яссауидің сол жердегі туыстарынан да сопылық білім алған болуы бек мүмкін.

Оқуын аяқтағаннан кейін Яссы қаласында текке құрып, адамдарды діни әрі рухани тұрғыдан тәрбиелеген Ахмет Яссауи, сопылық ойларын түрік тілінде қарапайым өлең шумақтарымен түсіндірген. Хикмет деп

аталған бұл өлеңдер бірте-бірте жинақталып Диуани Хикмет атты шығармасы дүниеге келген. Кейбір аңыз-әңгімелерде оның ағаштан қасық жасап сатып күн көргендігі жайлы айтылса да, негізінде оның ауқатты отбасынан шыққандығы белгілі. Ол туралы айтылған аңыз-әңгімелерге қарағанда, Ахмет Яссауиге оның ханакадағы (құлшылық орны, оқу бөлмесі деген мағына береді) зікір салу әрекетіне байланысты кейбір ғалымдар сын айтқан. Ол да өзінің кейбір өлеңдерінде арам ойлы ғалымдар мен жалған сопыларды сынаған. Сұхбаттары мен өлеңдерінде ең көп жырланған тақырыптарға Аллаға және пайғамбарға деген сүйіспеншілік, кедей-кепшік пен жетімдерге қамқорлық көрсету, діни парыздарды орындау, адамгершілік, зікір, нәпсімен күрес, өзін-өзі сынау, өлім туралы ойлау, рухани дәрежелер және бұл дәрежелерге жетпей тұрып шейх болудың дұрыс емес екендігі туралы тақырыптар жатады.

Деректерге қарағанда Ахмет Яссауи алпыс үш жасқа келгенде теккесінде жердің астынан кішкентай бөлме тәріздес қылуат жасатады. Қалған өмірін көбінесе сол жерде Аллаға ғибадат етумен және ойлаумен өткізеді. Кейіннен жазылған кейбір әдебиеттерде Ахмет Яссауидің хижри жыл санауы бойынша 562 жылы (1166-67) дүниеден өткендігі айтылса да, кейбір ғалымдар оның одан кейін қайтыс болғандығын алға тартады.

Ахмет Яссауидің Ибрахим есімді баласы болғанымен, ол көзінің тірісінде қайтыс болған. Ахмет Яссауидің ұрпағы оның Гаухар есімді қызынан тарайды. Түркістан, Ма-

уераннахр және Орта Азияда айтылғандай Анадолыда да өздерін Ахмет Яссауидің ұрпағымыз деп санайтын көптеген атақты тұлғалар шыққан. Самарқандық Шейх Зөкәрия, Үскүптен шыққан Шайыр Ата және Әулие Челеби осы тұлғалардың қатарына жатады.

XIV ғасырдың аяғында Әмір Темір барша түркі әлеміне атақ-абыройы кең тараған Ахмет Яссауидің қабірін зиярат етіп, қабірінің басына кесене тұрғызуды әмір етеді. Сөйтіп бірнеше жылда мешіт және теккесімен бірге үлкен кесене тұрғызылады. Бүгінгі күнде бұл кесене Орта Азиядағы ең негізгі зиярат жасалатын жерлердің бірі болып табылады. Ахмет Яссауидің қылуы мен кесенесінің арасында жүз метрге жуық арақашықтықтың болуы оның алғашқы және негізгі теккесінің қылуы маңайында екендігін көрсетеді. Ол қайтыс болғаннан кейін оның жерленген жеріне үлкен медресе (оқу орны) салынғандықтан ол жерде кітапхана, асхана, мешіт және дәруіш бөлмелерінен тұратын үлкен текке бой көтерген болуы керек.

Ахмет Яссауи Яссы қаласында Ислам дінін насихаттап, халықты тура жолға шақыра бастаған кезде Орта Азияда исламдану үдерісімен қатар кеңінен тарай бастаған сопылық қозғалыстар бар еді. Бұл кезеңде Ахмет Яссауи Ташкент пен Сырдарияның арғы жағындағы өңірлерде өмір сүріп жатқан көшпелі түркі халықтарына кеңінен ықпал етті. Ол Ислам дінінің негіздерін, әдептілік-адамгершілік принциптерін, сопылықтың әдет-ғұрыптарын халыққа түсінікті қарапайым тілмен үйретті. Сондықтан ол, халық ауыз әдебиетінің түсіндіру тәсілдеріне негізделген қарапайым өлең шумақтарын оқыды. Хикмет деп аталған бұл өлең шу-

мақтары өзінің дәруіштері арқылы ең алыс жерлердегі түркі халықтарына дейін жетті. Осылайша яссауилік жолы азғана уақыттың ішінде Орта Азиядағы түркі халықтарының арасында кең таралды.

Мүриттерінің ішінде Сопы Мухаммед Данишменд жазған «Миратул-қулұб» (Көңілдің айнасы) атты шығармада Ахмет Яссауидің: «Ақыр заманда бізден кейін шайтанның ісін істейтін шейхтар пайда болады, шайтан олардан сабақ алады. Олар әһлі сүннет жолын дұшпан санап (дұрыс емес деп), әһлі бидғат жолымен жүруді және адасушылықты жақсы көреді» деген сөздері мен Диуани Хикметтің кейбір нұсқаларында жазылған:

*“Мүриттіктің дауа қылады, шартын білмес
Адал, арам, сүннет, бидғат нарқын білмес
Бұл Ханифа мазхабында бәрі жүрмес
Басқа бидғат мазхабтарында жүреді”*

деген сөздері оның Орта Азиядағы өзге түркі халықтары сияқты сунит екенін және ханафи мазхабын ұстанғандығын көрсетеді.

Ахмет Яссауидің сөздері қамтылған ең көне шығармалардың бірі - Сопы Мухаммед Данишмендтің «Миратул-қулұб» (Көңілдің айнасы) атты шағатай тілінде жазған шығармасы болып табылады. Сондай-ақ Қожа Ахмет Яссауи туралы аңыз-әңгімелер жазылған ең көне шығарма Хусамеддин Сығнакидікі (өлген ж. 711/1311-1312) деп айтылатын парсы тілінде жазылған трактаты болып табылады. Бұл шығарманың екеуі де Недждет Тосун тарапынан басылды. Ахмет Яссауи хикметтеріндегі ойларымен, әсіресе сопылық жолдағы аңызға айналған өмірімен Орта Азиядағы сопылықтың ең көрнекті өкілдерінің біріне айналды

Шығармалары

1. «Диуани Хикмет»

Ахмет Яссауидің түрік тілінде жазылған өлеңдерін қамтитын жинақтың аты болып табылады. «Диуани Хикмет» шығармасының нұсқалары арасында мазмұн жағынан да тіл жағынан да айтарлықтай айырмашылықтар бар. Бұл жағдай хикметтердің әртүрлі адамдар тарапынан жазылғандығын немесе жинақталғандығын көрсетеді. Бір бөлігі жоғалған немесе уақыт өте келе өзгеріске ұшыраған хикметтер жинақталғанда олардың арасына жаңа хикметтер қосылып, мәтіннің негізгі түпнұсқасы өзгертілген. Сонымен қатар барлық хикметтерінде Ахмет Яссауидің сенімі мен ой-пікірлері және тариқатының негіздері кездеседі. Хикметтердің түркі халықтарының ойларының бір (ортақ) болуы тұрғысынан маңызы өте зор. «Диуани Хикмет» шығармасы ескі және жаңа әріптермен бірнеше рет басылған.

2. «Пақырнама»

Яссауи жазған деп айтылатын шағатай тілінде жазылған «Пақырнама» шығармасы «Диуани Хикметтің» Ташкент және кейбір Қазан баспаларында кездеседі. Жеке трактаттан гөрі «Диуани Хикметтің» проза түріндегі кіріспесі болып табылатын «Пақырнама» Кемал Эрарслан тарапынан шығарылған.

3. «Рисале дер Адаб-ы Тариқат»

Ташкентте жазбаша нұсқалары сақталған парсы тілінде жазылған шағын еңбек болып табылады. Бұл еңбекте тариқаттың әдет-ғұрыптары мен мақамдары (мәртебе), мүрит пен мүршит-

тің арасындағы қарым-қатынастар, дәруіштік, Алланы тану және Аллаға деген махаббат туралы тақырыптар қамтылған. Бұл еңбек С. Моллақанағатұлы тарапынан қазақ тіліне аударылып жарияланды (Алматы 2012).

4. «Рисале дер макамат-ы ербагин»

Бұл Ахмет Яссауи тарапынан парсы тілінде жазылған шағын шығарма болып саналады. Бұл шығармада шарифат, тариқат, мағрифат және ақиқатқа тиесілі он мақам, жалпы қырық мақам мен оның қағидалары берілген. Қазірше табылған жалғыз нұсқасы Түркияның Күтахья қаласы Тавшанлы ауданы Зейтиноғлу халықтық кітапханасында тұр (нр. 1056, вр. 112а-113а).

Аңыздар

Ахмет Яссауидің өмірі туралы ескі әдебиеттерде деректер жоқтың қасы. Ол, түркі әлеміне өзінің шынайы өмірінен гөрі аңыз-өңгімелерімен көбірек танылған. Бұл аңыздардың бір бөлігі оның өмірі мен ой-пікірлері туралы аңыздар болса, ал кейбіреулері халықтың ойдан шығарған аңыз-өңгімелері болып табылады. Ол туралы айтылған аңыз-өңгімелердің кейбіреулері мыналар:

Арыстан Баб аңыз бойынша алдыңғы қатарлы сахабалардың бірі болады («Баб» сөзі шейх деген мағынаны береді. Бұл сөз кейіннен кейбір шығармаларда Баба деп берілген). Хазіреті Пайғамбардың дін жолындағы соғыстарының бірінде қарны ашқан сахабалар пайғамбарға келіп, жейтін тамақ сұрайды. Хазіреті Пайғамбардың дұғасынан кейін Жәбірейіл періште жәннаттан бір табақ құрма әкеледі. Бірақ бұл құрмалардың біреуі жерге түсіп қалады. Сонда Жәбірейіл періште «Бұл құрма кейін сіздің үмметіңіздің арасынан шығатын Ахмет Яссауи есімді адамның несібесі», - дейді. Әрбір аманат өз иесіне берілуі керек болғандықтан Хазіреті Пайғамбарымыз сахабалардың біріне бұл тапсырманы жүктегісі келеді. Нәтижеде Хз. Пайғамбарымыз құрманы Арыстан Бабтың аузына салады және оған жүздеген жылдардан кейін дүниеге келетін Ахмет Яссауидің тәрбиесімен айналысуды тапсырады. Төрт жүз жылдан астам уақыт өмір сүрген Арыстан Баб Сайрамға немесе Ясыға келіп, өзінің міндетін орындайды.

Кейбір шежірелерде Арыстан Баб Ахмет Яссауидің әкесі, Ибрахим Шейхтің туысы деп көрсетіледі. Бәлкім Арыстан Бабтың түсінде көрген бұл құрма оқиғасы ауыздан-ауызға жеткізілген риуаяттарда өзгеріске ұшырап,

осыдан келіп бұл аңыздың пайда болуы мүмкін.

Ахмет Яссауи күнделікті уақытын үшке бөлген. Көп уақытын ғибадат етумен және зікір салумен өткізген. Күннің екінші жартысында шәкірттеріне захири және батини ілімдер үйреткен. Ал, күннің үшінші жартысында маңдай терімен табыс тауып, күнін көру үшін ағаштан қасық, ожау жасап оларды сататын болған. Бір риуаят (аңыз) бойынша хал-жағдайды түсінетін өгізі болған. Ол, осы өгіздің үстіне қоржын асып, қоржынның ішіне өзі жасаған қасық, ожауларын салып, өгізді Ясы базарына қарай жіберетін болған. Кімде-кім қасық пен ожау сатып алса оның ақшасын қоржынға салатын. Егер біреу зат алып ақшасын төлемесе, өгіз сол адамның артынан қалмай қайда барса да артынан еріп жүретін болған. Зат алған адам ақшасын қоржынға салмайынша, өгіз оның қырсоңынан қалмайтын болған. Кеш батқанда Ахмет Яссауидің үйіне келетін болған.

***

Хорезмнің Үргеніш қаласында Имам Мервези (кейбір деректерде Мергази немесе Мераги) есімді ғалым болған. Ахмет Яссауи туралы айтылған орынсыз сөздер оның құлағына да жетеді. Ол, бұл сөздерге сеніп оны сынап көру үшін әрі көкейіндегі күмәннен арылу үшін қасына кейбір достарын ертіп жолға шығады. Ахмет Яссауидің барлық жерде шәкірттерінің бар екендігін, әрқашан оның сұхбатына мыңдаған адамның қатысатындығын естіген еді. Ол өз-өзіне «Мен үш мың мәселе жаттадым (ойға түйдім), әрқайсысын жеке-жеке сұрап сынамаймын» деп ойлады. Сол уақытта Ахмет Яссауи теккесінде еді.

Ол, шәкірті Сопы Мұхаммед Данишмендке: «Қарашы, бізге кімдер келе жатыр?» деді. Данишменд оған Мервезидің достарымен бірге келгендігін және ойында үш мың мәселе бар екендігін айтады. Ахмет Яссауидің бұйрығымен Мұхаммед Данишменд үш мың мәселенің мыңын Мервезидің ойынан өшіреді. Осыдан кейін Ахмет Яссауи шәкірттерінің ішінен Сүлеймен Хақим Атаға да дәл осындай бұйрық береді. Ол да солай жасайды. Сөйтіп Мервези ойында қалған мың мәселемен Ясыға келеді. Қожа Ахмет Яссауидің қасына келіп: «Алланың құлдарын тура жолдан адастырып жүрген сенбісің?» дейді. Бұған Ахмет Яссауи еш ашуланбайды, тіпті жауап та бермейді. Ол, оған «қазірше үш күн қонағымыз болыңыздар, кейін көре жатармыз» дейді. Үш күннен кейін мінбер құрылады. Мервези сөз сөйлеу үшін мінберге шығады. Ахмет Яссауи Хақим Атаға қалған мың мәселені де өшіруді бұйырады. Хақим Ата Алла Тағалаға дұға етеді. Ойындағы мың мәселе де өшіріледі. Мервези мінберде тұрып бір нәрселер айтқысы келеді. Бірақ есінде ешқандай мәселенің жоқ екендігін түсінеді. Кітап-дәптерлерін ашып сол жерден оқып айтқысы келеді. Бірақ дәптеріндегі жазулардың да өшірілгенін көреді. Парақтар бос еді. Бұл жағдайды көрген Мервези өзінің айыбын түсініп, төубе етіп, Ахмет Яссауиге мұрит болады. Мервези Ясауидің қолында жоғары дәрежелерге (жетістікке) жетеді.

***

Тағы бір аңыз бойынша Ясы қаласына жақын жерде Сауран деген ауыл бар еді. Бұл жердегі халықтың көпшілігі мұсылман емес еді. Олар Ясының мұсылман халқына, әсіресе Ахмет Яссауиге өте дұшпан болды. Ахмет

Яссауидің ұлылығы, әулиелік кереметтері жан-жаққа жайылып, оның артынан ерген мұсылмандардың саны күн санап артқан сайын саурандықтар қатты мазасызданып, Ахмет Яссауиге деген дұшпандықтары да одан сайын арта түсті. Бір күні олардың Ахмет Яссауиге жала жапқысы келеді. Барлығы бір жерге жиналады. Іштерінен біреуінің өгізін қасапханаға әкеліп сояды. Тек тұяқтарын тастап кетеді. Ертеңіне қазыға барып шағымданады. Өгіздерінің ұрланып қасапханада сойылғандығын, қанын ағызып тез алып кеткендігін, қан іздерінің Ахмет Яссауидің теккесіне апаратындығын айтады. Қазы оларға Ахмет Яссауидің теккесіне кіріп өгіздерін іздеуіне рұқсат береді. Олар теккеге келіп, тіп-тіке өздері түнде жасырып кеткен өгіздің жанына барады. Енді мақсаттарына жеттік пе деп ойлаған кезде Ахмет Яссауидің әулиелік кереметімен жалақорлардың барлығы да бірден итке айналып кетеді. Олар өгіздің етіне тап беріп, етті аз ғана уақыттың ішінде жеп тауысады. Осылайша шын жағдайлары түсінікті болады. Сыртта тұрып бұл ғажайып көрініске куә болып тұрғандар қайран қалып, қорқып Ахмет Яссауидің етегіне жабысады. Істеген істеріне өкінетіндіктерін айтып, Ахмет Яссауиден кешірім сұрап жалбарына бастайды. Ахмет Яссауи аяушылық танытып дұға етеді. Сөйтіп қайтадан бұрынғы қалыптарына түседі. Басқа бір аңыз бойынша саурандықтар Қожа Ахмет Яссауидің баласы Ибрахимді өлтіріп, оның басын кесіп сүлгіге орап Яссауиге қауын деп әкелген екен.

***

Басқа бір аңыз бойынша Қожа Ахмет Яссауи бір күні теккесінің алдында отырған еді. Жолда өтіп бара жатқан бір топ баланы

көреді. Мешіт немесе медресеге Құран үйрену үшін кетіп бара жатқан балалар қолдарындағы Құран кітаптарын дорбаның ішіне салып, дорбаларын мойындарына асып кетіп бара жатқан еді. Іштеріндегі бір бала Құранды құрметтеп, басының үстіне қойып бара жатқан еді. Сонымен бірге ол медреседен үйіне қайтқан кезде ұстазына арқасын көрсетпеу үшін артқа қарап жүретін. Бұл жағдайды көрген Ахмет Яссауи, ол балаға: «Балам! Ұстазыңнан, әке-шешеннен рұқсат ал, саған діни білімді мен берейін» дейді. Бала тиісті адамдардан рұқсат алып Ахмет Яссауидің теккесіне келеді. Көптеген жылдар діни кітаптар оқып білім алады, кейіннен мүрит болып рухани тұрғыдан өзін жетілдіреді. Бұл баланың аты Сүлеймен еді. Бір күні Ахмет Яссауи Сүлеймен мен жанындағы бір топ достарын отын жинау үшін қырға жібереді. Әкелген отындарымен тамақ пісіріліп дәруіштерге, шәкірттер мен қонақтарға берілетін еді. Балалар отын әкеле жатқанда жолда жаңбыр жауа бастайды. Сүлеймен шапанын шешіп отындардың үстін жабады. Теккеге келгенде басқа балалардың әкелген ылғал отындары жанбай жатқанда, Сүлейменнің құрғақ отыны жанады. Осыған байланысты Яссауи: «Сен ақылды яғни ғибратты іс жасадың. Бұдан былай сенің есімің Хакім Сүлеймен болсын», - дейді. Кейінгі жылдары ұстазы Ахмет Яссауиден қол алып, Бақырған деген жерге барып қоныстанғандықтан Сүлеймен Бақырғани деп аталған бұл данышпан, көбінесе Хакім Ата деген атпен танымал болған.

***

Ахмет Яссауи өзі қатты жақсы көрген Хазіреті Пайғамбардың 63 жаста қайтыс болғандығын ойлап, бұл жасқа келгеннен кейін ары қарай жер бетінде аяқ басып жүргісі келмеді. Уақытының басым көпшілігін теккедегі жер асты бөлмесі ретінде салынған қылуette өткізеді. Алдыңғы қатарлы шәкірттерінің бірі Сәйид Мансур Ата осы қылуette алғаш рет түсіп көргенде бұл жердің жағдайын көріп қатты қаймығады. “Ұстазым бұл тар жерде қиындық көріп жатыр” деп жылай бастайды. Сол кезде көзіндегі перде ашылып, тар деп ойлаған жердің бір ұшының шығыста, бір ұшының батыста екендігін көріп, іштей ойлағандарының қате екендігін түсінеді.

***

Бір күні Ахмет Яссауидің теккесінде бірнеше мүрит жиналады. Бірақ бұл жер тар болғандықтан мүриттер қатты терлеп, тер жанжаққа шашырайды. Теккенің төменгі жағына құмыра қойып, қақпағын ашып қояды. Аққан тер құмыраға жиналып, құмыраның ішінде керемет шәрбәт сусынға айналады. Сопылар да осы шәрбәт сусыннан ішіп, шөлдерін қандыратын. Кейіннен бұл құмыра “махаббат (ғашықтық) құмырасы” (хум и ашқ) деген атпен әйгілі болады.

Кесенесі

Қожа Ахмет Яссауи 1166 жылы қайтыс болған кезде ішінде қылуette де бар ханакадан 100 метрдей алысқа жерленген және қарапайым бір қабір / кесене бой көтерген. Бірінші бой көтерген осы кесене сол аймақта өмір сүрген мұсылмандар үшін қысқа уақытта зиярат орнына айналған болса да, көпке жетпей (XIII ғасырдың басында) пайда болған Моңғол шапқыншылығы және осы шапқыншылықтың зиянды әсерлері аймаққа кері әсерін тигізді. XIV ғасырдың соңында Алтынорда мемлекетін құлатып, осы аймақты бағындырған Әмір Темір, Моңғол ханының қызы Түкел Ханымды әйелдікке таңдап, келінді әкеле жатқан топты күтіп алу мақсатымен жолға шығады және жолда Яссы қаласына соғып, Қожа Ахмет Яссауидің қабірін зиярат етеді. Яссы зияраты кезінде Әмір Темір түсінде Ахмет Яссауиді көрген және өзіне жеңістің сүйінші хабарын айтқан Яссауиге рақмет айту үшін оның кіші кесенесінің орнына үлкен бір кесене тұрғызуды тапсырғаны айтылады. Кесенені салуды Түркістан өңіріндегі сол заманның ең атақты сәулетшілерінің бірі Қожа Хусейн Ширазиге тапсырады.

Екі күмбезді тіктөртбұрыш пішінді кесененің орталық бөлімінің ортасында үлкен қазан орналасқан. Жеті түрлі металдың қоспасынан құйылған бұл қазанның сыртында кейбір дұғалар және қазанның ұстасы туралы мәліметтер жазылған. Бастапқы кездері қазанға аз тәтті қосылған су құйылып, жұма намазынан кейін зияратшыларға берілгені және шипалы екеніне сенгендері туралы ай-

тылады. Бұл қазан 1934 жылы Сталиннің бұйрығымен апарылған көрмеден қайтып әкелінбей, Санкт-Петербург қаласындағы Ленинград Эрмитаж музейіне қойылған. Кейін Қазақстанның тиісті органдары арқылы 1989 жылы қайтадан кесенедегі өзіне тиесілі орынға қойылады. Үстінде үлкен бір күмбезі бар орталық бөлімнің айналасында асхана (халымхана), мешіт, кітапхана, дәруіш бөлмелері (халветхана), су құдығы бөлмесі (құдықхана) сияқты әр түрлі мақсаттармен салынған бірнеше бөлімдер бар.

Орталық бөлімнің жанында Орталық Азия мәдениетінде әулие кесенелерінің символына айналған бір ту (ұшында аттың құйрығынан алынған қылдар мен байрақ бар) мен есік бар. Бұл есік Ахмет Яссауи жерленген бөлмеге (көрхана) кіретін есік. Хас ағаш шеберінің қолынан шыққан есіктің ішкі жағында құйма алқалардың біреуінде, хижри жыл санауы бойынша жасалған уақыты 797 (1395 ж.) жыл деп жазылған. Мазар бөлмесінің төбесінде кіші күмбез бар. Яссауидің құлыптасы ашық жасыл түсті тастан жасалған. Орталық бөлімнің қасындағы бөлмелердің кейбіреулерінде басқа да мазарлар бар. XVI ғасырдан бастап қазақтардың кейбір жоғары дәрежелі тұлғалары мен билері де осы жерге жерленген.

Кесененің айналасы және төбесі глазурьлармен сәнделген бірақ кіру есігі тұрған бет глазурьсыз. Бұл жағдайды Әмір Темір қайтыс болған соң кесененің құрылыс жұмыстары аяқталмай қалған және глазурь оюлары жартылай күйінде қалған деп түсіндіреді.

Тіпті кіру есігінің үстіндегі арка бөлімі де Әмір Темір қайтыс болғанда жартылай күйінде қалып қойған және хижри жыл санауы бойынша 1000 (1591-92) жылы Бұқара әмірі Абдулла Ханның бұйрығы және қолдауымен арка құрылысының аяқталғандығы айтылады. Абдулла Хан уақытында құрылған леса ағаштарының біразы осы уақытқа дейін сақталған.

Кесененің сыртқы дуалдарының үш бетінде жоғарғы қатарда глазуриялармен сәнделген

Яссауилік

Ахмет Яссауиден кейін оның сопылық жолы мен ой-пікірлері мұриттері (шәкірт) арқылы бірте-бірте Орта Азияның өртүрлі аймақтарына тарады. Оның жолын ұстанған ізбасарларының тариқаты яссауилік деп аталғаны секілді, олардың дауыстап зікір салуына байланысты жахрия және тариқат өкілдерінің басым көпшілігін түріктер құрағандықтан силсила-и машайх-ы түрік деп те аталған. Ахмет Яссауидің ең атақты халифалары Мансур Ата, Сайд Ата, Суфи Мухаммед Данишменд және Хакім Ата болып табылады. Яссауилік тариқаты көбінесе Хакім Ата және оның шәкірттері арқылы жалғасты.

Сүлеймен Бақырғани деп аталған Хакім Ата (өлген ж. 582/1186) сопылық жолда білім алғаннан кейін Ясыдан шығып Хорезм аймағына барады. Бұл жерде дінді насихаттап, халықты тура жолға шақырады. Ұстазы Ахмет Ясауи сияқты хикмет жолымен түркі тілінде өлеңдер оқыған Хакім Атаның

Құран аяттары бар. Олар Өнғам сүресінің 59-63 аяттары. Сондай-ақ сыртқы бетінде глазуриялармен және куфалық каллиграфиялық тәсілмен «Аллаһ», «Мухаммед», «әл-хамдулиллаһ», «Аллаһу Әкбар» және «Лә илаһа илла-Аллаһ» сияқты жазулар жазылған. Кесене сыртында қақпа бетте орналасқан кіші кесене - Ұлық Бектің қызы және Әбіл Қайыр Ханның жұбайы Рабиға Сұлтаннның кесенесі.

кейбір өлеңдері «Бақырғанның кітабы» деген шығармасы арқылы бүгінгі күнге дейін жеткен. Сондай-ақ «Ақыр заман кітабы», «Хазреті Мариям кітабы» және «Мигражнама» сияқты басқа да поэзиялық шығармалары бар. Хакім Атаның өмірі мен аңыз-өңгімелері, авторы белгісіз түрік тілінде жазылған «Хаким Ата кітабында» баяндалған. Оның «Барча яхшы біз яман, барча бұғдай біз саман» яғни «бәрі жақсы біз жаманбыз, бәрі бидай (сияқты құнды) біз сабанбыз» және «Әр адамды Қыдыр деп біл, әр түнді Қадір деп біл» - деген сөздері халық арасына кеңінен тарады. Ол Өзбекстанның Қарақалпақстан автономиялық республикасындағы Қоңырат қаласында жерленген.

Хакім Атаның ең атақты халифасы Зеңгі Ата (өлген ж. 656/1258) болып табылады. Ташкентте өмір сүрген Зеңгі Атаның мал бағып (шопан болып) күн көргендігі және ұстазы Хакім Ата қайтыс болғаннан кейін оның жері қалған әйелі Анбар анамен үйленгендігі

туралы деректерде айтылған. Зеңгі Атаның атақты төрт халифасы: Ұзын Хасан Ата, Сөйид Ата, Садыр Ата және Бадыр Ата болып табылады. Бұлардың ішінде Сөйид Ата мен Садыр Атаның Дешті Қыпшақтағы Сарайшық қаласына барып, ол жерде Алтынорда әміршісі Өзбек Ханды Ислам дініне шақырғандығы, сондай-ақ Садыр Атаның әулиелік керемет көрсетуінің нәтижесінде Өзбек ханмен бірге 70. 000 адамның мұсылман болғандығы туралы айтылған.

Ахмет Яссауидің тағы бір мұриті (халифасы) Сопы Мухаммед Данишменд Отырарда текке құрып халықты тура жолға шақырды. Данишмендтің ең атақты шәкірті Сүзүк Ата (кейбір деректерде лақап аты Сүкчүк немесе Сүксүк деп жазылған) деген атпен танымал болған Шейх Мустафа болып табылады. Шейх Мустафаның халифасы Ибрахим Ата, ал Ибрахим Атаның баласы Исмайыл Ата болып табылады. Әкесі дүниеден өткенде он жаста болған Исмайыл Ата діни-сопылық білімін Хорезм, Бұхара және Самарқанд қалаларында алғаннан кейін Ходжендке барып Шейх Маслахат Ходжендиден рұқсат алып, өзінің туған жері Қазығұртқа барып халықты тура жолға шақыра бастайды. Оның ұлы әрі халифасы болып табылатын Қожа Ысқақ өзінің XIV ғасырдың ортасында жазған «Хадикатүл-арифин» (Ғалымдардың бақшасы) атты түрік тілінде жазылған шығармасында әкесі Исмайыл Ата мен басқа да кейбір сопылардың көзқарастары және яссауия тариқатының ұстанған жолы жайлы мағлұматтар баяндалған. Исмайыл Ата мен ұлы Қожа Ысқақтың қабірлері Қазығұрт ауданына жақын жердегі Түрбат ауылында орналасқан. Жоғарыда айтылып өткен Сүзүк Ата

ның Таразда басшылық еткен «Маликуз-зухад» есімді адамға халифалықты бергендігі, бұл жолдың Әбу-н Нур Сүлейман Ашқ бин Давуд және Жамалиддин Мухаммед Қашғари арқылы жалғасқандығы айтылған.

Жоғарыда аттары аталған Зеңгі Атаның мұридін және халифаларының бірі Садыр Атадан кейін ретімен Әлемин Баба (кейбір деректерде Әймен немесе Алмин), Шейх Али Шейх және Маудуд Шейх халыққа дінді насихаттап, тура жолға шақыру жұмысын жалғастырған. Маудуд Шейхтен кейін яссауилік тариқатының силсиласы екі тармақ болып жалғасады. Біріншісі Кемал Шейх Иқани ал екіншісі болса Хадим Шейхтен басталады. Кемал Шейхтен кейін силсиланың осы тармағы былай жалғасады: Шейх Алибади (Сейд Ахмед), Шемседдин Өзгенди, Абдал Шейх (Шейх Увейс), Шейх Абдулваси және Шейх Абдулмуһаймин. Соңғы аталған кісі XVI ғасырда Ташкентте өмір сүрген. Бұл силсиладағы Шемседдин Өзгенди «Шемс-и Аси» атымен Хикмет стилінде өлеңдер айтқан.

Хадим Шейхпен басталған яссауиліктің екінші тармағы болса екіге бөлініп жалғасқан: Бірінші тармақ Хадим Шейхтің халифалары Шейх Джемаледдин Қашқари Бұхари, Сүлейман Газневи және Сейит Мансур Балхихмен (өлген ж. 965/1557) жалғасып Османлы дәуірінде Стамбұлға зияратқа барған нақшбанди және яссауи тариқатының шейхі Ахмед бин Махмуд Хазиниге дейін жалғасады. Хазинидің шығармаларының кейбірі мыналар: «Жауахирул әббар мин әмуажил бихар», «Манбаул әббар фи риязил әббар», «Хужжатул әббар», «Тасаллатул қлуб», «Жамиул муршидин» және «Диуан». Бұл тар-

мақтағы Джемаледдин Қашғари Бұхариден кейін басқа бір тармақ та Шейх Худайдад Бұқари Газиреги (өлген ж. 939/1532), Маулана Вели Кухи Зери, Қасым Шейх Азизан Керминеге (өлген ж. 986/1578-79) және Пірім Шейх арқылы жалғасып Алым Шейх лақап атты Мухаммед Алым Сыддықиге (өлген ж. 1043/1633) дейін жалғасады. Соңғы аталған кісі 1033 жылы (1624) аяқтаған «Ламахат мин нәфәхатил қудс» атты парсы тілінде жазылған шығармасында Ахмет Яссауиден бастап өз кезеңіне дейін өмір сүрген көптеген Яссауи шейхтері туралы маңызды мәліметтер берген. Алым Шейхтің халифасы болған Маулана Османға мұрит болып халифалық алған бұқаралық Маулана Мухаммеди Имла (өлген ж. 1162/1749-1750) яссауилікпен қоса нақшбандиядан да рұқсат (ижазат) алған еді.

Ғалым Шейхтің халифаларының бірі Мухаммед Шериф Бұқари (өлген ж. 1109/1697) парсы тілінде жазылған «Хужжатуз закирин ли рәддил мункирин» атты шығармасында бір жағынан жария зікірдің (жахри - дауыстап зікір салу) дұрыс екенін дәлелдеуге тырыса бір жағынан да бұрынғы яссауи тариқатының шейхтері туралы мәліметтер берген. Ол кісі яссауилікпен қоса нақшбандиядан да рұқсат алған еді. Хикмет дәстүрі бойынша түрік тілінде өлендер жазған Құл Шерифтің де осы кісі екендігі туралы болжам бар. Өзінен кейін силсила ретімен Фетхуллах Азизан және Лутфуллах Азизанмен жалғасып Шейх Худайдад бин Таш Мухаммед Бұхариге (1216/1801) дейін жалғасады. Сопылыққа қатысты бірнеше шығарма жазған Шейх Худайдадтың «Бустанул мухиббин» атты түрік тілінде жазылған шығармасында яссауи-

лік тариқатының әдептері туралы маңызды мәліметтер берген және жария зікірді (дауыстап зікір салу) дұрыс деп айтқан. Оның халифасы Омар Ишан яссауилікпен қоса нақшбандиліктің мужеддидия тармағын ұстанған. XIX ғасырдың басына дейін жалғасқан және әлсіреген немесе нақшбандилік ішінде ассимиляцияға ұшыраса да силсиласы белгілі болған яссауилік, XIX ғасырдан кейін жазба деректерде ұшыраспайды. XIX ғасырдың соңында орыстар Орталық Азияда билік жүргізе бастағаннан кейін із-түссіз ғайып болды.

Жоғарыда аттары аталған Яссауи шейхтерінен басқа, деректерде өмірі немесе силсиласы туралы жеткілікті мәлімет жоқ басқа да яссауилік тариқатының мүшелері бар. Ахмет Яссауидің халифалары Баба Мәшһүн және Яшлыг Юнус Ата, Ысмайыл Атаның мұриті Отлуг Юнус Ата, Бахаеддин Нақшибендпен кездескен Кусем Шейх, Халил Ата және Пехливан Ата, Әмір Күлалдың ұлымен кездескен Көк Ата, түркістандық Тонгуз Шейх, тек түрікше сөйлегені үшін Түрікшіл Ата деп аталған ташкенттік бір яссауи тариқатының шейхі осылардың бір бөлігі ғана.

Өмірде болған бір шейхтен сопылық білім алмай түсінде Ахмет Яссауиден немесе кейінгі Яссауи шейхтерінің бірі Увейси арқылы халифалық алғанын айтқан адамдар да болған. XV ғасырда Шехрисебз жақта өмір сүрген және Хазрет Бешир деп аталған Сәйд Ахмед Бешіри (өлген ж. 868/1463) мен XVI ғасырда Шығыс Түркістанда өмір сүрген және Жаркентте қайтыс болған Мухаммед Шериф Бузургвар (өлген ж. 963/1556-57) осылардың қатарына жатады. Сәйд Ахмед Бешіридің өмірі және аңыз-әңгімелері Насыр бин Қасым Түркістанидің «Хешт хадиқа» немесе «Хадикул жинан»

атты парсы тілінде жазылған шығармасында жинақталған. Мухаммед Шериф Бузургвардың аңыз-әңгімелері болса Мухаммед Сыддықтың түрік тілінде өленмен жазылған «Тезкире-и Мухаммед Шериф Бузургвар» атты шығармасында және дәл осы атаумен бірақ авторы белгісіз басқа бір түрікше шығармада жинақталған.

Кейбір деректерде татар және болгар жерінде өмір сүрген Біраш бин Абраш Сопы, Уфа жақта жерленген Хусейн Бег, Әзірбайжанның Ниязабад қаласында кесенесі бар Авшар Баба және Түрікменстанда өмір сүрген Гөзлү Ата секілді кісілердің яссауи тариқатының шейхі немесе дәруіші екендігі де айтылады.

XV ғасырдың соңында жазылған деп айтылатын Вилайетнаме атты шығармада анадолылық сопылардың бірі Қажы Бекташ Уәли тікелей немесе тікелей емес Ахмет Яссауидің халифасы деп көрсетілген болса да, бұл шығармадан бұрын XIV ғасырда жазылған Әфлакидің «Манақыбул арифин» атты шығармасында және XV ғасырда жазылған «Ашықпашазаде Тарихында» Қажы Бекташ Уәлидің вефаия тариқатының шейхі Баба Расул лақап атты Баба Ильясы Хорасанидің халифасы екені туралы ашық айтылған. Сондай-ақ XVII ғасырда жазылған «Әулие Челеби Саяхатнамасында» яссауи тариқатының дәруіші деп жазылған Гейіклі Баба және Әміржі Сұлтаннның (Әмірі Чин Осман) одан да ескі және сенімді деректер Элван Челебидің «Манақыбул қудсиесі» мен «Ашықпашазаде Тарихында» вефаия тариқатының шейхі Баба Ильястың басты халифаларының бірі екені жазылған. Одан кейінгі және сенімділігі аз «Вилайетнаме» және «Саяхатнама» сияқты кейбір деректерде Анадолыдағы кейбір вефаия тариқаты мүшелерінің яссауи тариқатының мүшесі сияқты

көрсетілуі, XIII ғасырда вефаия шейхі Баба Ильяси Хорасанидің Анадолы Селжұқ Мемлекетіне қарсы бастаған көтерілісінің әлеуметтік психологияға тигізген әсерінен туындаған болуы мүмкін. Бабаилер көтерілісі деп аталған бұл қозғалысты мемлекет тоқтатқаннан кейін вефаия тариқатының мүшелері, әсіресе бабаилерге қатысы бар сопылар, көтерілісші деген аттан алыс тұру үшін тариқаттарының атын жасыруы немесе Ахмет Яссауидің жолында жүргендерін айтуы мүмкін. Кейінгі ғасырларда да осы сөздер Вилайетнаме және Саяхатнама секілді кітаптарға енген. Сондықтан да сенімді деректер және түпнұсқа силсиланамалар табылмағанша Анадолы және Балқан аймақтарында яссауилік бар деп айту өте қиын. XIX ғасырдың соңында Орталық Азияның Ферғана аңғарында және Қырғыз аймақтарында кездесетін лачилер мен шашты ишандардың да яссауилікке қатысы дәлелденбеген. Олар Орталық Азия қалендерилерінің соңғы қалдықтары болуы керек.

Яссауилікте сопылық білім беру

Интисап

«Интисап» сөзі сопылық жолға кіру және соған берілу деген сөз. Яссауилікте сопылық білім интисаптан басталады. Қожа Ысқақ бин Ысмайыл Атаның XIV ғасырда шағатай тілінде жазған «Хадикатүл-арифин» (Ғалымдар бақшасы) атты шығармасында баяндалғандай, интисап рәсімі былай жасалады: Шейх, мүрит болу ниетімен келген адамның қолын ұстайды, оның төубе етуін және Аллаға бет бұруын айта отырып мына төубені үш рет қайталайды: «Астағфируллаһ әлләзилә илаха илла Хуа-әл Һаййул Қаййум уә әселухут төубә». Сосын қолына қайшы алып: «Йә әййүхәлләзинә әмәну тубу иллалахи төубетен насуха» (әт-Тахрим, 66/8) аятын оқып мүриттің шашынан, алдымен оң, одан кейін сол, одан соң ортасынан үш тал шаш кесіп алады. Шаш кесу жағдайы, символдық дәстүр ретінде мүриттің дүниеге және дүниелік заттарға деген құштарлығын жүрегінен шығарып тастауын және руханиятқа бет бұру керек екендігін білдіреді. Осыдан кейін шейх мүридiне нәпіл намаз оқуды, әрқашан зікір салуды, шейхтің рұқсатынсыз ешқандай іс жасамауды айтады.

Зікір

Яссауилікте көпшілікпен және дауыстап салынатын зікірді «зікір әрра» деп атайды. «Зікір әрра» парсы тілінде ара зікірі деген мағынаны білдіреді. Зікірдің кейінгі сатыларында сөздер жоғалып тамақтан араның дыбысына ұқсас қырылдаған дауыс шыққандықтан бұл зікірдің түрін осылай атаған. XIII

ғасырдың аяғы мен XIV ғасырдың басында өмір сүрген яссауи тариқатының шейхі (ұстазы) Ысмайыл Атаның зікір туралы былай дегені айтылған: «Темірші темірді отқа қыздырып балғамен ұрғаны сияқты, мүрит те жүрегін «ху» зікірінің балғасымен ұрып тазалауы керек». Ысмайыл Ата мүридiне зікір айтқаннан кейін былай дейтін: «Әй дәруіш! Тариқат бауыры болдық. Мен саған бір насихат айтайын: Бұл дүниені жасыл күмбез деп ойла, әлемде тек сен және бір Алла бар деп есепте. Таухидтің жеңісімен тек Алла Тағала ғана қалып, ал сен ортадан шығатындай етіп соншалықты деңгейде зікір ет!». Сондай-ақ Қожа Ысқақ бин Ысмайыл Ата әрбір шейх пен мүриттің зікір салу үшін Алланың есімдерінің бірін таңдайтындығын, Қожа Ахмет Яссауидің «Алла» және «Ху» деген екі есімді мүриттеріне насихат еткендігін, ал Ысмайыл Атаның «Ху» зікірін таңдағандығын айтқан.

Авторы белгісіз «Рисале-и Зикир-и Хазірет-и Султанул-арифин» атты шағатай тілінде жазылған шығармада яссауи тариқатының зікірінің алты түрі берілген: 1. Исми-зат зікірі: «Алла» деп зікір салу. Бұл зікір «Алла Ху, Алла Ху, Я Ху, Алла Ху» деп айтылады. 2. Исми-сыфат зікірі: «Хай ah, Хай ah» деп зікір салу. Бұл зікір бесін намазынан кейін тік тұрып айтылады. «Хай» және «ah» дегенде бес саусақ жұмылады. 3. Дусере зікірі: «Хай ah, Алла, Хай Ху» және «Хай, Хаййан, Ху-Алла; Хай, Хаййан, Ху Алла» деп зікір салу. 4. Зікір Ху : «Ху, Ху, Ху Алла; Ху, Ху, Ху» деп зікір салу. 5. Зікір чайқун: Зікір салу кезінде ырғақ, үйлесімділік және музыка-

ның бірдей үйлесіммен жүргізілуі үшін зікір салушы қолындағы қоңырау сияқты құралды қимылдатып, шақ-шақ деген дауыс шығарады. «Ху (шақ), Ху (шақ)» деп зікір салады. 6. Чехар дарб: «Хай, ah ah ah, Хай, Ху; Хай ah, ah, ah, Хай, Ху» деп зікір салу. Бұл алты зікір тәсілі «зікір көбутер» (көгершін/кептер зікірі) «Ху, Ху» деп те аталады.

Қылует («хилует» - онаша қалу, жасырыну) Дәруіштердің ғибадат ету және Алла туралы ой зерделеу (тафаккур) үшін белгілі бір уақыт жалғыз қалуларын қылует деп атайды. Яссауилікте сопылық білімнің ең негізгі элементтерінің бірі қылует болып табылады. Яссауилік тариқатында қылуеттің өзіне төн дәстүрлі рәсімдері бар. Хазинидің «Жауахиру-л абрар» атты шығармасында айтып өткеніндей, яссауилік тариқатында қылует топ болып көпшілікпен жасалады. Қылуетке кіретін мүриттер, мүршидтің келісімімен бір күн бұрын ораза ұстай бастайды. Хылуеттен бір күн бұрын таң намазынан кейін мүриттер зікір мен төкбірлерін көбейте түседі. Сол күні екінті намазынан кейін қылуетхананың есігі, мүржасы, барлық тесіктері жабылып, мүриттер күн батқанға дейін төубемен және зікірмен айналысады. Ақшам намазынан кейін ауыз ашу үшін ыстық су әкелінеді, мүриттер осы сумен ауыздарын ашады және бұдан кейін оларға су берілмейді. Артынша қара тарыдан жасалған қылует сорпасы беріледі. Қылуетке кірген барша адамға осы сорпадан ішкеннен кейін шөл басу үшін кішкентай қарбыз немесе айран берілуі мүмкін. Тамақтан кейін Құран Кәрімнің бір сүресі немесе бірнеше аяты оқылады. Сапқа тұрып үш рет төкбір айтылады, кейін отырып түн ортасына дейін зікір салады. Осы кезде «хикмет» деп

аталатын діни өлеңдер (илахилер) оқылады. Бұдан кейін шаш алынады және қылуетхананың төрт жағына қарай төкбір айтылады. Содан соң зікір салады. Шам өшіріліп бірнеше сағат дем алады және көрген түстерін шейхтарына жорыттырады.

Қылует күндіз-түні қырық күн бойы жалғасады. Қырық күннен кейін ас үй қызметкерлері қылуеттен өзгелерден бұрын шығып, құрбандық шалады. Шалған құрбандықтарының қаны мен сүйектерін көміп сақтау әдет-ғұрып болып саналады. Шалған құрбандықтарының жұтқыншақтарынан көуап жасап мұздай су немесе айранмен бірге хылуетке кіргендерге береді. Сол түні сопылар үйлерінде демалады және ертеңіне таң намазында дұға жасап, зікір салып қылуеттің біткендігін жариялайды.

Сұхбат

Кейбір Яссауи шейхтары сопылық пен рухани сұхбаттың маңыздылығын атап көрсету мақсатында: «Намаздың қазасы болады, бірақ сұхбаттың қазасы болмайды» деген. Ықылассыз адамдардың, тіпті бұл ықылассыз адамдарға тиісті заттардың да сопылардың рухани тыныштығын бұзатындығына сенген. Аңыз бойынша Ахмет Яссауи сұхбатында күтілген берекет пен жан тыныштығы болмаған кезде мүриттеріне теккені тексеріп шығуларын бұйырған. Олар ықылассыз адамның таяғын теккеде ұмытып кеткендігін көрген. Бұл таяқ сыртқа шығарып тасталғаннан кейін мәнді де берекелі сұхбат жасаған.

Халифат

Сопылық білімін аяқтаған дәруіш, халықты тура жолға шақыру құқығын алып, халифа болады. Яссауилікте рұқсат пен халифаттың

символы ретінде бұл адамға шейх тарапынан асатаяк сыйға тартылады. Шопанның қойларды таяқпен бағып, қасқырлардан қорғағаны сияқты халифа болған адам да рухани тәрбиесімен айналысқан адамдарды тәрбиелейді және оны нәсінің тұзақтарынан қорғайды деген сенім бар. Сопылық дәрежелерін аяқтамаған мүритке халифалық берілуі дұрыс деп саналмайтын еді. Бұл дәрежелерден өткеннен кейін де ішінде нәсілік сезімінің қалып қалмағандығын тексеру үшін мойнына бір көрзеңке тағылады және қайыр сұраттырады. Халифалық таяғын алған адамның жоғары адамгершілікке ие болуы және яссауиліктің пірі Ахмет Яссауи үшін дұға жасауды ұмытпауы керек болатын.

Қызмет

Қожа Ысқақ бин Ысмайыл Ата жазған «Хадикатүл-арифин» (Ғалымдар бақшасы) атты еңбектің үшінші бөлімінде шейх және шейхтік туралы жазылған. Бұл бөлімде «шейхтік халықты Алла жолына шақыру», «барлық адамдарға мейірімді болу» деп түсіндірілген. Ысмайыл Атадан: «Халықты Аллаға жеткізетін қанша жол бар? деп сұрапты. Сонда ол былай депті: «Тіршіліктегі барлық шаң-тозаңдардың (атом) санындай жол бар. Бірақ бір мұсылманды рахатқа бөлеу және оған пайдалы болудан артық жақсы жол жоқ».

Нәтижеде Қожа Ахмет Яссауи өзінің өлеңдері, ой-пікірлері және шығармаларымен Орта Азияда Ислам дінінің, адамгершілік пен руханияттың кеңінен таралуына үлкен үлес қосқан Алланың досы болып табылады. Хикмет жолымен жазған өлеңдері аз ғана уақыттың ішінде Анадольға дейін жеткен болуы керек. Өйткені Жүніс Әміренің «Маған сені керек сені» қайырмасы бар өлеңі, «Маған

сен керек сен» (маған тек сен керексің) өлеңінің мағына және форма жағынан қайталанған сияқты. Османлы дәуірінде әсіресе нақшбандилерге тән өзбек теккелерінде «Диуани Хикметтегі» кейбір өлең шумақтары діни өлеңдер сияқты оқылған. Османлы дәуірінің соңғы кезеңдерінде нақшбанди-халиди шейхтарының бірі Хажы Хасан Шүкрі (өлген ж. 1327/1909) тарапынан кейбір хикметтер шағатай тілінен османлы тіліне аударылып, «Терджүме-и диван-ы Ахмед-и Йесеви» деген атпен жарық көрді (Стамбул 1327/1909). Бұл жағдай Ахмет Яссауидің Орта Азиядан мыңдаған шақырым алыста жатқан аймақтарда да ғасырлар бойы ұмытылмағандығын және оның ой-пікірлерінің қолданылып келе жатқандығын көрсетеді.

Яссауидің Хикмет үлгісінде жазылған өлеңдері ғасырлар бойы қазақ даласында айтылғаны сияқты өзбектердің ауылдарында және қырғыздардың шаңырақтарында да қайталанып жүрген. Өзбектер шайханаларында Яссауидің хикметтерін оқитындарды “яссауихан” деп атаған және бұл хикметтер әсіресе Ферғана жазығында әйелдер арасында көп оқылған. Қырғыздар Диуани Хикмет пен Хакім Атаның өлеңдері қосылып біріктірілген Бақырған Кітабын балаларына оқытқан. Акіретте Сират көпірінде Ахмет Яссауи қырғыздарға көмектеседі деген халық сенімі де яссауиліктің қырғыздар арасында қаншалықты ықпалды болғандығын көрсетеді. Қазір де Қазақстанның Түркістан (бұрынғы аты Яссы) қаласында отбасын құрап жатқан жасжұбайлардың Ахмет Яссауи кесенесіне барып дұға оқитындығы да осы ұлы адамның ғасырлар бойы ықпалды күшке ие болғандығын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- Ахмет Яссауи, Диуани Хикмет (бас. Р. Исмаилзаде, Қ. Карі, Ғ. Қамбарбекова), Тегеран 2000;
- Сопы Мұхаммед Данишменд, Миратул-кулуб, Швеция, Упсала Университеті Кітапханасы, нөм. 472, vt. 158b-177a;
- Хакім Ата, Бақырған Кітабы, Қазан 1884;
- Қожа Исхак, Хадикатүл арифин, Ташкент, Өзбекстан Гуманитарлық Академиясы Бируни Шығыстану Институты Кітапханасы, нөм. 11838, vt. 1b-131a;
- Али әбу Хусейн Сафи, Решехаты Айнүл хайат, Тегеран 2536/1977.
- Ахмед ә. Махмуд Хазини, Жевахирул эбрар мин эмважил бихар, Стамбул Университеті Ктп., ТҮ, нөм. 3893.
- Мұхаммед Алим Сыддыки, Лемехат мин нефехатил-кудс (бас. М. Незир Ранча), Исламабад 1986;
- Мұхаммед Шериф Хусейни, Хужжетүз-закирин ли-реддил-мүнкирин, Сүлеймание Ктп., Решид Эфенди, нөм, 372, vt. 1b-203b;
- Сейид Зинде Али, Семератул-мешайых, Ташкент, Өзбекстан Гуманитарлық Академиясы Бируни Шығыстану Институты Ктп., нөм. 1336, vt. 1a-291b;
- Шейх Худайбад ә. Таш Мұхаммед Бухари, Бустанүл-мухиббин, бас. Б. М. Бабаджанов, М. Т. Кадирова, Түркістан 2006.
- Зікірия Жандарбек, Насапнама нұсқалары, Жаңа түркі тарихы, Алматы 2002;
- Ашірбек Муминов и другие, Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии, Алматы 2008.
- Девин деВеее, «Ясавия», Ислам на территории бывшей Российской империи: энциклопедический словарь, ред. С.М. Прозоров, вып. 4, Москва: «Восточная литература» РАН, 2003, сс. 35-38;
- Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981;
- Devin DeWeese, Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba
- Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition, Pennsylvania 1994;
- Mevlana Safiyyüddin, Neseb-nâme Tercümesi (hız. Kemal Eraslan), İstanbul 1996;
- Necdet Tosun, “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir’âtü’l-kulûb”, İLAM Araştırma Dergisi, II/2 (1997), s. 41-85;
- Bakhtiyar Babadjanov, “Une Nouvelle Source sur les Rituels de la Tariqa Yasawiyya: Le Risâla-yi Dhikr-i Sultân al-‘Arifin”, Journal of the History of Sufism, 3 (2001), б. 223-228;
- Önal Kaya, Tezkire-i Hakîm Ata: Bir Yesevî Dervîşinin Menkabevî Hayatı, Ankara 2007;
- Hayati Bice, Hoca Ahmed Yesevî, İstanbul 2011;
- Seyfuddin Rafiu’ddin- Nadirhan Hasan, “Hazîni’nin Câmiu’l-Mürşidin Adlı Eseri Hakkında”, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, V/12 (2004), s. 159-166.
- Necdet Tosun, “Yeseviyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013, с. 43, s. 487-490.

Предисловие

Хазрети Туркестан Ахмед Ясави - человек высшей нравственности, высокой любви и глубокого знания и мудрости; человек, приближенный к Аллаху. Ахмет Ясави является одной из самых важных фигур тюркской культурной истории. Он не ограничился только передачей последующим поколениям искры любви и почитания ислама, заженной в его сердце Хазрети Юсуфом Хамадани, он посредством воспитанных и отправленных им на огромные территории, простирающиеся с одного конца Азии и до глубин Европы, последователей прививал людям идеи справедливости, смирения, единства и мира.

Хазрети Ясави вместо арабского и персидского языков, являвшихся в тот период языками культуры и религии, использовал родной тюркский язык и превратил тюркский язык в язык науки, любви и просвещения. Он был первым тюркским суфием, использовавшим родной тюркский язык в своем учении и хикметах, и таким образом повлиявшим на широкие массы народа. Если сегодня мы говорим о литературном тюркском языке, на котором говорят и пишут на огромных территориях, то первоисточником является великий святой Ахмет Ясави.

С другой стороны, Хазрети Ахмед Ясави является личностью, возродившей в свое время истинное учение ислама и сунны против противосуннитских религиозных движений и направлений, вышедших за границы толкования Корана, таких, как рафидиты, зиндики, мульхиды. Он является выдающейся личностью, объясняющей народу истинный ислам, прописанный в Коране и которому следовал великий Пророк, и толкующей категорию любви и мудрости Корана.

На самом деле, когда мы говорим об Ахмеди Ясави, мы вспоминаем первого тюркского суфия, который объяснял ислам, которым жил великий Пророк, на родном, понятном каждому тюркском языке и воспитанных им активных учеников-последователей, которые пытались распространить по всему миру таухид, единобожие ислама и свет справедливости.

Доктор, профессор
Муса Иылдыз
Председатель Полномочного Совета

Хазрети Туркестан является всемирным достоянием, наставления которого были обращены не только к нашим народам. Что говорить, упоминаемое вместе с его именем учение Ясави по существу не что иное, как тюркская интерпретация ислама. Эта памятная личность, вобравшая в своей душе любовь к Аллаху, Пророку и вселенной, является символом углубления и расширения в человеке любви и мудрости, искренности, милосердия, уважения и любви к людям.

В одном стихотворении сердце Туркестана описывается следующим образом:

*Сердце Туркестана - Ахмет Ясави
Наполнил любовью сердца людей
Собрав всех последователей своих
Сказал джигитам: это - дорога мужества
Это - дорога достижения истинной любви.*

*Познавший тайну меламета от Арслан Баба,
Одевший суфийский аскетический плащ из шерсти
Получивший наставления Юсуфа Хамадани,
Сказал, в конце концов, это - дорога расцвета и мощи,
Это - дорога свободы для укротителей плоти.*

*Оставивший в зеленом куполе свой след святой
Излучающий словами мудрости святой
Вещает языком откровения - тюркским языком
И говорит, это - дорога единства Туркестана,
Не распадайтесь, это - дорога солидарности и согласия.*

*В наполненной словами текбира великой степи,
Разносит ветер эхо Ху Аллах,
Сияет светом мечеть Ясави
Говорит: мой тюрк брат! Это - дорога единства,
Не оставляй Коран, это - дорога благосостояния.
(Мустафа Ялатджи)*

Сегодня мы обязаны показать всему миру мир, созданный Ахмедом Ясави, посредством пламени, зажегшимся в наших сердцах от искры Ахмеда Ясави. И эта книга, которую вы держите в своих руках, является плодом нашей миссии.

Эта книга «Ахмед Ясави», подготовленная в рамках проекта, начатого непосредственно мной в период моего пребывания на должности первого проректора университета, непременно будет расширена в результате нашей деятельности и идеи Ахмеда Ясави будут повсеместно распространяться. Здесь я выражаю свою искреннюю благодарность от имени университета профессору доктору Неждет Йосуну и всем, внесшим вклад в подготовку этой книги.

Введение

Доктор, профессор
Неждет Тосун

Живший в Центральной Азии мыслитель и поэт-суфий XIX века Ходжа хмед Ясави внес большой вклад в распространение ислама и укрепление духовно-нравственных устоев в обществе. Кроме того, его поэтические произведения (хикметы), содержащие мудрые изречения, являются ценными памятниками тюркского литературного искусства. Мировоззрение, убеждения и верования поэта раскрываются не только в передаваемых из уст в уста рассказах о нем и коротких текстах религиозного содержания, но и в двух очень значимых произведениях - в собрании стихов Ходжи Ахмеда «Диван-и Хикмет» и в книге «Миратюль-кулюб», написанной мюридом и учеником Ясави - Суфри Мухаммадом Данишмандом.

В отсутствие грамотности произведение «Диван-и Хикмет» зачастую передавалось из поколения в поколение устно либо переписывалось разными авторами, что вызывало некоторые разночтения, поэтому письменные варианты произведения имеют различное количество стихов. Есть вероятность того, что в тексте произведения присутствуют поэтические вкрапления других авторов. Тем не менее, все стихи, содержащиеся в «Диван-и Хикмет», отражают духовные и религиозные представления Ходжи Ахмеда Ясави.

Произведение Ахмеда Ясави написано на чагатайском языке, и в наши дни далеко не каждый сможет его прочитать и понять. По этой причине перевести это произведение на современные тюркские языки, а также на распространенные в мире языки - английский и русский - стало насущной необходимостью. Наша работа призвана хотя бы частично удовлетворить эту потребность. В ней собраны переводы избранных стихотворений Ходжи Ахмеда Ясави на турецкий, казахский, русский и английский языки. Несмотря на то, что произведение «Диван-и Хикмет» написано на тюркском языке, около века назад оно было опубликовано арабской вязью. Диван-и Хикмет на протяжении столетий записывался и печатался на арабском. Для того, чтобы оживить воспоминания, предоставляя оригинальность орфографии и искусно пронести ностальгию до наших дней, четверостишья представлены в виде арабского писания, латинской транскрипции и

упрощенного перевода. Отдельный вклад в эстетическую красоту данного издания внесли миниатюры, написанные относительно недавно, на тему рассказов из жизни Ахмеда Ясави. Стихотворения содержат информацию об образе жизни Ходжи Ахмеда Ясави, рассказы из его жизни и сообщения о нравах и порядках, заведенных в тарикате суфия. Мы надеемся, что подготовленная таким образом книга, являющаяся в некотором смысле художественным произведением, будет по достоинству оценена читателями.

Хикметы для публикации в книге выбраны из числа стихотворений первых двух изданий «Диван-и Хикмет». В этих изданиях стихотворения были записаны буквами арабского алфавита. Первая из этих публикаций сделана в 1904 году в Казани. Позже Дайрабай Серикбайулы и С.Рафиддинов, используя современные технологии, обновили текст издания и вновь опубликовали его в 2001 году. Стихотворения второго издания были переведены на казахский язык Куанышбеком Кари, Талией Камбарбековой и Расулом Исмаиляде и изданы с переводом в 2000 году в Тегеране. Авторы этого издания взяли за основу публикации 1893 года в Казани и 1897 года в Стамбуле. При составлении данной книги мы в большей степени руководствовались вторым изданием.

Перевод на современный турецкий язык сделан автором данной работы. Для более качественного перевода автор использовал словарь «Абушка Люгати», словарь шейха Сулеймана Бухари «Люгат-и Чагатай» (Чагатайский словарь) и словарь «Тюрки-и Османи» (Тюркский османский), а также словари, которыми пользовались при подготовке своего издания Кемаль Эраслан и Хаяти Бидже. Прежде перевод этого произведения на русский и английский языки не проводился в таком объеме, поэтому наша работа будет полезной тем людям, которые владеют русским либо английским языком. Следует заметить, что стихотворения Ходжи Ахмеда Ясави мало переведены на языки мира. Мы верим, что наша книга, содержащая перевод на несколько языков, внесет существенный вклад в знакомство людей мира с творчеством Ходжи Ахмеда Ясави. Особую благодарность за подготовку и публикацию данной книги мы выражаем Международному казахско-турецкому университету имени Х. А. Ясави.

Ходжа Ахмед Ясави

Начиная со II века по мусульманскому календарю (VIII в.) ислам начал быстро распространяться в Центральной Азии. Тогда же в этом регионе появились первые религиозные аскеты и мистики. Абдуллах бин Мубарек (дата смерти 181/797), родившийся в Мерве (современный Туркменистан), был очень набожным человеком, суфием и ученым. В Мерве он создал две обители, где проповедовал ислам. Города Нахшеб (современный Карши, Узбекистан) и Термез тоже воспитали нескольких ученых-суфиев, среди которых Абу Тураб Нахшеби (д.с. 245/859-860), говоривший: «Ничто не осквернит суфия, наоборот — в его присутствии все становится чистым и светлым», и Хаким Тирмизи (д.с. 320/932-933), создавший несколько духовно-мистических произведений на арабском языке. Усыпальница Хакима Тирмизи в Термезе до сих пор является местом поклонения.

Бухара и Самарканд являлись самыми крупными центрами науки и суфизма в Централь-

ной Азии. Учение Абу Бекира Мухаммеда бин Исхака Келабази (д.с.380/990), проживавшего в районе Келабаз города Бухары, было объединено в книгу на арабском языке под названием «Ат-тааруф мазхаби ахлит-та-саввуф», а его мистическое толкование некоторых хадисов было представлено в произведении «Бахрул-феваид».

Абу Саид Абуль-Хайр (д.с. 440/1049), читавший свои стихотворения, несшие поучительный смысл, на специальных собраниях, жил и творил на территории современного Туркменистана в Мейхене. Среди туркмен он известен как «Мене Баба». Сведения о его жизни, деятельности и некоторые его выражения сохранились до наших дней благодаря работе Мухаммеда бин Абу Равх Лютфуллаха (д.с.541/1147) «Халат-у Сюханан-и Шейх Абу Саид» и работе Мухаммеда бин Муневвера «Эсрарут-тавхид фи макаматиш-Шейх Аби Саид». Известные рубаи, начинающиеся словами «Приходи, опять приходи, кто бы ты ни был - приходи» и приписываемые Мевляне

Миниатюра: Cihangir Ashurov, Ahmed Yesevi'nin Öğütleri
Миниатюра: Жихангир Ашууров, Ахмет Яссауидің кеңестері

Миниатюра: Джихангир Ашууров, Советы Ахмета Ясауи
Miniature: Jikhangir Ashurov, Advices of Ahmed Yasawi

Джелаледдину Руми, имеются среди стихотворений Абу Саид-и Абуль-Хайра, хотя жил он за два века до Мевляны.

Автор произведения «Кашфул-махжуб» Худжвири (д.с. 465/1072) встречался со многими суфиями Ферганы и оставил упоминание о том, что местные жители называли своих шейхов словом «Баб». Это утверждение действительно практически для всей территории Центральной Азии. Как видно из истории учитель Ахмеда Ясави из Отрара Арыстан-Баб тоже носил это звание, как и другие учителя, захороненные в усыпальнице Арыстан-Баба — Карга-Баб и Лачин-Баб. В произведении Несебнаме отец, дед и некоторые другие родственники Ахмеда Ясави носили звание «шейх». Это говорит о том, что суфизм пустил глубокие корни в этом регионе еще до рождения Ясави, а суфии — шейхи и дервиши — с момента возникновения ислама смогли посредством простонародного тюркского диалекта широко распространить его среди кочевых и оседлых тюрков, особенно в бассейне Сырдарьи.

Центральная Азия находилась под сильным влиянием активно действовавшей мистической культуры Хорасана. Вместе с этим Самарканд и Бухара, обладающие сильными религиозными школами и учеными, были не самой лучшей средой для проповедников Хорасанской школы. Здесь могли прижиться только такие суфийские учения, которые имели очень жесткую зависимость от фундаментальных устоев и правил ислама. Юсуф Хамедани, получивший образование в медресе Низамие в Багдаде и позднее изучивший суфийское учение Хорасана, дал разрешение нескольким своим ученикам распространять

свое учение. Таким образом он стал родоначальником одного из двух самых главных суфийских течений в Центральной Азии.

У Юсуфа Хамадани (д.с. 535/1140) было два самых значимых ученика — Ходжа Ахмед Ясави и Абдулхалик Гуждувани, ставшие основателями двух самых распространенных суфийских орденов Центральной Азии — Ясавия и Хаджеган (в последствии - Накшибендия). Некоторые мистические произведения Юсуфа Хамедани сохранились до наших дней. Самое известное из них, написанное на персидском языке, — «Рутбетул-хаят». Ходжа Ахмед Ясави, оставивший неизгладимый след в духовной истории Центральной Азии, прошел религиозно-суфийское обучение у Юсуфа Хамадани и вернувшись в свой родной город — Ясы, положил начало своей суфийской деятельности.

Жизнь Ходжи Ахмеда Ясави

Ахмед Ясави родился в небольшом городе Сайрам, расположенном неподалеку от современного города Шымкент в Казахстане. После получения религиозного суфийского образования он поселился в городке Ясы (современный Туркестан). Значительную часть своей жизни Ахмед Ясави провел в этом городке, где посвятил себя науке и религиозному развитию. В частности, занимался обучением людей моральным принципам. Умер Ходжа Ахмед в этом же городке. Его отец шейх Ибрагим был суфием, имел учеников-мюридов в Сайраме. Ходжа Ахмед в раннем возрасте потерял отца и мать. Духовное и религиозное воспитание он получил от шейха Арыстан-Баба в Отраре.

После смерти своего учителя он отправился в Бухару, которая в то время считалась крупным центром культуры и учения. Там он познакомился с Юсуфом Хамадани (д.с. 535/1140-41) и стал его учеником-мюридом. В некоторых источниках встречается информация о том, что Ходжа Ахмед был также учеником Шихабеддина Сухраварди (д.с. 632/1234) и Эбун Неджиба Сухреверди (д.с. 563/1168). Кроме того, есть вероятность того, что Ахмед Ясави получал знания и от других ученых и мыслителей, так как среди его родственников были шейхи, в частности, он был связан родственными узами по отцовской линии с халифом из Ясы Мусой Ходжа.

После окончания обучения Ходжа Ахмед создал в Ясы свою ханаку (суфийскую обитель). Суфий обучал людей жизненным принципам и писал стихи на тюркском языке,

которые позднее были объединены в сборнике под названием «Диван-и Хикмет». Согласно некоторым легендам, Ходжа Ахмед зарабатывал на жизнь тем, что строгал из дерева ложки и продавал их, однако более точные сведения указывают на то, что его семья была довольно состоятельной. Из некоторых рассказов мы узнаем о том, что иные ученые того времени критиковали его за способы богослужения в ханаке. Однако эта критика стала, скорее всего, ответом на высказывания Ахмеда Ясави, который в своих стихотворениях говорил о неискренности ученых и лживости суфиев. Наиболее популярными темами его творчества являются: любовь к Аллаху и пророку, помощь бедным и обездоленным, соблюдение религиозных законов, нравственность, богослужение, работа над собой, самокритика, рассуждения о смерти, об уровнях духовного развития и вреде от сомнения.

По легенде, Ходжа Ахмед в возрасте 63 лет создал для себя маленькую комнатку в подполье ханаки. Остаток жизни он провел преимущественно в этой комнатке, молясь и раскаиваясь в грехах. В более поздних источниках говорится о том, что Ходжа Ахмед простился с жизнью в 562 году по календарю Хиджры (1166-67 г.). По мнению некоторых исследователей, эту дату стоит еще немного отодвинуть вперед.

Есть мнение о том, что у Ахмеда Ясави был сын по имени Ибрагим, который умер в детском возрасте. Род Ясави продолжился благодаря его дочери Гаухар. В Туркестане, в области Мавераннахр, в Центральной и в

Малой Азии многие известные люди считают себя выходцами из рода Ходжи Ахмеда. Одними из них являются шейх Самарканда Зекерия, поэт Ата из Скопье и Эвлия Челеби.

В конце XIV в. эмир Тимур, посетив ставшую к тому времени известную могилу Ахмеда Ясави, приказал построить вокруг нее мавзолей. В течение нескольких лет вокруг могилы были созданы мавзолей и мечеть, которые вместе с ханакой образовали единый архитектурный комплекс. В наши дни усыпальница Ходжи Ахмеда Ясави является святыней и одним из наиболее посещаемых мест в Центральной Азии. Тот факт, что расстояние между могилой Ахмеда Ясави и его кельей в подземелье составляет всего метров сто, наводит на мысль о том, что первоначальная ханака находилась около его кельи. После его смерти ханака, созданная им, превратилась со временем в большое сооружение, включающее библиотеку, столовую, молельные комнаты и кельи дервишей.

В то время, когда Ахмед Ясави поселился в Ясы, в Центральной Азии активно проходил процесс принятия ислама, чему в значительной степени способствовало распространение суфизма. Ходжа Ахмед стал особенно популярным учителем среди кочевых племен, живших в районе Ташкента и по берегам Сырдарьи. Он простым и доступным языком обучал людей основам ислама, морали, суфийским нормам и принципам. По этой причине Ходжа Ахмед использовал одну из самых распространенных форм изложения мысли в народной литературе — стихотворную строфу. Так появились на свет его хикметы. Эти произведения, с помощью дервишей, достигли слуха самых отдаленных тюркских народов.

Таким образом, в самое короткое время творчество и образ мысли Ясави распространился среди тюркских народов Центральной Азии.

Уже по некоторым отрывкам из произведения одного из мюридов Ахмеда Ясави — Суфи Мухаммада Данишманда — «Миратюль-куллоб» и из его собственных стихов становится понятно, что Ходжа Ахмед был суфием и ханифитом. Например, в произведении «Миратюль-куллоб» мы находим следующие строки, авторство которых, по утверждению создателя произведения, принадлежат Ходже Ахмеду: «В конце света появятся такие шейхи, у которых Шайтан будет учиться подлости, они же будут выполнять его работу... Праведники врагами окажутся, грешники и безбожники друзьями покажутся». В качестве примера из «Диван-и Хикмет» мы можем привести следующее стихотворение Ходжи Ахмеда:

*“Не будут знать они, что должен делать ученик,
Не будут знать разницы между разрешенным
и запрещенным,*

*Не будут они придерживаться ханафийского
мазхаба,*

А будут следовать заблудшим ученьям”.

Произведение «Миратюль-куллоб», написанное Суфи Мухаммадом Данишмандом на чагатайском языке, является одним из наиболее древних источников, содержащих слова Ахмеда Ясави. Самым древним источником, содержащим рассказы о жизни поэта, считается книга религиозных рассказов, написанная на персидском языке Хусамедином Сыгнаки (д.с. 711/1311). Оба этих произведения были опубликованы Неждетом Тосуном. Из этих произведений ясно, что Ходжа Ахмед Ясави был одним из наиболее известных суфиев Центральной Азии.

Произведения

1. «Диван-и Хикмет»

Эта книга — сборник стихотворений Ходжи Ахмеда, написанных на тюркском языке. Дошедшие до наших дней копии этого произведения и с точки зрения содержания, и с точки зрения языка изложения очень друг от друга отличаются. Этот факт говорит о том, что копии произведения, включающие разные стихотворения, были написаны разными людьми. Время от времени авторы копий могли уделять внимание сбору и фиксации тех стихотворений Ахмеда Ясави, которые считались забытыми на момент составления копии. Таким образом, они отдалялись от исходного текста. Вместе с этим, в основном все стихотворения во всех копиях посвящены мировоззрению Ахмеда Ясави, его убеждениям и изложенным им основам тариката. Стихотворения Ходжи Ахмеда очень важны с точки зрения изучения истории образования единой системы взглядов среди тюркских народов. Произведение «Диван-и Хикмет» много раз публиковалось на османском и на современном турецком языках.

2. «Факрنامه»

Это сочинение приписывается перу Ахмеда Ясави. Написано оно на чагатайском языке, содержится в ташкентской и в нескольких казанских публикациях «Диван-и Хикмет». «Факрنامه» является скорее не самостоятельным сочинением, а прозаической частью «Диван-и Хикмет». Было издано Кемалем Эрасланом.

3. «Рисале дер Адаб-и Тарикат»

Представляет собой небольшое сочинение, написанное на персидском языке. Рукописные копии этого произведения хранятся в Ташкенте. В нем рассказывается о порядках и должностях тариката, об отношениях между мюридом и муршидом, о положении дервиша, о важности стремления познать Аллаха и о любви к Творцу. С. Моллаканагатулы перевел это произведение на казахский язык и опубликовал его (Алматы, 2012).

4. «Рисале дер Макамат-и Ерба-ин»

Является небольшим произведением, которое приравнивается к произведениям Ахмеда Ясави. Оно написано на персидском языке. В основном произведение посвящено устоям шариата, тариката, одаренности и истинным знаниям. На каждую из этих тем написано по 10 макамов. В сумме же произведение состоит из 40 макамов и правил. В настоящее время имеется только один экземпляр, который находится в Народной Библиотеке в городе Кутахя-Тавшанлы (номер:1056, стр. 112а-113а).

Предания

Сведения о жизни Ахмеда Ясави довольно ограничены. В мире тюркской литературы Ходжа Ахмед знаком людям больше не из достоверной литературы, а из преданий. Часть из этих преданий основана на действительных исторических событиях и правдивых рассказах из жизни поэта, часть же — вымысел людей. Ниже представлены некоторые из рассказов о жизни Ходжи Ахмеда.

По преданию Арыстан-Баб был одним из лидеров асхабов (слово «баб» значит «шейх»; позже это слово стало встречаться в литературе как «баба», что значит «отец»). Однажды, последователи Мухаммада сильно проголодались, им нечего было есть. Тогда они пришли к пророку и стали умолять его помочь им добыть немного еды. Мухаммад стал молиться. В ответ на его молитву архангел Джабраил принес блюдо, полное фиников, из рая. Но один из фиников упал на пол. Тогда архангел Джабраил сказал: «Этот финик — доля одного из ваших братьев, Ахмеда Ясави». Всякую доверенную на хранение вещь нужно вернуть хозяину. Обязанность передать финик Мухаммад также доверил одному из своих асхапов, которым стал Арыстан-Баб — будущий воспитатель и наставник Ахмеда Ясави. Арыстан-Баб, прожив более четырехсот лет, пришел в Сайрам и Ясы и исполнил свое обязательство, передав финик Ахмеду Ясави.

Согласно некоторым родословным древам Арыстан-Баб считается родственником отца Ахмеда Ясави шейха Ибрагима. Вполне вероятно, что этот рассказ о хурме Арыстан-Баб видел во сне. Позже, передаваясь из уст в уста, он стал преданием.

Ходжа Ахмед Ясави делил день на три части. Большую часть дня посвящал богослужению: читал молитвы и совершал зикр. Вторую часть дня тратил на обучение точным и естественным наукам всех желающих. В оставшееся время вырезал из дерева ложки и поварешки, затем их продавал — таким образом получал средства к существованию. Согласно преданию у Ходжи Ахмеда был бык-помощник. Ходжа вешал на спину быка сумку со сделанными ложками и поварешками и отправлял животное на рынок. За ложки и поварешки покупатели опускали деньги в карман сумки. Если же кто-либо, взяв ложку или поварешку, деньги в сумку не клал, то бык ходил за ним повсюду, не отставая. До тех пор пока человек не расплачивался за товар, бык продолжал за ним ходить по пятам. Вечером же бык-помощник возвращался в дом Ходжи Ахмеда.

***

В городе Ургенч, который находился на территории Хорезм, был ученый имам по имени Мервези (в некоторых источниках Мергази или Мераги). Однажды до него дошли слухи об Ахмеде Ясави, как о плохом человеке. Имам Мервези, поверив этим слухам, захотел испытать Ахмеда Ясави и окончательно развеять все сомнения. Взяв с собой несколько друзей, имам Мервези отправился в путь. По пути он узнал, что у Ахмеда Ясави было много учеников из разных краев и что тысячи людей хотели бы побеседовать с Ходжой. Однако имам рассуждал следующим образом: «Я выучил наизусть три тысячи вопросов. Их я задам Ахмеду Ясави и таким образом

проэкзамную его». Когда имам Мервези достиг цели своего путешествия, Ахмед Ходжа находился в текке. «Посмотри, пожалуйста, кто там пришел», — попросил он своего ученика Суфи Мухаммада Данишманда. Мухаммад сказал, что пришел Мервези со своими друзьями и собирается задать Ходже три тысячи вопросов. Тогда Ясави попросил Мухаммада стереть из памяти Мервези тысячу вопросов, и он сделал это. После этого Ахмед Ходжа с таким же указанием обратился к другому своему ученику Сулейману Хаким-Ате, и он также исполнил желание своего учителя. Таким образом, Мервези пришел к Ахмеду Ходже лишь с тысячью вопросов. Подойдя к Ходже Ахмеду, он спросил: «Так это ты тот, кто совращает праведников с истинного пути?». На что Ахмед Ясави совсем не разозлился и ничего не ответил. «Погости у нас три дня, а потом поговорим», — сказал он пришельцу. Спустя три дня собрались они для разговора. Мервези захотел говорить. Ахмед Ходжа же опять попросил своего ученика Хаким-Ату оставшуюся тысячу вопросов тоже стереть. Хаким-Ата стал молиться об этом Всевышнему Аллаху. Последняя тысяча вопросов тоже стерлась из памяти Мервези. Мервези, взяв слово, хотел было что-то сказать, но не смог — в его памяти не осталось ни одного вопроса. Тогда он открыл свои книгу и тетрадь и хотел что-то прочитать оттуда, но увидел, что записи в них исчезли, страницы их были чистыми. Увидев свое состояние, Мервези понял свою бестактность. Он попросил прощения у Ахмеда Ходжи перед лицом Аллаха и стал его мюридом. С помощью Ахмеда Ясави Мервези достиг высокого уровня в познании.

***

А вот еще одно предание. Неподалеку от города Ясы был поселок Сауран. Многие жители этого селения, будучи немусульманами, враждовали с жителями Ясы, которые были мусульманами, а особенно с Ахмедом Ходжой. День ото дня слава о мудрости и чудотворной силе Ахмеда Ходжи росла, увеличивалось число его последователей. Жителям же Саурана эта ситуация очень не нравилась, и вместе с числом друзей росло и число врагов учителя. Однажды захотели его неприятели оклеветать его. Взяли они одного из своих быков, зарезали его на скотобойне и, оставив только ноги, всю тушу унесли. На следующий день пошли они к кадию и сказали, что один из их быков был украден и зарезан на скотобойне и что следы крови быка ведут в текке Ахмеда Ясави. Тогда кадий сказал, что они могут пойти в текке Ахмеда Ходжи и проверить, есть ли там бык. Когда они так и сделали и, найдя там ими же самими спрятанного быка, уже думали было, что навредили Ахмеду Ходже, случилось чудо, и они превратились в псов и набросились на то мясо, что сами сюда принесли. Таким образом, каждый принял свой истинный лик. Те, кто наблюдал эту ужасную сцену, в изумлении и страхе бросились к Ходже Ахмеду. Пожалев о своем поступке, они начали умолять Ахмеда Ходжу о прощении. Ахмед Ясави пожалел их и стал молиться. Тогда им был возвращен их прежний облик. По другому преданию жители Саурана убили сына Ходжи Ахмеда — Ибрагима. Они отрезали ему голову и, завернув в полотенце, отдали ее Ходже Ахмеду как дыню.

***

А вот и еще одна притча о Ходже Ахмеде. Сидел как-то днем Ходжа Ахмед перед своей текке. Мимо него по улице проходили ребята. Они шли в мечеть и в медресе на урок Корана. Среди ребят особенно выделялся один мальчик: пока все ребята несли Коран в специальном мешочке на шее, он нес мешочек со священной книгой на голове из уважения к святыне. А когда дети после урока вышли из медресе, этот мальчик некоторое время шел вперед спиной, чтобы не поворачиваться спиной к месту, где остался учитель. Ходжа Ахмед все это видел и сказал мальчику: «Сынок, попроси разрешения у своего учителя, отца и матери, чтобы продолжить религиозное образование под моим руководством». Ребенок, спросив разрешения, пришел в текке к Ходже Ахмеду. Он учился много лет, читал длинные религиозные тексты. Затем, став мюридом, он продолжил свое духовное развитие. Мальчика этого звали Сулейман. Однажды Ходжа Ахмед отправил в степь Сулеймана и несколько других ребят за дровами. Дрова были нужны для того, чтобы приготовить еду для дервишей, учеников и гостей. Когда ребята возвращались обратно с дровами, начался дождь. Сулейман снял свое пальто и накрыл им дрова. Когда они пришли в текке, дрова у всех ребят были мокрыми и поэтому не горели, но дрова Сулеймана были сухими. Именно на них и приготовили еду. Тогда Ходжа Ахмед сказал Сулейману: «Ты совершил мудрый поступок. С этих пор я буду звать тебя мудрым Сулейманом». В последующие годы Сулейман окончил обучение у Ходжи Ахмеда и поселился в местечке под названием Бакырган. По названию местности он стал известен так-

же под именем Сулейман Бакыргани. Однако чаще всего люди знают этого человека под именем Хаким-Ата («мудрый отец»).

***

Ходжа Ахмед очень любил пророка Мухаммада и считал, что ему самому незачем жить после 63 лет, так как пророк умер в этом возрасте. После 63 лет он проводил время по большей части в подземной келье. Когда один из ближайших его учеников Сейид Мансур-Ата первый раз спустился в келью, он очень огорчился тому, что там увидел. «Мой шейх теснится в этой узенькой комнатке», - подумал он и заплакал, но в этот момент мгла расступилась перед его взором и он увидел неограниченное пространство на востоке и на западе и понял, что он ошибся.

***

Однажды в текке к Ходже Ахмеду пришло сразу много мюридов. Ханака Ходжи была узкой и тесной для такого количества людей, потому пришедшие гости стали потеть. Пот, струясь, стекал на пол. Там поставили сосуд и открыли крышку. Таким образом, пот стал скапливаться в этом сосуде и превращаться в ароматный сладкий напиток. Суфии пили этот напиток. В последствии, этот кувшин стал известен под названием «сосуд любви».

Гробница

После смерти Ходжи Ахмеда Ясави в 1166 году его похоронили в ста метрах от текке. Могила была простой и ничем не примечательной. Однако в течении короткого времени могила превратилась в место поклонения местных мусульман. В начале XIII века в период монгольского нашествия этот район подвергся разрушению. В конце XIV века эмир Тимур победил Золотую Орду и подчинил себе Центральную Азию. Тогда же он решил взять в жены Тукель — дочь монгольского хана и двинулся в путь. По дороге он решил совершить паломничество на могилу Ходжи Ахмеда в Ясы. Во время паломничества ему приснился сон, в котором Ходжа Ахмед предсказывал ему победу, за что эмир Тимур решил на месте простой могилы построить величественную гробницу. Для постройки гробницы был приглашен один из великих архитекторов того времени Ходжа Хусейн Ширази.

Гробница представляла собой четырехугольное здание с двумя куполами, в середине которого был установлен огромный казан, изготовленный из сплава семи металлов. По краям казана были сделаны надписи с молитвами и сведениями о мастере, создавшем его. Вначале в казане готовили подслащенную воду для угощения молящихся на пятничном намазе. Вода считалась лечебной. В 1934 году по приказу И.В.Сталина казан без всяких объяснений был перевезен в Ленинград и установлен в музее Эрмитаж, однако в 1989 году благодаря деятельности различных учреждений казан был возвращен в

усыпальницу Ахмеда Ясави. От центрального зала гробницы по системе коридоров можно пройти на кухню, место моления, библиотеку, комнату дервишей, к колодцу и в другие помещения, предназначенные для различных религиозных и бытовых целей.

В центральном зале находилось знамя, на конце которого был привязан конский хвост, а также установлен наконечник и полумесяц, что в культуре Центральной Азии являлось символом гробницы святого. Кроме того, имелись вторые широкие ворота, через которые можно было пройти в другой зал под вторым куполом, где находилась сама могила святого. Ворота, сделанные из резного дерева, являлись произведением ремесленного искусства и были созданы в 797 г. по мусульманскому календарю (1395 г.). Огромный надгробный камень выполнен из камня светло-зеленого цвета. В небольших помещениях вокруг центрального зала есть и другие могилы и надгробные камни. Начиная с XVI века здесь хоронили высокопоставленных лиц и правителей казахов.

Поверхность гробницы покрыта красочной мозаикой, однако входная часть не имеет специального покрытия, потому что из-за смерти эмира Тимура строительство не было полностью завершено. Более того, верхняя часть входа тоже не была завершена, однако в 1000 году по мусульманскому календарю (1591-92 гг.) эмир Бухары Абдуллах Хан приказал закончить верхнюю часть входа в гробницу. Деревянные леса, использованные во времена Абдуллаха Хана, можно видеть до сих пор.

Три стороны периметра верхней части усыпальницы расписаны выдержками из аятов Корана (59-63 аяты из суры Аль-Анам). Кроме того на внешних стенах имеются надписи, сделанные с помощью мозаики кувейтским письмом, среди которых Аллах, Мухам-

Ясавия

Посредством мюридов, учеников Ходжи Ахмеда, его философия и учение стали известны в разных областях Центральной Азии. Тарикат, в который вошли приверженцы этого учения, стал называться Ясавия. Учение Ясавия также известно под названием Сильсиле-и Мешайих-и Тюрк («Орден тюркских шейхов») из-за того, что зикр Джахри, характерный для Ясавии, был особенно популярен среди тюркского населения. Самые известные халифы Ходжи Ахмеда — это Мансур-Ата, Саид-Ата, Суфи Мухаммед Данишменд и Хаким-Ата. Учение Ясавия распространилось в основном благодаря Хаким-Ате и его ученикам.

Хаким-Ата, настоящее имя которого Сулейман Бакыргани, (д.с. 582/1186) после окончания религиозного обучения уехал из Ясы в Хорезм, где стал учителем и проповедником духовных ценностей. Так же как его учитель Ходжа Ахмед Ясави, Хаким-Ата писал стихи на тюркском языке. Они сохранились до наших дней в сборнике «Книга Бакыргани». Кроме этой книги у Хаким-Аты есть и другие произведения: «Ахыр заман китаби» (Книга Судного дня), «Хазрет Мариям китаби» (Книга святой Марии) и «Мирадж-наме»

мад, Славься Аллах, Аллах Велик, нет бога кроме Аллаха. Напротив входа в гробницу есть небольшая усыпальница, построенная на могиле дочери Улукбека и супруги Абулхаир Хана — Рабии Султан Бегим.

(Поэма о ночи чудесного вознесения Пророка). Эти произведения вместе с несколькими рассказами о жизни Хаким-Аты собраны неизвестным автором в книге на тюркском языке «Хаким-Ата китаби» (Книга Хаким-Аты). Известны такие выражения Хаким-Аты, как «Все - хорошие, мы — плохие, все - как пшеница, а мы — солома» и «Всякого встречного считай Хызыр-Ильясом, всякую ночь считай Ночью предопределения». Могила Хаким-Аты находится в городе Гонграт (Автономная Республика Каракалпакстан, Узбекистан).

Один из ведущих халифов Хаким-Аты — Зенги-Ата (д.с. 656/1258). Он жил в городе Ташкенте. На жизнь зарабатывал тем, что был пастухом. После смерти Хаким-Аты женился на его вдове Анбар-Ане. Известны четыре халифа Зенги-Аты — Узун Хасан-Ата, Сейид-Ата, Садр-Ата и Бадр-Ата. Считается, что Сейид-Ата и Садр-Ата пошли в город Сарайчик, который находился в Кыпчакском ханстве, и пригласили правителя Золотой Орды Узбек-хана принять ислам. Благодаря чудесам, которые сотворил Садр-Ата, вместе с Узбек-ханом мусульманами стали еще 70.000 человек.

Другой известный мюрид (халиф) Ахмеда Ясави Суфи Мухаммад Данишманд создал ханаку в Отраре и посвятил себя просвящению народа. Самым известным его учеником стал шейх Мустафа, которого называли Сюзюк-Ата (в некоторых источниках его имя звучит как Сюкчук или Сюксюк). Халифами шейха Мустафы были Ибрагим-Ата и сын Ибрагима-Аты Исмаил-Ата. В десять лет потерявший отца Исмаил-Ата получил религиозное образование в Хорезме, Бухаре и Самарканде. После этого пошел в Ходженд и забрал халифат у шейха Маслахата Ходженди. В Казыгурте, ставшем его государством, начал заниматься просвещением народа. Его сын и халиф Ходжа Исхак в XIV в. написал книгу на тюркском языке под названием «Хадикатуль-арифин», в которой описал мысли и взгляды своего отца Исмаила-Аты и некоторых других суфиев, а также порядки Ясавии. Могилы Исмаила-Аты и его сына Ходжи Исхака находятся неподалеку от Казыгурта, в Турбате. О Сюзюк-Ате, имя которого упоминалось выше, известно, что он передал халифат человеку по имени «Меликюз-зюхад», который в Таразе был духовным лидером общества. Правнуками этого человека являются сын Дауда Сулейман и Мухаммед аль-Кашгари.

После мюрида и одного из учеников Зенги-Аты — Садр-Аты — просвещением народа продолжали заниматься Элемин-Баба (в некоторых источниках упоминается как Эймен или Алмин), шейхи Али и Мавдуд. После того, как шейх Мавдуд закончил руководство тарикатом, учение Ясавия разделилось на две школы. Одну из них возглавил шейх Кемаль Икани, а другую — шейх Ха-

дим. После шейха Кемалья руководить деятельностью суфийской школы продолжили шейх Алиабади (Саид Ахмет), Шемседдин Узгенди, шейх Абдал (шейх Увайс), шейх Абдулваси и шейх Абдулмухеймин. Про последнего из них известно, что он в XVI веке жил в Ташкенте. Шемседдин Узгенди, известный под псевдонимом «Шемс-и Аси», писал стихотворения в форме хикметов.

Другая школа тариката Ясавия, возглавляемая шейхом Хадимом, разделилась на два направления. Первое из них возглавил преемник шейха Хадима шейх Джемаледдин Кашгари Бухари, затем руководство перешло Сулейману Газневи, Саиду Мансуру Балхи (д.с. 965/1557), во времена Османской империи посетившему Стамбул главе тарикатов Накшибендия и Ясавия Ахмету бин Махмуду Хазини. К числу трудов Хазини относятся «Джавахирул-Абрар мин амваджил-бихар», «Манбаул-абхар фи риязил-абрар», «Худжатул-абрар», «Тасаллаул-кулуб», «Джамиул-муршидин» и «Диван». Внутри этой школы после Джемаледдина Кашгари Бухари обозначилось поднаправление, которое возглавляли поочередно шейх Худайдад Бухари Газиреги (д.с. 986/1532), Мавляна Вали Кух-и Зери, шейх Касым Азизан Керминеги (д.с. 986/1578-79). После шейха Пирима руководство этим поднаправлением перешло к Мухаммеду Алим Сыддыки, известному под псевдонимом шейх Алим (д.с. 1043/1633). Этот человек в 1033 году по мусульманскому календарю (1624 г.) завершил свой труд на персидском языке под названием «Ламахат мин нафахатил-кудс», в котором привел данные о шейхах Ясавии, начиная с Ахмеда Ясави до своего времени. Полу-

чивший халифат от халифа шейха Алима — Мавляны Османа — Мавляна Мухаммеда Имла Бухарский (д.с. 1162/1749-1750) был приверженцем не только тариката Ясавия, но и тариката Накшибандия.

Один из халифов шейха Алима Мухаммед Шериф Бухари (д.с. 1109/1697) в своем труде «Худжатул-закирин ли раддул-мункирин», написанном на персидском языке, привел доказательства в пользу того, что, так называемые, зикр-и джахри дозволены шариатом, а также изложил некоторые сведения о шейхах тариката Ясавия. Сам он лично был приверженцем как тариката Ясавия, так и тариката Накшибандия. Существуют предположения, что этим человеком был Кул Шериф, который писал стихотворения-хикметы на тюркском языке. После него главой тариката были Фетхуллах Азизан, Лутфуллах Азизан и Худайдад бин Таш Мухаммед Бухари (д.с. 1216/1801). Произведение шейха Худайдада, автора многочисленных суфийских трудов, написанное на тюркском языке и называемое «Бустанул-мухиббин», - это источник знаний об устройстве тариката Ясавия и о зикр-и джахри. Его халиф Умар Ишан был последователем как учения Ясавия, так и учения Муджедитса, которое является ответвлением тариката Накшибандия. К началу XIX века учение Ясавия начало ослабевать и растворяться в учении Накшибандия. В более поздних письменных источниках оно уже не упоминается. В конце же XIX века, когда Российская империя начала господствовать в Центральной Азии, оно полностью исчезло.

Кроме вышеупомянутых шейхов Ясавии есть и другие шейхи, о жизни которых в письменных источниках нет достаточных сведений.

Так, некоторыми из них являются халифы Ахмеда Ясави Баба Мачин, Яшлыг Юнус Ата, мюрид Исмаила-Аты Отлуг Юнус Ата, встречавшийся с самим Бахаеддином Накшибанди шейх Кусем, Халил-Ата и Пахливан-Ата, видевший сына Эмира Кюляли Кук-Ата, туркестанский шейх Тонгуз, а также шейх Ташкента, которого называли Туркчу-Ата за то, что он говорил только на тюркском языке.

Были люди, которые заявляли, что они получили духовное образование во сне от Ахмеда Ясави и других шейхов. Сайид Ахмед Бешири (д.с. 868/1463), живший в XV веке в Шахрисабз и известный под именем Хазрет Бешир, и Мухаммед Шериф Бузургвар (д.с. 963/1556-57), живший в Восточном Туркестане в XVI веке и умерший в Яркенде, являются одними из таких людей. Предания и рассказы о жизни Сейида Ахмеда Бешири собраны в книге сына Касыма Тюркистани Насыра «Хешт Хадика» или «Хадаикуль-джинан», написанной на персидском языке. Рассказы о жизни Мухаммеда Шерифа Бузургвара записаны в стихотворной форме Мухаммедом Сиддиком Зелили в его произведении на тюркском языке «Тезкире Мухаммед Шериф Бузугвар» и в книге, также написанной на тюркском языке и имеющей такое же название, но авторство которой не установлено.

В некоторых источниках утверждается, что шейхами Ясавии и дервишами были живший на татаро-булгарских землях сын Абраша Суфи Бираш, похороненный вблизи Уфы Хусейн Бег, похороненный в азербайджанском городе Ниязабаде Авшар-Баба и живший в Туркменистане Гозлю-Ата.

Несмотря на то, что в произведении «Вилаетнаме», предположительно написанном в конце XV века, Хаджи Бекташи Вели, бывший одним из суфиев Малой Азии, показан как халиф Ахмеда Ясави, из «Менакибуль-арифин», написанном Эфляки в XIV веке, и «Ашыкпашазаде Тарих», написанном в XV веке, точно известно, что Хаджи Бекташи Вели был халифом Баба Ильяса Хорасани, который был шейхом тариката Вефайие, известным под именем Баба Ильяс. Кроме того, Геикли Баба, о котором в написанных в XVII веке «Путевых заметках Эвлия Челеби» говорится, что он дервиш Ясавии, был, согласно таким более древним источникам, как «Менакибуль-кудсийе» Эльвана Челеби и «Ашыкпашазаде Тарих», одним из лучших халифов шейха Вефайие Баба Ильяса. Некоторые источники, например, «Вилаетнаме» и «Путевые записки», принадлежат более раннему периоду и достоверность их оспаривается. В них о некоторых людях, которые жили в Малой Азии и принадлежали тарикату Вефайие, говорится, что они были

приверженцами тариката Ясавия. Это обстоятельство должно быть результатом бунтарных выступлений шейха тариката Вефайие Баба Ильяса Хорасани против Сельджукского султаната. Этот мятеж, известный в истории как восстание Баба Исхака, был подавлен государственными властями, а приверженцы тариката Вефайие, особенно сторонники восстания, были вынуждены скрываться. Часть же из них стала причислять себя к тарикату Ясавия. Таким образом, эти люди были зафиксированы в письменных источниках как последователи учения Ясавия. По этой причине в наши дни сложно оценить истинные размеры распространения школы Ясавия в Малой Азии и на Балканах. Кроме того, до сих пор не доказана причастность к тарикату Ясавия лачи и длинноволосых ишанов, живших в конце XIX века в Ферганской долине и на киргизских территориях. Однако, по всей вероятности, они были последними последователями Ясавии.

Ясавия и суфийское образование

Посвящение

Ритуал посвящения символизирует вступление человека на путь суфизма. В Ясавии обучение суфизму начинается с этого ритуала. Согласно произведению сына Исмаила-Аты Ходжи Исхака «Хадикатуль-арифин», написанному в XIV веке на чагатайском языке, в Ясавии церемония

посвящения совершалась следующим образом. Шейх брал за руку человека, желающего стать мюридом, просил его обратиться к Аллаху и поклясться в этом, затем сам трижды произносил молитву. После этого он брал ножницы и, читая 66 аят суры Ат-Тахрим, обрезал по два-три волоска сначала с правой, левой сторон, затем с середины головы будущего

мюрида. Это символизировало необходимость мюрида «вырезать из сердца» привязанность к земным страстям и настроиться на духовное познание. Вместе с тем, шейх советовал начинающему мюриду совершать нафиле (намаз, совершаемый помимо пяти обязательных ежедневных намазов), не пропускать зикр и не действовать без разрешения шейха.

Зикр

В Ясавии зикром называется духовная практика, в которой участвуют несколько человек и во время которой молитвенная формула произносится громко вслух. Эта практика в Ясавии получила особое название «зикр-и ерре», что в переводе с персидского значит «зикр-пила». Зикр стали так называть потому, что во время его совершения слова, которые произносят молящиеся, теряются и остается лишь гортанный шуршащий звук, напоминающий скрежет пилы. Сохранились слова о зикре Исмаила-Аты, по всей вероятности, жившего в конце XIII в. — начале XIV в. Он сказал: «Как кузнецы, раскалив железо, бьют по нему молотом и в итоге получают кованное железо, так и мюриды бьют по раскаленному сердцу зикром и в итоге получают очищенную душу». Обучая мюридов зикру, Исмаил-Ата так их настраивал: «Эй, дервиш! Мы стали братьями по тарикату. Прими от меня один совет. Представь, что мир — зеленый купол и ты в нем один. Только ты и Творец. Растворись в зикре так, чтобы остался только Творец!» Сын Исмаила-Аты Ходжа Исхак предпочитал произносить во время зикра одно из имен Аллаха, Ходжа Ахмед Ясави советовал мюридам произносить слова «Аллах» или «Ху», а Исмаил-Ата — только слово «Ху».

В произведении «Рисале-и Зикр-и Хазрет-и Султан уль-арифин», которое написано на чагатайском языке и автор которого неизвестен, рассказывается о шести видах зикра в Ясавии. 1. Зикр «Исм-и зат». Во время этого зикра произносится слово «Аллах», также можно молиться, произнося формулу «Аллах Ху, Аллах Ху, Йа Ху, Аллах Ху». 2. Зикр «Исм-и сыфат». Для этого зикра произносится формула «Хай ах, Хай ах». Этот зикр произносится после полуденного намаза. При произношении «хай» и «ах» пальцы сжимаются в кулак. 3. Зикр «Дюсере». Формулы этого зикра — «Хай ах, Аллах, Хай, Ху» и «Хай, Хайен, Ху Аллах; Хай, Хайен, Ху Аллах». 4. Зикр «Ху». Формула этого зикра — «Ху, Ху, Ху, Аллах; Ху, Ху, Ху, Аллах». 5. Зикр «Чайкун». Во время зикра молящийся сопровождает молитву звоном колокольчика. Формула зикра — «Ху (звон), Ху (звон)». 6. Зикр «Чехар дарб». Формула зикра — «Хай, ах, ах, ах, Хай, Ху; Хай, ах, ах, ах, Хай, Ху». Кроме этих шести типов зикра есть еще зикр «Кебутер» («зикр голубя»). Он совершается с произношением формулы «Ху, Ху».

Уединение (хелвет)

Хелвет — это уединение дервиша для совершения молитвы или для размышлений о себе и мире. В Ясавии уединение является одним из основных элементов суфийского обучения. При этом, уединение совершается согласно определенных правил. В книге Хазини «Джевахир уль-Абрар» сказано, что в отличие от общей практики уединение в Ясавии является групповым. Мюриды, которые намереваются совершить хелвет, получают разрешение муршида и за день до хелвета начинают держать пост. Кроме того, за день

до хелвета мюриды после утреннего намаза увеличивают число зикров и такбиров. В тот же день, после предвечернего намаза, закрываются двери, печная труба и все отверстия помещения, где будет происходить хелвет. Мюриды проводят остаток дня в молении и совершении зикра. После вечерней молитвы на ифтар прежде всего подается горячая вода. С нее начинается мюрид прием пищи после дневного поста, после этого вода опять не подается. После воды подается суп из проса. Чтобы успокоить организм после супа мюриды могут выпить айран или съесть небольшой кусочек арбуза. После еды читают суру или несколько аятов из Корана. Стоя в шеренге, трижды произносят такбир, после чего до полуночи остаются в молении и размышлениях об Аллахе. В это время читаются религиозно-поучительные рассказы и стихотворения. Затем головы мюридов обриваются и мюриды произносят такбир с четырех сторон того помещения, где будет совершаться хелвет. Затем совершают зикр. После того как светильник погаснет, некоторое время отдыхают, увиденные сны рассказывают шейху.

Хелвет совершается таким образом в течение сорока дней. На сороковой день работники кухни первыми прекращают хелвет и совершают жертвоприношение. По традиции необходимо закопать в землю кровь и кости жертвенного животного. Из горловины зверя делается кебаб и раздается с холодной водой или айраном участникам хелвета. Ночью сорокового дня суфии возвращаются в свои жилища и отдыхают. После совершения намаза на следующее утро и зикра хелвет считается полностью завершенным.

Беседа

Некоторые шейхи Ясавии подчеркивают важность беседы на темы суфизма и нравственности. «Намаз можно перенести, но беседу перенести нельзя», - говорят они. Бытовало мнение, что невежественные люди и даже их вещи нарушали душевное равновесие суфиев. Согласно одному преданию, Ходжа Ахмед Ясави, не достигнув ожидаемого спокойствия и уравновешенности во время беседы, попросил обыскать мюридов текке. Они нашли костыль, который принадлежал одному невежественному человеку. После того как костыль убрали из текке, учитель и ученики смогли обрести душевную гармонию во время беседы.

Халифат

После того как дервиш оканчивал суфийское образование, он получал правомочие заниматься просвещением людей, то есть получал халифат и становился халифом. В Ясавии символом халифата являлся посох, который халифы получали в качестве дара от шейхов. Верили в то, что так же как пастухам посох помогал пасти овец и защищать их от волков, он помогал халифам в деле просвещения народа и оберегал их от земных страстей. Считалось невозможным передавать халифат мюриду, который не окончил религиозное образование. И даже тех, кто окончил образование, часто проверяли на наличие надменности: на шею претенденту в халифы вешалась корзинка и требовалось, чтобы в течении определенного срока мюрид просил подаяние. Человек, получающий халифат, должен был быть высокого духовного развития. Получивший же халифат человек, должен был не забывать благодарить за это Ходжу Ахмеда Ясави.

Служение

Третья глава произведения сына Исмаила-Аты Ходжи Исхака «Хадикатуль-арифин» посвящена службе шейха. В главе присутствуют такие выражения, как «задача шейха — проповедовать праведную жизнь», «шейх должен быть сострадательным ко всем людям». Исмаила-Ату как-то спросили: «Сколько путей ведут к Богу?» Он ответил следующее: «Дорог столько, сколько мельчайших частиц в мире. Но нет лучше той дороги, что соответствует законам мусульманства».

Подытоживая вышесказанное, мы можем сказать, что Ходжа Ахмед Ясави был праведником, чьи стихи, идеи и убеждения сыграли большую роль в распространении ислама на территории Центральной Азии. По всей вероятности, стихотворения Ходжи Ахмеда в короткий срок достигли территории Малой Азии, так как среди произведений Юнуса Эмре мы находим стихотворение под названием «Bana seni gerek seni» (Ты мне нужен, ты!), которое по форме и стилю изложения очень напоминает стихотворение Ясави «Menge sen ok kerek sen» (Мне нужен только ты). Также известно, что во времена Османской империи в узбекских текке, относящихся к Накшибандии, читались стихотворения из сборника «Диван-и Хикмет» с целью просвещения. В поздний период Османского государства один из шейхов ордена Накши-

бандия Халиди Хаджи Хасан Шюкрю-эфенди (д.с.1327/1909) перевел некоторые стихотворения Ясави с чагатайского на османский язык и опубликовал в Стамбуле в 1327/1909 г. под названием «Tercüme-i Dovvip-i Ahmed-i Yesevo» (Перевод сборника Ахмеда Ясави). Это обстоятельство показывает то, что даже через много лет Ахмед Ясави не забыт, его идеи и убеждения по-прежнему живы и нужны людям.

С давних времен хикметы Ахмеда Ясави звучали не только в казахских степях, а также из уст в уста передавались в узбекских кишлаках и кыргызских юртах. Среди узбекского населения людей, которые читали хикметы Ахмеда Ясави в чайханах, называли «Ясавихан». Очень часто эти хикметы читали и женщины, особенно во Ферганской долине. Известно, что киргизы своим детям читали книгу Бакыргани, в которой содержались стихотворения из «Диван-и Хикмет» и произведения Хаким Аты. Вера в то, что в Судный день Ахмед Ясави поможет пройти через мост Сират, повлияла на распространение среди киргизов учения Ясавия. То обстоятельство, что в наши дни в казахстанском городе Туркестане (старое название Ясы) невеста и жених в день свадьбы посещают могилу Ходжи Ахмеда Ясави, говорит о большом духовном влиянии этого человека на людей даже спустя много веков.

Библиография

- Ахмет Яссауи, Диуани Хикмет (издание. Р. Исмаилзаде, Қ. Қарі, Ғ. Қамбарбекова), Тегеран 2000;
- Сопы Мұхаммед Данишменд, Миратул-кулуб, Швеция, Библиотека Университета Успала, ном. 472, вт. 158b-177a;
- Хакім Ата, Бакырган Кітабы, Қазан 1884;
- Қожа Исхак, Хадикатул арифин, Ташкент, Академия художеств Өзбекистана, Библиотека Институт Бируни Шығыстану, ном. 11838, вт. 1b-131a;
- Қожа Исхак, Хадикатул арифин, Ташкент, Академия художеств Өзбекистана, Библиотека Институт Бируни Шығыстану, ном. 11838, вт. 1b-131a;
- Мұхаммед Алим Сылдыки, Лемехат мин нефехатил-кудс (издание, М. Незир Ранча), Исламабад 1986;
- Мұхаммед Шериф Хусейни, Хужжетүз-закирин ли-реддил-мүнкирин, Библиотека Сулемание, Решид Эфенди, ном, 372, вт. 1b-203b;
- Сеййид Зинде Али, Семератул-мешайых, Ташкент, Академия художеств Өзбекистана, Библиотека Институт Бируни Шығыстану, ном. 1336, вт. 1a-291b;
- Шейх Худайбад э. Таш Мұхаммед Бухари, Бустанул-мухиббин, издание. Б. М. Бабаджанов, М. Т. Кадилова, Түркістан 2006.
- Зікірия Жандарбек, Насапнама нұсқалары, Жаңа түркі тарихы, Алматы 2002;
- Ашірбек Муминов и другие, Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии, Алматы 2008.
- Девин деВеее, «Ясавия», Ислам на территории бывшей Российской империи: энциклопедический словарь, ред. С.М. Прозоров, вып. 4, Москва: «Восточная литература» РАН, 2003, сс. 35-38;
- Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981;
- Devin DeWeese, Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition, Pennsylvania 1994;
- Mevlana Safiyyüddin, Neseb-nâme Tercümesi (hızr. Kemal Eraslan), İstanbul 1996;
- Necdet Tosun, “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir’âtü’l-kulûb”, İLAM Araştırma Dergisi, II/2 (1997), s. 41-85;
- Bakhtiyar Babadjanov, “Une Nouvelle Source sur les Rituels de la Tariqa Yasawiyya: Le Risâla-yi Dhikr-i Sultân al-‘Ârifîn”, Journal of the History of Sufism, 3 (2001), 6. 223-228;
- Önal Kaya, Tezkire-i Hakîm Ata: Bir Yesevî Dervişinin Menkabevî Hayatı, Ankara 2007;
- Hayati Bice, Hoca Ahmed Yesevî, İstanbul 2011;
- Seyfuddin Rafiu’ddin- Nadirhan Hasan, “Hazîni’nin Câmiu’l-Mürşidîn Adlı Eseri Hakkında”, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, V/12 (2004), s. 159-166.
- Necdet Tosun, “Yeseviyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013, c. 43, s. 487-490.

Praise

Hazret-i Turkestan Ahmed Yesevî is a friend of God and a great man of morals, love and learning. He is one of the most significant figures of our Turkish cultural history. He not only transferred to his followers the spark of Islamic love and learning lit in his heart by His Excellency Yûsuf Hemedânî but also sent the faithful patriots he taught from one end of Asia to the depths of Europe to take action to instill into the people a sense of justice, modesty, unity and peace.

His Excellency Ahmed Yesevî preferred to use his mother tongue Turkish instead of Arabic and Farsi, which were the languages of religion and culture at the time. He thereby turned Turkish into a language of science, love and learning. He is the first Turkish mystic who used his mother tongue Turkish to influence great masses of people in his insightful interviews and speeches. It is owing to the efforts of the great master Ahmed Yesevî that it is possible to talk today about a literary Turkish that is actively used in a wide geography.

Furthermore, His Excellency Ahmed Yesevî is the person who stood up in the name of Qur'an and Sunnah against non-Sunni movements and trends that deviated from the path set by Islam. He is a man of sense who taught the people true Islam as taught and practiced by the Prophet Muhammad. He is an insightful interpreter of the Qur'an and its qualities based on true love and learning.

That is why the name Ahmed Yesevî reminds us of Islam as lived by the Prophet Muhammad, of the first Turkish mystic who taught true Islam in Turkish that can be understood by all, and of a group of faithful patriots who selflessly worked and fought to spread to the world the Islamic light of justice and Tawhid, the oneness and unity of God.

Hazret-i Turkestan is a man of great worth not for our nation only. He is also a figure of universal value owing to the valuable messages he has preached. Actually, the Yesevî path attributed to his name is none other than the Turkish interpretation of Islam. This monumental person, who combined in his heart the love of God, Prophet and existence, is

a symbol of the depth and expansion of true love and learning, sincerity, tolerance, and respect and love for the human being.

A poem describes the heart of Turkestan as follows:

The heart of Turkestan Ahmed Yesevî
Endowed with love all hearts
Gathered round him all faithful patriots
Told the courageous heroes, to heroism this is the way
To true love this is the way

The secret of modesty he gained from Arslan Baba
Wore his modest pants of poor cloth
Received his permission from Yûsuf Hemedân
Saying eventually, to glory this is the way
To freedom this is the way

Our master's voice in the green dome
Says in wise words one by one
In Turkish the language of revelation
For Turkestan to unity this is the way
To peace and harmony this is the way

Sounds of prayer water the steppe
Mingle and echo with the wind
Yesevî shines with his light from the holy tomb
Saying, Turkish brother! To unity this is the way
Follow the Qur'an, to harmony this is the way

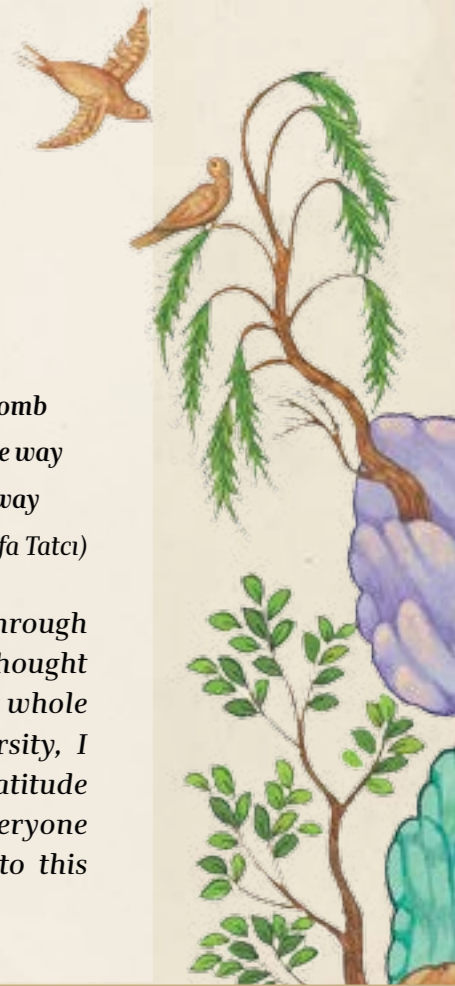
(Mustafa Tatçı)

Today it is our task to catch new sparks from Yesevî's candle and pass on the world established by him to the whole world. The work in your hands is a sign of our mission.

This work titled Ahmed Yesevî was initiated as a project by me during the time I served as Acting Rector, it has been prepared for publication.

The work will definitely expand through our further activities, and Yesevî's thought will eventually reach out to the whole world. In the name of my university, I would like to present my sincere gratitude to Prof. Dr. Necdet Tosun and to everyone else who have put their efforts into this work.

PROF. DR.
MUSA YILDIZ
Akismet Yassawi University
President of the Board of Trustees

foreword

PROF. DR.
NECDET TOSUN

Khoja Ahmed Yasawi who lived in Central Asia in the 12th century made great contributions to the spread of Islam and helping morality and spirituality take roots in that region. He also was a scholar, Sufi, and poet who made great contributions to Turkish literature and poetry by his poems called "hikmet." In addition to many legendary narrations about him which have been transmitted from generation to generation and a few treatises attributed to him, the most important works which transmit his views and feelings to this day are *Divan-i Hikmet* comprising his poems and the book titled *Mir'at al-Qulub* written by his student and disciple Sufi Muhammad Danishmand.

Because of varying number of poems in different copies of *Divan-i Hikmet* and because of the lack of enough number of early copies of its manuscripts, it is presumed that *Divan-i Hikmet* was first orally transmitted, then was compiled in differing forms, and even poems composed by other poets might have been mixed in it. Nevertheless, all of the poems in *Divan-i Hikmet* have the characteristics reflecting Khoja Ahmed Yasawi's religious, ethical, and Sufi views.

Because these poems that carry the world of Yasawi's heart to this day were written in Eastern Turkish language or Chagatai Turkish in more general terms, they are not easily understood by the contemporary people. Translation of these poems to modern Turkish dialects as well as widely spoken languages of the modern world such as English and Russian and presenting them to people's benefit have been an important necessity. In order to satisfy this need, at least partially, some verses from *Divan-i Hikmet* have been selected, translated into Turkish spoken in Turkey and Kazakhstan, Russian and English, and thus a *Divan-i Hikmet* reader that can be understood and benefited by many people has been prepared. On the other hand, because *Divan-i Hikmet* had been written and published in Arabic script until one hundred years ago, even though it is a Turkish book, selected verses have been written in Arabic calligraphy in order to carry this nostalgia to this day in an artistic form. The Arabic calligraphy, romanizations, simplifications and translations of the chosen verses have been presented together. Some miniatures

depicting Khoja Ahmed Yasawi's life and the narrations related to him have added special artistic value to the book. Finally, this fine artwork has been presented to the reader together with an introduction about Khoja Ahmed Yasawi's life, narrations, and the main principles of Yasawi Sufi Order.

When making selections from *Divan-i Hikmet*, it has been benefited from two of its editions published in Arabic. The first one is its 2001 computer based edition in Arabic script published in Almaty and prepared by Dayrabay Serikbayuli and S. Rafiddinov based on its 1904 Kazan edition. The second one is its edition prepared by Kuanışbek Kârî, Galiya Kambarbekova and Rasul İsmailzâde published in Arabic script together with Kazakh adaptation (translation) in Tehran in 2000. Because the editors who published the latter compared *Divan-i Hikmet*'s 1893 Kazan and 1897 Istanbul editions and prepared a stronger text, we have mostly benefited from that edition when making our selections.

The adaptation/translation of the selected couplets into modern Turkish has also been carried out by us. When needed, we have benefited from various dictionaries such as *Abuşka Lügatı* and Şeyh Süleyman Buhari's *Lügat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî* as well as from the glossaries added to the end of the editions prepared by Kemal Eraslan and Hayati Bice. Because *Divan-i Hikmet* has not been translated to Russian and English in this extent, this book will be a valuable source for those who know these two languages. In fact, not having the translations of the works of an esteemed figure like Ahmed Yasawi into various languages and not having him introduced to the world until now has been a loss. This book, which is both an artistic and scholarly work because it presents the translation of some verses from *Divan-i Hikmet* into various languages, its calligraphy, and miniatures, will also be an important contribution in introducing Ahmed Yasawi to the world. As the team who have contributed to the preparation of this book, we would like to extend our thanks to Khoja Ahmed Yasawi University.

Khoja Ahmed Yasawi

With the beginning of the spread of Islam in Central Asia after the 2nd century Hijrah (8th century CE), pious believers and Sufis started to appear in the region. Abdullah ibn Mubarak (d. 181/797) who was born in the city of Marw, which is located within the borders of today's Turkmenistan, was a scholar of hadith, a pious believer, and a Sufi. It is recorded in the sources that he established two tekkes (ribats or dervish lodges) in the city of Marw and there he guided people to the straight path. The cities of Nahshab (Qarshi) and Tirmidh within the borders of Uzbekistan were also places where many scholars and Sufis were raised. Abu Turab Nahshabi (d. 245/859-860) who said "nothing can darken a Sufi but everything becomes clear and lucid by him" and Hakim Tirmidhi (d. 320/932-933) who is known by his views about the sainthood in Islam and the author of many books on Sufism in Arabic are some of the most famous ones of these Sufis. Hakim Tirmidhi's tomb located in the city of Tirmidh is still among the important visiting places.

By the scholars and Sufis they raised, the cities of Bukhara and Samarkand were also among the most important cultural centers of Central Asia. Abu Bakr Muhammad b. Ishaq Kalabazi (d. 380/990), who lived Kalabaz (Kalabad) district of the city of Bukhara, compiled the teachings of Sufism in his Arabic book titled al-Ta'arruf li Madhhabi Ahl al-Tasawwuf and interpreted some hadiths related to Sufism in his book titled Bahr al-Fawaid.

Abu Sa'id-i Abu al-Khayr (d. 440/1049) who established the manners of Sufi lodges (tekkes) and became famous by his recitation of poems in Sufi gatherings lived and passed away in the city of Meyhene located in today's Turkmenistan. He is known among Turkmen people by the nickname "Mene Baba." His sayings, life, and narrations have been transmitted to us by Muhammed b. Abu Rawh Lutfullah's (d. 541/1147) Persian book Halat u Sughanani Sheikh Abu Sa'id and Muhammed b. Munawwar's Asrar al-Tawhid fi Maqamat Sheikh Abu Sa'id. The famous couplet attributed to Mevlana

Miniatur: Cihangir Ashurov,
Ahmed Yesevi, Ilahi Aşk

Miniatura: Жихангир Ашууров,
Ахмет Яссауи, Аллага сүйсөнүшүлүк

Миниатюра: Джихангир Ашууров,
Ахмет Ясауи, Божественная любовь

Miniature: Jikhangir Ashurov,
Ahmed Yasawi, Divine love

Jalaladdn Rumi starting “Come, come, whoever you are, come again” can in fact be found among the poems of Abu Sa‘id Abu al-Khayr who had lived two centuries before Mevlana.

Hujwiri (d. 465/1072), the author of *Kashf al-Mahjub*, narrates in his books that he met some Sufis in Fergana region who were called by the people as “Bab.” This is in fact true for the other regions of central Asia as well. Arslan Bab from Otrar (also called Farab), from whom Ahmed Yasawi took some lessons, and Karga Bab and Laçin Bab whose graves are located in the tomb of Arslan Bab had this title. It is mentioned in *Nesebnames* (the books of genealogy) that Ahmed Yasawi’s father, grandfather, and some other relatives were “Sufi masters.” This shows that Sufi movements had been significantly effective in this region before Yasawi. It is understood that this sheikh and dervishes taught and spread Islam and Sufi morals in plain Turkish among the people living on the banks of Syr Darya and steppes.

Central Asia was mostly under the influence of Khorasan Sufi culture which is known by its characteristics of *futuwwah* (generosity) and *malamah* (self-criticism). Moreover, this environment which had powerful madrasas and scholars in the cities

of Samarkand and Bukhara was not very suitable for the spread of wandering mendicant dervishes of Khorasan. Only a Sufi understanding that adhere strongly religious principles could develop and spread in that environment, which was what eventually happened. When Yusuf Hamadani, one of the Sufis who were raised in Khorasan Sufi culture, appointed some of his disciples as his khalifas (successors) and gave them permission to guide people, he also planted the seeds of two of the most important Sufi Schools in Central Asia.

Khoja Ahmed Yasawi and Abdulkhalik Gujduni, two of the most important disciples of Yusuf Hamadani (d. 535/1140), later became the founders of two most widespread Sufi orders (*tariqahs*) of Central Asia, namely *Yasawiyya* and *Hajagan* (later known *Naqshibandiyya*). Yusuf Hamadani’s some books on Sufism have survived to this day. The most famous one of these is *Rutbat al-Hayat* written in Persian. Khoja Ahmed Yasawi, who returned to his hometown Yasi after completing his religious and Sufi education by Yusuf Hamadani and guided people there, is one of the important Sufis who left remarkable traces in the spiritual life of Central Asia.

The Biography of Khoja Ahmed Yasawi

Khoja Ahmed Yasawi was a Sufi master who was born in the town of Sayram near the city of Shymkent in today’s Kazakhstan. After completing his religious and Sufi training, he moved to the city of Yasi (today’s the city of Turkistan), became a guide for the people of the region for long years, and passed away in the same city. His father, Sheikh Ibrahim, was a well-known Sufi master with follow-

ers in the town of Sayram and its neighborhood. Khoja Ahmed Yasawi who lost both of his parents at a very young age stayed for a while with a Sufi master named Aslan Bab in the town of Otrar (also called Farab) and was spiritually raised by him. After the death of his master, he continued his training and education in other cities.

Ahmed Yasawi went to Bukhara, an important scholarly center of the time, and there he adhered to Yusuf Hamadani’s (d. 535/1140-41) Sufi order and became one of his disciples. In some sources, it is recorded that Ahmed Yasawi also adhered to Shihabuddin Suhrawardi (d. 632/1234) or Abu Najib Suhrawardi (d. 563/1168) and received *ijazah* (authorization) from him to be a Sufi master and guide people. There were other Sufi masters among Ahmed Yasawi’s relatives. Yasawi was also close to his father’s successor (khalifa) Musa Khoja in Yasi. Thus, it is possible that he received significant Sufi training from his immediate relatives, as well.

Ahmed Yasawi, who established a lodge in Yasi and started to educate people spiritually and morally after completing his training, expressed his Sufi views through simple and plain poems in Turkish. In time, these poems known as *hikmet* (wisdom) have been compiled in his book titled *Divan-i Hikmet*. Even though in some hagiographic sources, it is stated that he used to make his living by selling wooden spoons, it appears that he, in fact, was coming from an affluent family. Based on the narrations about him, Yasawi was criticized by some contemporary scholars for the Sufi training methods he practiced in his lodge. He then criticized the insincere scholars and phony Sufis in his poems. The subjects that he often deals with in his poems and sermons are issues like love for God and the Prophet, protecting the poor and the orphans, observing the principles of religion, good morality, remembrance of Allah (*dhikr*), struggle against the carnal self, self-criticism (*malamah*), contemplating death, spiritual degrees and stations, and the evilness of those who claim to be a Sufi master without passing those spiritual stages.

According to the narrations, when Ahmed Yasawi reached the age of sixty-three, he built a small cell

under his lodge to retire there into seclusion. He spent the rest of his life in that cell by performing acts of worship and contemplating. Even though it is stated in some later sources that Ahmed Yasawi passed away in 562 hijrah (1166-67 CE), some researchers think that he probably died at a later date. Ahmed Yasawi had a son named Ibrahim, but he passed away before his father. Yasawi’s lineage continued through his daughter Gevher. As in Turkistan, Central Asia, and Transoxiana, there have been many famous people in Anatolia who claimed themselves to be from Ahmed Yasawi’s lineage. Sheikh Zekeriyya from Samarkand, the poet Ata from Uskub, and Evliya Çelebi are some of these names.

At the end of 14th century, Emir Timur visited Ahmed Yasawi’s grave, whose fame and influence had spread throughout the steppes of Turkistan by then, and ordered a tomb to be built over the grave. In a couple of years, a complete building complex was founded there, consisting a mosque, the tomb, and a Sufi lodge. Today this tomb is one of the most visited places in Central Asia. The 100-metre distance between the room where Ahmed Yasawi retired for spiritual training (*çilehane*) and his tomb suggests that his first and original convent used to be near his *çilehane*. Because a big building complex was eventually built on and around the place where he was buried, a new and bigger convent including a library, soup kitchen, prayer house, and dervish rooms might have been developed in its place.

During the years that Ahmed Yasawi started to guide people in Yasi, there were widespread Sufi and Islamization movements in Central Asia. During this period, Yasawi had a great influence on nomad Turkish tribes living in the steppes of Tashkent and in the regions beyond the Syr Darya River. He taught the principles of Islam, good morals, man-

ners and principles of Sufism in a simple and plain language. In order to do this, he wrote his poems in syllabic meter woven by the folk literature techniques. His poems, called hikmet, were taken even to the Turkish tribes living in the farthest corners of the Muslim world by his disciples. In this way, Yasawi Sufi order spread among the Turks of Central Asia in a short time.

A statement of Ahmed Yasawi quoted by Sufi Muhammed Danishmand, one of Yasawi's disciples, in his Mir'at al-Qulub reads that "at the end of time, there will appear such sheikhs that even Satan will take lessons from them and they will do the Satan's work ... They will consider the mainstream Muslims (ahl al-Sunnah wa al-jama'ah) as their enemies and love the people of innovations and corruption (ahl bid'ah)." Together with this statement and his following lines existing in some copies of Divan-i Hikmet:

His Works

1. Divan-i Hikmet

Divan-i Hikmet is the title of a compilation that contains Yasawi's poems in Turkish. The copies of Divan-i Hikmet shows significant variations not only in their contents but also in linguistic aspects. This proves that hikmets were written or compiled by different persons. When hikmets, some of which have been lost or changed in time, were being compiled, new couplets were added and thus the original text was partially changed. At the foundation of all hikmets, however, there are Yasawi's ideas and thoughts as well as the principles of his Sufi order. Hikmets are very important because of the significant role they played in the development of the

*"He claims to be a Sufi master but does not know its requirements,
He does not know the differences between lawful and lawful, Sunnah (tradition) and Bid'ah (innovation),
He does not follow the School of Abu Hanifa, but follows the heretical ones!"*

show that Ahmed Yasawi was a Sunni and Hanafi Muslim like the other Turks living in Central Asia.

One of the oldest books that contains Ahmed Yasawi's sayings is Sufi Muhammed Danishmand's Mir'at al-Qulub written in Chagatai Turkish. The oldest book that consists of narratives (manaqib) about Yasawi is a treatise written in Persian and attributed to Husamaddin Sighnaqi (d. 711/1311). Both of these works have been published by Necdet Tosun. Ahmed Yasawi became one of the greatest figures of Sufism in Central Asia by his views expressed in his hikmets and legendary life.

unity of thoughts among Turks. Divan-i Hikmet has been published several times in Turkish, in both Roman and Arabic script.

2. Fakrname

This book written in Chagatai Turkish and attributed to Yasawi is included in some of the copies of Divan-i Hikmet published in Tashkent and Kazan. Fakrname, which is more like an introduction to Divan-i Hikmet than a separate treatise, has been published by Kemal Eraslan.

3. Risale der Adab-i Tarikat

This small Persian treatise, which has some manuscript copies in Tashkent, is about various issues such as the manners and degrees in Sufi order, the rules of relationship between the disciple and the master, being a dervish, knowing God, and divine love. It was translated into Kazakh Turkish and published by S. Mollakanagatuli in 2012 in Almaty.

4. Risala der Makamat-i Arba'in

is a small Persian manuscript attributed to Yasawi. It consists of a total of forty stations and principles about Shari'a, Sufi order, gnosis, and attaining the divine truth, ten stations and principles related to each one of these topics. The only known copy of this book is found in Kütahya, Tavşanlı Zeytinolu District Public Library (no. 1056, fol. 112a-113a).

His Manaqib (the Tales or Narratives about Him)

We have very limited information about the life of Ahmed Yasawi in the early sources. He has become known in the Turkish world through the tales and narratives about him rather than his real life. Some of these tales can actually give information about his life and thought, while some others are the products of people's imagination. Below are given some of the tales about him:

According to a narrative, Arslan Bab was one of the prominent Companions of the Prophet (The word Bab, which means sheikh, is spelled as Baba in some later sources.) In one of the battles of the Prophet, his Companions got hungry and came to the Prophet to ask some food. As soon as Allah's Messenger prayed God to bestow them some food, Gabriel brought a plate filled with dates. One of the dates fell to the ground. Archangel Gabriel said "this date is the share of a man named Ahmed Yasawi from your people." Because delivering something that is entrusted to a believer to its rightful owner was what would a good believer do, the Prophet wanted to put one of his companions in charge of this task. Thus, he placed the date in Arslan Bab's mouth and told him to take care of the spiritual training and educa-

tion of Ahmed Yasawi who was going to live centuries later. Arslan Bab, who lived four hundred and some years, came to Sayram or Yasi and fulfilled this task.

In some genealogical sources, Arslan Bab is presented as a relative of Ahmed Yasawi's father Ibrahim Sheikh. The above-mentioned incident about the date fruit, which was probably seen by Arslan Bab in a dream, was transformed through oral narrations and turned into a legend.

Ahmed Yasawi used to divide his time into three parts. In most of his day, he used to pray and keep himself busy with remembrance of Allah (dhikr). In the second part of his day, he used to teach the esoteric and exoteric sciences. In the third part of his day, he used to try to earn his life by making wooden spoons and selling them. According a narration, he had an ox on which he hung a saddlebag filled with wooden spoons and sent it to Yasi market. Whenever someone bought a spoon, he would put the money into the saddlebag. When someone did not pay for the spoon, the ox would follow that person wherever he went until he would pay the money. At night, the ox would return home.

***

There was a scholar called Imam Marwazi (in some sources Marghazi or Maraghi) who lived in the city of Urgenc in Harazm. He heard some inappropriate rumors about Ahmed Yasawi. Believing in those rumors, he took some of friends with him and came to Ahmed Yasawi in order to test him and clear his doubts about Yasawi. Marwazi learned that Yasawi had students from all around the country and thousands of them would always be present in his sermons. He thought, "I have memorized three thousand issues. I can ask him questions from these issues and test him." Ahmed Yasawi was in his lodge at the time. He told his disciple Sufi Muhammed Danishmand "would you look who is coming?" Danishmand looked and said that Marwazi was coming together with his friends accompanying him and three thousand issues in his memory. By Yasawi's command, Muhammed Danishmand erased one third of the three thousand issues from Marwazi's memory. Then Yasawi ordered the same thing to his another disciple Sulaiman Hakim Ata who did the same thing as Muhammed Danishmand. Marwazi arrived with the remaining one thousand issues in his memory. He came to Ahmed Yasawi's presence "are you the one who leads people astray?" Yasawi neither got upset nor gave a response. He just said, "Be our guests for three days, then we can have a conversation." Three days later a pulpit was set and Marwazi ascended it. Ahmed Yasawi ordered Halim Ata to erase the remaining one thousand issues from Marwazi's memory. Hakim Ata prayed God and the remaining one thousand issues in Marwazi's memory were erased. Marwazi wanted to talk about something from the pulpit, but realized that he had nothing in his memory. He wanted to open his books, check his notes and read from there, but saw that all of his notes were erased, too. The pages of his notebook were empty. Thus, Marwazi realized

his mistake, and repented. He became a disciple to Ahmed Yasawi and rose to high degrees in his training.

***

According to another tale, there was a town called Sawran near Yasi. Most of its residents were non-Muslims and enemies of the Muslim people of Yasi and Ahmed Yasawi. The more Ahmed Yasawi's greatness and his miracles spread and the more followers he had, the more the people of Sawran disturbed and the more their hostility increased. One day they wanted to defame Ahmed Yasawi. They gathered in a place, brought an ox, and slaughtered it. They left only the legs of the ox. The following day, they went to the judge and filed a complaint. They said someone stole their ox and slaughtered it. They followed the traces of blood and found out that their ox was in Ahmed Yasawi's lodge. After the judge permitted them to go and search Yasawi's lodge, they came to lodge, and directly went to the place where they had hid the ox the previous day. They thought that they reached their goal, but just then, all of those who lied about Yasawi were transformed into dogs by Yasawi's miracle. The dogs jumped over the ox meat and ate all of it. Those who were waiting outside witnessed this miracle and came to Ahmed Yasawi. They were filled with astonishment, fear, and terror. They expressed their regret and started to beg for his forgiveness. Yasawi showed mercy and prayed for them. So, they transformed back to their old shapes. According to another tale, the people of Sawran killed Yasawi's son, cut his head, wrapped it in a towel, and brought it to Yasawi saying that it was a melon.

***

According to a narrative, one day there were 99,000 disciples ready in Yasawi's lodge. Yasawi became the imam and they started to perform ritual prayer.

On his right side, there was Hakim Ata, and on his left was Sufi Muhammad Danishmand. During the prayer, Yasawi made a sound like breaking wind. The congregation stopped the prayer assuming that the imam's ablution had been nullified. Yasawi, however, did not pay attention and continued to lead the prayer. Hakim Ata continued to follow him without any hesitation. Sufi Muhammad Danishmand also continued to pray seeing that Hakim Ata did not stop praying. After finishing the prayer, Khoja Ahmed Yasawi said, "I made that sound intentionally to check your spiritual state. Otherwise, the sound you heard did not come from me, but from a piece of animal intestine (or hoof) that I hid in my clothes. It seems that only one and a half of my disciples have reached the perfection." Then he turned to Hakim Ata and said, "Tomorrow a camel will come to you at dawn. Get on it and wherever it stops that is the place where you will start guiding people." The next day at dawn, Hakim Ata got on the camel and let it go. The camel started to walk when it arrived to a place, it stopped and started to bellow. This is why the place it stopped was named Bakirgan (or Bağiran i.e. one that bellows).

***

According to another tale, one day Khoja Ahmed Yasawi was sitting in front of his convent. He saw a group of children passing by. They were going to mosque to study the Qur'an and carrying their Qur'an in bags hung on their shoulders except one of them who was carrying his Qur'an over his head out of his respect to it. When he was coming back from class, he walked backwards not to turn his back to his teacher. Ahmed Yasawi told the kid, "My Son! Ask your parents and come to my lessons." The kid got permission and came to Yasawi's convent. For long years, he studied religious sciences, became Yasawi's disciple and spiritually improved himself. This kid's name was Sulaiman. One day Yasawi sent

Sulaiman with his friends to collect wood from the prairie. With the wood they bring, food was going to be cooked and offered to the dervishes, students, and the guests. When the children was on their way back, it started to rain. Sulaiman took off his jacket and wrapped it around the wood. When they came to the lodge, all the wood brought by the students were wet and did not burn except the ones brought by Sulaiman. Upon this Yasawi said, "you did a thoughtful and wise thing. From now on let's your name become Hakim Sulaiman (Sulaiman the Wise)." The kid who later received permission and authorization from his master Yasawi to guide people settled in a place called Bakirgan. This is why he is also known by the name Sulaiman Bakirgani, but is mostly known by the name Hakim Ata.

***

Believing that his beloved Prophet passed away at the age of 63, Ahmed Yasawi did not want to walk around on earth after he reached the age of 63. He spent most of his time in a cell he built underneath his convent. Seyyid Mansur Ata, one of Yasawi's prominent students, got sad because of the scene he saw, when he first went down to this cell. He started crying thinking that his master was not comfortable in that small place. Then the spiritual curtains existing before his eyes were raised and he saw that the small cell was in reality a room extending from East to West. Thus, he realized what he had thought was wrong.

***

One day many disciples gathered in Ahmed Yasawi's house. Because it was a small place, the disciple sweated a lot and their sweat covered all over the house. They placed a jar under the room and took its lid off. The sweat leaking from the room filled the jar and then turned into a nice juice. The dervishes drank it. Later this jar became famous by the name "the Jar of Love (Hum-i Ashq)."

His Tomb

When Khoja Ahmed Yasawi passed away in 1166, he was buried 100 meters away from the place where his lodge and *çilehane* were located and a simple tomb was built over it. Even though this tomb soon became a visiting place for Muslims, Mongol invasion, which happened a short time later (at the beginning of 13th century), and its destructive effects affected the region negatively. Emir Tamerlane who destroyed the state of Golden Horde and captured the region chose Tükel Hanım, the daughter of Mongol Khan, as bride and set out to meet the bridal procession. On his way, he stopped at the city of Yasi and visited Khoja Ahmed Yasawi's tomb. It is reported that Tamerlane saw Ahmed Yasawi in his dream during his visit to the city of Yasi. Because Ahmed Yasawi gave Tamerlane the good news of victory in his dream, he ordered a big *kulliyya* (building complex) constructed over his grave to express his gratitude to Yasawi. He put the famous architect Khoja Husayn Shirazi of the time in charge of the construction of this *kulliyya*.

There is a big caldron in the middle part of the central section of rectangular shaped two-dome *kulliyya*. There are certain prayers and information about its maker written around this caldron made from seven metals. It is recorded that at first slightly sweetened water would be filled into this caldron and this water would be offered to the visitors on Fridays. It was believed that this water had healing powers. With Stalin's orders in 1934, this caldron was taken to an exhibition in Leningrad Hermitage Museum in St. Petersburg and then was not brought back. However, later as a result of the efforts of Kazakh officials, it was brought back to the tomb in 1989. Around this central section over which has a big dome, there are

many sections such as a kitchen (*halimhane*), prayer house, library, dervish rooms (*halvethanes*), and a well room (*kudukhane*).

Next to the central section of the tomb, there is a *tuğ* (a pole with hairs of horse tail, a flag, and a banner) symbolizing the tombs of Central Asia and a door. This door opens to the room (*Gurhane*) where Ahmed Yasawi's grave is found. On one of the molded rings placed on the back of the wooden carved door, the year 797 (1395 CE) is written as the year of construction. There is a small dome over this burial chamber. Ahmed Yasawi's sarcophagus is built from light green stone. In some of the rooms located around the central section, there are other graves. After the 16th century, some high-ranking officials and administrators from Kazakh Turks were buried in those rooms.

Even though all sides of *kulliyya* and its upper surface are decorated with tiles, its entrance side is not covered with tiles. This is explained with a theory that the construction of the *kulliyya*, and thus its decoration with tiles, could not be completed in the lifetime of Tamerlane. It is recorded in the sources that even the arch above the main entrance could not be completed because of Tamerlane's death and it was later completed in 1000 hijrah (1591-92) with the orders and financial support of Abdullah Khan, the Amir of Bukhara. Some of the boards used in the platform built for the construction of the arch during Abdullah Khan's period have survived to this day.

There are verses from the Qur'an written on the three upper parts of the outer walls of the tomb in the form of a belt decorated with tiles. They are 59-

63 verses of chapter al-An'am (6: 59-63). Over the outer walls, there are also various words and phrases written in Kufi style calligraphy such as Allah, Muhammad, al-Hamdulillah, Allahu Akbar, La ilaha

illallah, etc. The small tomb located outside Ahmed Yasawi's tomb in the yard facing its entrance is the tomb of Rabia Sultan, who was Ulugh Bey's daughter and Abu al-Khayr's wife.

The Sufi Order of Yasawiyya

After Ahmed Yasawi, his views and Sufi order were eventually spread all over Central Asia thanks to his disciples. The name of their Sufi order is known as Yasawiyya. It is also known by the name Jahriyya because of their usage of jahri (out loud) dhikr methods as well as by the name Silsila-i Mashayih-i Turk (the chain of Turkish Sufi masters) because the majority of its adherents were Turkish. The most famous successors of Ahmed Yasawi were Mansur Ata, Said Ata, Sufi Muhammad Danishmand, and Hakim Ata. The Sufi Order of Yasawiyya was mainly continued through Hakim Ata and his disciples.

After competing his Sufi training, Hakim Ata (d. 582/1186), whose original name was Sulaiman Bakirgani, left Yasi area and moved to Harazm region. There he guided and educated people. Just like his master Ahmed Yasawi, Hakim Ata also wrote poems in Turkish and some of his poems have survived to this day in a treatise titled *Bakirgan Kitabı*. The life and tales about Hakim Ata, who has other poetry books titled *Âhir Zaman Kitabı*, *Hazret-i Meryem Kitabı* and *Mi'râcnâme*, were compiled in a unanimous book titled *Hakim Ata Kitabı* written in Turkish. His following statements are well-known "Barça yahşi biz yaman, barça buğday biz saman" meaning "everybody is good, we are bad; everybody is wheat (or valuable like wheat), we are straw" and

"Her gördüğünü Hızır bil, her geceyi Kadir bil" meaning "Know everybody Hızır, Know every night Qadir (Treat everybody you meet like Hızır, and spend every night like the Night of Power)." His grave is in the city of Kongrat in the autonomous region of Karakalpakistan in Uzbekistan.

The most important successor of Hakim Ata was Zengi Ata (d. 656/1258). It is narrated that Zengi Ata, who lived in Tashkent, made his living by working as a shepherd and, after his master Hakim Ata's death, married to his master's widow Anber Ana. Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata and Bedr Ata are the four famous successors of Zengi Ata. There are narrations about that Seyyid Ata and Sadr Ata went to Sarayçık in Cumania (*Deşt-i Kıpçak*) and invited Özbek Khan, the ruler of Golden Horde Khanate, and Özbek Khan and his 70,000 men embraced Islam by Sadr Ata's miracle.

Ahmed Yasawi's another authorized disciple (successor) Sufi Muhammad Danishmand established his lodge and guided people in Otrar (also called Farab). Danishmand's most famous disciple was Sheikh Mustafa also known as Süzük Ata (recorded in some sources as Sükçük or Süksük). Sheikh Mustafa's successor were Ibrahim Ata and Ibrahim Ata's son Ismail Ata. Ismail Ata who was ten years old when his father died, continued his religious and Sufi training in Harez, Bukhara, and Samarkand

and then went to Hojand and got authorization and became the successor of Sheikh Maslahat Hocendi. He then started to guide people in his hometown Kazigurt. His son and successor Khoja Ishak speaks about his father Ismail Ata, some other Sufi masters, and the manners and principles of Yasawi Sufi Order in his Turkish book *Hadikatü'l-ârifin* that he wrote in the middle of the 15th century. The graves of Ismail Ata and his son Khoja Ishak are in the town of Turbat near Kazigurt. It is understood that Süzüik Ata, who was mentioned above, authorized an administrator known as “Malik al-Dhuhhad” as his successor, and his Sufi chain continued through Ebu'n-Nur Süleyman Aşık b. Davud and Cemaledin Muhammed Kaşgari.

After Sadr Ata, who was one of the disciples and khalifas (successors) of aforementioned Zengi Ata, respectively Elemin Baba (in some sources Eymen or Almin), Sheikh Ali Sheikh, and Mevdud Sheikh continued to guide the people. After Mevdud Sheikh, the Sufi chain of Yasawiyya divides into two branches: the first one of them starts with Kemal Sheikh İkani and the other with Hadim Sheikh. The former branch continues after Kemal Sheikh İkani as follows: Sheikh Aliabadi (Seyyid Ahmed), Şemseddin Özgendi, Abdal Sheikh (Sheikh Uveys), Sheikh Abdulvasi' and Sheikh Abdulmuhaymin. It is known that Sheikh Abdulmuhaymin lived in Tashkent in the 16th century. Şemseddin Özgendi in this chain wrote hikmet genre poems by “Şems-i Âsi” pen name.

The other branch of Yasawiyya starting with Hadim Sheikh continued by being divided into two sub-branches: the first one continues through Hadim Sheikh's khalifas Sheikh Cemaleddin Kaşgari Buhari, Süleyman Gaznavi, and Seyyid Mansur Belhi (d. 965/1557) and reaches a Naqshibandi and Yasawi Sufi master Ahmed b. Mahmud Hazini who visited

Istanbul during the Ottoman period. The books of Hazini are as follows: *Jawahir al-Abrar min Amwaj al-bihar*, *Manba' al-Abhar fi Riyaz al-Abrar*, *Hujjat al-Abrar*, *Tasalla al-Qulub*, *Jami' al-Murshidin* and *Diwan*. After Cemaleddin Kâşgarî Buhârî, another sub-branch in this chain continues through Sheikh Hudâydâd Buhârî Gazîregî (d. 939/1532), Mevlânâ Velî Kûh-i Zeri, Kâsım Şeyh Azîzân Kermînegî (d. 986/1578-79) and Pîrim Sheikh and then reaches Muhammed Alim Sîddîkî (d. 1043/1633) who is also known by the nickname Alim Sheikh (Scholar Sheikh). This sheikh provides important information about the Sufi masters of Yasawiyya starting from Ahmed Yasawi to his time in his Persian book titled *Lamahat min nafahat al-Quds*. Mevlânâ Muhammedî İmlâ (d. 1162/1749-1750) who adhered to Alim Sheikh's khalifa Mevlana Osman was a Sufi master authorized not only by Yasawiyya but also by Naqshibandiyya.

Muhammed Şerîf Buhârî (d. 1109/1697), one of Alim Sheikh's khalifas, not only provides proofs to show the lawfulness of open dhikr but also gives information about previous Sufi masters of Yasawiyya in his book *Hujjat al-Zakirin li Radd al-Munkirin*. He was a Sufi master authorized not only by Yasawiyya but also Naqshibandiyya. It is thought that he was the same person who wrote hikmet genre poems in Turkish by the pen name Kul Şerif. After his chain continues through Fethullah Azîzân and Lütfullah Azîzân and then reaches Şeyh Hudâydâd b. Taş Muhammed Buhârî (1216/1801). Turkish book titled *Bustanü'l-muhibbin* of Şeyh Hudâydâd, who penned many other books, is a source which consists of significant information about Yasawiyya Sufi manners and defends the lawfulness of open dhikr. His khalifa Ömer İşân was not only a follower of Yasawiyya but also Mujaddidiyya branch of Naqshibandi Order. Even though it was weakened

and melted in Naqshibandiyya, Yasawiyya the chain of which is known and the trace of which can be followed until the 19th century becomes untraceable in the written sources after that date. At the end of the 19th century, it completely disappears after Russians started to rule over Central Asia.

In addition to Yasawi Sufi masters mentioned above, there are other Yasawi followers about whom and whose Sufi chains we do not have much information in the sources. Some of them are Baba Maçın and Yaşlıg Yunus Ata two of the khalifas of Ahmed Yasawi; Otlug Yunus Ata Ismail Ata's disciple; Kussem Şeyh, Halil Ata and Pehlivan Ata who Bahaaddin Naqshiband met; Kök Ata who met with Emir Kulâl's son; Tonguz Sheikh from Turkistan; a Yasawi Sheikh known by the name Türkçü Ata from Tashkent because he talked only in Turkish.

There were also people who did not take any Sufi training from a living Sheikh but claimed to have seen Ahmed Yasawi or another Sheikh from Yasawi chain in their dreams and become their khalifas by means of Uwaysi method. Seyyid Ahmed Beşîrî (d. 868/1463) who lived near Şehrisebz in the 15th century and was known by the name Hazret Beşîr and Muhammed Şerîf Buzurgvâr (d. 963/1556-57) who lived in the 16th century in East Turkistan and died Yarkend are some of those names. The life and narrations of Seyyid Ahmed Beşîrî were compiled by Nâsır b. Kâsım Türkîstânî in his Persian book titled *Heşt Hadika* or *Hadâiku'l-cinân*. The stories about Muhammed Şerîf Buzurgvâr were on the other hand compiled in a Turkish book with anonymous writer which has the same title with Muhammed Sîddîk Zelîlî's poetic Turkish book *Tezkire-i Muhammed Şerîf Buzugvâr*.

In some sources, it is claimed that Biraş b. Abraş Sûfi who lived in Tatar and Bulgarian regions, Hü-

seyin Beg who had a grave near Ufa, Avşar Baba who had a tomb in the city of Niyazabad Azerbaijan and Gözlü Ata who lived in Turkmenistan were Yasawi Sufi masters of dervishes.

Even though Hacı Bektâş-ı Velî, an Anatolian Sufi, is directly or indirectly shown as one of the khalifas of Ahmed Yasawi in *Vilâyetnâme*, which is thought to have been written at the end of 15th century, it is clearly shown in earlier sources such as Eflâkî's *Menâkübü'l-ârifin* written in the 14th century and Âşıkpaşazâde's *Târih* written in 15th century that Hacı Bektâş-ı Velî that he was a khalifa of Baba İlyâs-ı Horasânî, a sheikh of Vefaiyye order and known by the nickname Baba Rasûl. Geyikli Baba and Emirci Sultan (Emîr-i Çîn Osman), who are claimed to be Yasawi dervishes in *Evliyâ Çelebi's Seyâhatnâme* written in the 17th century, are stated among prominent khalifas of Baba İlyâs a Sufi master of Vefaiyye order in earlier and trusted sources like Elvan Çelebi's *Menâkübü'l-kudsiyye* and Âşıkpaşazâde's *Târih*. Showing some members of Vefaiyye as the members of Yasawiyya in some later sources with doubtful reliability like *Vilâyetnâme* and *Seyâhatnâme* should be directly related to social psychology developed as a result of uprising against Anatolian Seljukids started by Baba İlyâs-ı Horasânî a Sufi master of Vefaiyye order in the 13th century. After this uprising known as Babais Rebellion was suppressed by the state, many Sufis from Vefaiyya order, especially those connected to Babais, should have kept the name of their tariqah secret and claimed that they were the followers of Yasawiyya in order to avoid to be blamed for uprising. In the following centuries, such claims were recorded in books like *Vilâyetnâme* and *Seyâhatnâme*. This is why without having trustworthy sources and original books on Sufi chains (silsilename), it is very difficult to speak about the existence of Yas-

awiyya in Anatolia and the Balkan. The connection of Laçis and Saçlı İşâns, who were seen at the end of 19th century in Fergana valley in Central Asia

and Kirghiz regions, with Yasawiyya could not be proven, either. They should be the last members of Central Asian Kalenderis.

Sufi Training in Yasawi Sufi Order

Intisab

It means to enter the path of Sufism and adhere to it. The mystical training in Sufism begins with intisab. According to the information provided by Khoja Ishaq b. Ismail Ata in his book *Hadikat al-Arifin* written in the 14th century in Chagatai Turkish, the ceremony of intisab in Yasawiyya was performed as follows. Sheikh would hold the candidate's hand and advise him to repent and turn to Allah by reciting the following invocation of repentance three times: "Astaghfirullah alladhi la ilaha illa Hu al-Hayya al-Qayyum wa as'aluHu't-tawbah." Then he would take a pair of scissors and recite the verse "Ya ayyuhalladhina amanu tubu ilallahi tawbatan nasuha (O you who believe! Turn to Allah a sincere turning) (al-Tahrim, 66: 8) and then cut a few hairs from right, left, and middle parts of the disciple's head. Cutting hair symbolizes that the disciple is required to cut the love for this world and the other worldly things out of his heart and turn himself to spirituality. After that, Sufi master would advise the disciple to perform voluntary prayers, to remember God continuously, and not to do anything without getting permission from the master first.

Dhikr

The ceremony of dhikr (remembering and chanting the names of God) performed out loud in congregation in the Order of Yasawiyya is called dhikr erre, which means in Persian "dhikr ceremony of

the saw." This is because at the proceeding stages of the ceremony, the words disappear and only a sound similar to a saw comes out of disciple's throat. It is reported that a Yasawi Sufi master Ismail Ata who lived at the end of the 13th and at beginning of the 14th centuries said about dhikr that: "Just as an ironsmith heats and forges the iron by a hammer, dervish should forge and purify his heart by the hammer of "hu" dhikr (by chanting "hu")." After advising his disciples to perform dhikr, Ismail Ata used to tell them "O Dervish! We have become brothers in Sufi order (tariqah). Accept my advice. Think this world as a green dome. Imagine that there is only you and the Truth the Almighty in this universe. You should remember Him so much that you forget yourself and leave only the Truth the Almighty." Khoja Ishaq b. Ismail Ata says that every Sufi master and spiritual guide would prefer one of the names of God for dhikr. For instance, Khoja Ahmed Yasawi used to advise the names "Allah" and "Hu" to his disciples, while Ismail Ata used to prefer performing dhikr by the name "Hu."

In an anonymous Chagatai Turkish book titled *Risale-i Zikr-i Hazret-i Sultân al-arifin*, it is stated that there were six types of dhikr in Yasawi Order: 1. Dhikr Ism-i Dhat: It is the remembrance (chanting) of the proper name of God i.e. "Allah." This dhikr is performed by the recitation and chanting the words, "Allah Hu, Allah Hu, Ya Hu, Allah Hu." 2. Dhikr-ism-i Sifat: It is the dhikr performed by saying "Hay

ah, Hay ah." This dhikr is performed following the noon prayer and in a standing position (qiyami). When saying "Hay" and "ah," the five fingers are closed. 3. Dhik-i Dusere: It is the type of dhikr performed by saying "Hay, ah, Allah, Hay, Hu" and "Hay, Hayyan, Hu Allah; Hay, Hayyan, Hu Allah." 4. Dhikr-i Hu: It is the dhikr performed by saying "Hu, Hu, Hu Allah; Hu, Hu, Hu Allah." 5. Dhikr-i Chayqun: it means to use an instrument like a rattle and make a chak chak sound to keep the rhythm, balance, and music together in harmony during dhikr. It is performed in the form of "Hu (chak), Hu (chak)." 6. Chahar darb: It is the dhikr performed by saying "Hay, ah ah ah, Hay, Hu; Hay, ah ah, ah, Hay, Hu." In addition these six types of dhikr methods, there is also the method of "dhikr-i kebûter" (dove dhikr) performed by saying "Hu, Hu."

Khalwat

It means spiritual retreat carried out by a dervish for a certain time to perform acts of worship and to contemplate. Khalwat is an important element in Yasawi Sufi training. There are some traditional rules and ceremony of khalwat in Yasawi Sufi Order. According to the information provided by Khazini in his book *Jawahir al-Abrar*, contrary to the common practice khalwat in Yasawi Order was done in groups. Adherents who will retreat for spiritual improvement start fasting the day before khalwat. Likewise, the day before khalwat, disciples increase their dhikr and say "Allahu Akbar" after the Dawn Prayer. The same day after the late afternoon prayer (Asr Prayer), all of the holes in the khalwat place are closed and disciples keep themselves busy with repentance and dhikr until sunset. After evening prayer, some warm water was brought and dervishes broke their fasting with it and they did not get any more water after that. Then, they were served the soup of khalwat made from dark millet. After those

who were in khalwat drank their soup, they might have a small water melon or ayran (yoghurt mixed with water) to satisfy their thirst. After dinner, a chapter of the Qur'an or some verses from it were recited. Dervishes would then stand up, form a row, and say Allahu Akbar three times. After that, they would stay awake until mid-night and keep themselves busy with dhikr. Meanwhile, they would chant hymns called "hikmet." After that, they would have a haircut and say Allahu Akbar four times to each direction of the room. After that, they would continue to dhikr. After putting the candles out, they would rest for a few hours and relate their dreams to the master for his interpretation.

In this way, khalwat would continue for forty days and nights. At the end of the fortieth day, those who worked in the kitchen would leave the khalwat place before the rest of the dervishes and slaughter some animals. It was a tradition to bury the blood and bones of the sacrificed animals. Kebab made from the neck of the sacrificed animals would be served together with a cold drink to those who had been in khalwat. In that night, dervishes would rest in their homes and, the next day at Dawn Prayer, it was announced along with invocations and dhikr that the khalwat period was completely ended.

Sohbah (Talk - Preaching)

In order to express the significance of Sufi and moral preaching, some Yasawi masters said that "One can make up a missed ritual prayer but there is no making up of missed preaching." It has been believed that heedless people and even the belongings of heedless people would break the state of spiritual tranquility of the Sufis. According to a narration, when Khoja Ahmed Yasawi did not achieve the spiritual power and tranquility in his talks, he told his adherents to search the lodge. After searching

the lodge, they found a heedless man had forgotten his staff in the lodge. Not until they took the staff out of the lodge, did they have a spiritually tranquil sohbah.

Khilafah (Succession)

A dervish who completes his Sufi training receives the authorization to guide people (ijazah) and becomes a successor. As a symbol of khilafah and ijazah in Yasawi Order, a staff would be gifted by the master to his disciple who completed his training. Just as a shepherd protects his herd from wolves by his staff, it was expected from a khalifah to educate his disciples and protect them from the traps of carnal self. It would be regarded inappropriate to give khilafah to a disciple who did not complete all the stages of his training. After completing all stages of his training, sometimes a basket would be hung on the disciple's neck and he was asked to panhandle for a while in order to understand whether he still had arrogance left in him or not. Those who received the staff of khilafah were expected to have high morals and not to forget Khoja Ahmed Yasawi in their prayers.

Service

The third chapter of Khoja Ishaq b. Ismail Ata's Hadiqat al-Arifin is about Sufi master and being a Sufi master. In that chapter, there are statements like "being a Sufi master means to invite people to the Truth," and "being a Sufi master means to be compassionate." When Ismail Ata was asked, "How many paths are there which take the people to the Truth the Exalted?" He gave the following response: "As many as the number of atoms of the beings, but none of them are as close and short as to take care of a believer's need and be beneficial to him."

In conclusion, Khoja Ahmed Yasawi was a friend of Allah who made great contributions to the spread of Islam, morality, and spirituality throughout Central Asia by his poems, ideas, and books. His poems in the form of hikmets might have reached Asia Minor in such a short time that Yunus Emre's poem with the reprise "You're the one I need, you're the one I crave" is like a repetition of Yasawi's poem "Menge sen ok kerek sen" (You are the only One whom I need) in meaning and form. It is known that poems from Divan-ı Hikmet used to be recited in the form of hymns in Uzbek lodges of the Naqshī Sufi Order during the Ottoman period. In the final period of Ottoman State, some hikmets were translated from Chagatai Turkish to Ottoman Turkish by Hacı Hasan Şükrü Efendi (d. 1327/1909), one of the Naqshī – Khalidi Sufi masters and published with the title Tercüme-i Divân-ı Ahmed-i Yesevî (Istanbul 1327/1909). All these prove that Khoja Ahmed Yasawi has not been forgotten for centuries and his views have been still influential in the lands thousands of kilometers away from Central Asia.

Ahmed Yasawi's hikmet style poems not only echo for centuries over the Kazakh steppes but also are repeated in the Kirghiz tents. Uzbeks call those who recite Yasawi hikmets in coffee houses as "Yesevihan." Those hikmets are recited in Fergana Valley especially among the women. It is known that the Kirghiz read Bakirgan Kitabı (the Book of Bakirgan), which consists of Divan-ı Hikmet and poems of Hakim Ata, to their children. The belief that Ahmed Yasawi will help the Kirghiz in the Hereafter shows Yasawiyya's effect on Kirghiz people. Today the fact that newly wedded couples in the city of Turkistan (formerly known as Yasi) visit and pray at Ahmed Yasawi's tomb is a manifestation of the power of those people of heart's influence, which goes beyond centuries.

Bibliography

- Babadjanov, Bakhtiyar, "Une Nouvelle Source sur les Rituels de la Tariqa Yasawiyya: Le Risâla-yi Dhikr-i Sultân al-'Arifin", Journal of the History of Sufism, 3 (2001), p. 223-228.
- Bice, Hayati, Hoca Ahmed Yesevî, Istanbul 2011.
- Bukhari, Seyyid Zinde Ali, Samarat al-mashayih, Tashkent, Uzbekistan Science Academy Biruni Orientalism Institute Library, no. 1336, fol. 1a-291b.
- Bukhari, Şeyh Hudâydâd b. Taş Muhammed, Bustânü'l-muhibbin (ed. B. M. Babacanov- M. T. Kadırova), Turkistan 2006, p. 222-224.
- Candarbek, Zikirya, Nasab-nama Nuskalari Cane Turki Tarihi, Almaty 2002.
- De Weese, Devin, Islamization and Native Religion in the Golden Horde.
- Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition, Pennsylvania 1994, p. 567-573.
- De Weese, Devin, "The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions", Journal of Islamic Studies, VII/2 (1996), p. 180-207.
- De Weese, Devin, "The Yasavî Order and Persian Hagiography in Seventeenth-Century Central Asia", The Heritage of Sufism III: Late Classical Persianate Sufism, Oxford 2000, p. 389-414.
- DeWeese, Devin, "Yasaviya", İslam na Territorii Bivşey Rossiyskoy İmperii, Moscow 2003, fascicule: 4, p. 35-38.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, II, 159-161.
- Hakim Ata, Bakirgan Kitabı, Kazan 1884.
- Hoca İshâk b. İsmâil Ata, Hadikatü'l-ârifin, Taşkent, Uzbekistan Science Academy, Biruni Orientalism Institute Library, no. 11838, fol. 1b-131a.
- Hazini, Ahmed b. Mahmud, Cawahir al-Abrar min Amwaj al-Bihar, İstanbul Üniversitesi Library, TY, no. 3893, fol. 15a- 17b, 25b-26a.
- Huseyni, Muhammed Şerif, Hujjat al-Dhakirin li-Radd al-Munkirin, Süleymaniye Library, Reşid Efendi, no. 372, fol. 1b-203b.
- Kaya, Önal, Tezkire-I Hakim Ata: Bir Yesevî Dervişinin Menakabevî Hayatı, Ankara 2007.
- Kenjetay, Dosay, Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi, Ankara 2003.
- Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1981.
- Mevlânâ Safiyü'd-din, Neseb-nâme Tercümesi (ed. Kemal Eraslan), İstanbul 1996.
- Muminov, Aşirbek, et alia, İslamizatsiyai Sakralnie Rodoslovnie v Sentralnoy Azii, Almaty 2008, II, 188-193.
- Rafiu'ddin, Seyfuddin- Nadirhan Hasan, "Hazini'nin Câmiu'l-Mürşidin Adlı Eseri Hakkında", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, V/12 (2004), p. 159-166.
- Safi, Ali b. Hüseyin, Rashahat-ı Aynal-hayat (ed. Ali Aşgar Mu'iniyan), Tehran 2536/1977, I, 17-34, 97, II, 370-372.
- Siddiqi, Muhammed Alim, Lamahat min nafahat al-Quds (ed. M. Nezir Rânchâ), Islamabad 1986.
- Tekcan, Münevver, Hakim Ata ve Bakirgan Kitabı, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Konya 1997 (Unpublished PhD Thesis).
- Tosun, Necdet, "Yeseviligin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'atü'l-kulüb", İLAM Araştırma Dergisi, II/2 (1997), p. 41-85.
- Tosun, Necdet, "Ahmed Yesevî'nin Menakibi", İLAM Araştırma Dergisi, III/1 (1998), p. 73-81.
- Tosun, Necdet, "Yeseviyye", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013, vol. 43, p. 487-490.
- Yasawi, Ahmed, Divân-ı Hikmet (ed. R. İsmâilzâde, K. Kâri, G. Kambarbekova), Tehran 2000.
- Zarnuki, Sufi Muhammed Danishmand, Mir'at al-Qulub, Sweden, Uppsala University Library, no. 472, fol. 158b-177a.

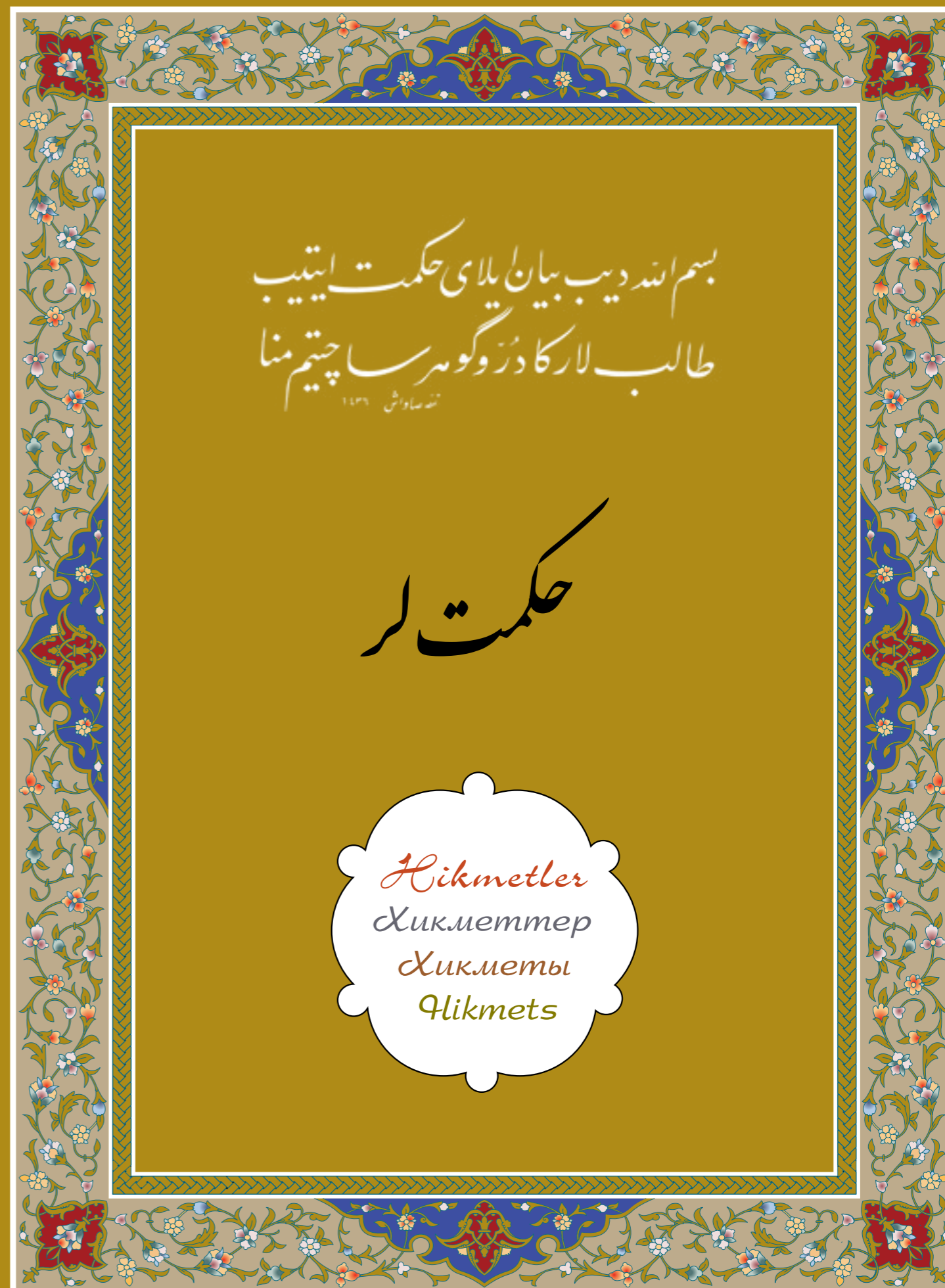

Minyatür: Cihangir Aşurov,
Ahmed Yesevî, Zikir

Миниатюра: Жихангир Ашуров,
Ахмет Яссауи, Зикр

Миниатюра: Джихангир Ашуров,
Ахмет Ясауи, Зикр

Miniature: Jikhangir Ashurov,
Ahmed Yasawi, Zikir

بسم الله ديب بيان يلاي حكمت ايتيب
طالب لار كادز و كور ساچتيم منا
نورساواش ۱۳۶

حکمت لر

Hikmetler

Хикметтер

Хикметы

Hikmets